

2013

SZÁZAD VÉGE

AMERIKA

Az sem lehetetlen, hogy a jellegzetesen történelemhiányos amerikai kultúra megkönnyíti a generációs hatást, mivel elsőbbséget biztosít a közvetlen nemzedéki tapasztalatoknak. Kétségtől igaz, hogy a XX. század első harmadának brit diplomatái szinte egytől egyig Oxbridge latin-görög nyelvtudással felvértezett arisztokrata diákjai közül kerültek ki, akik nagyobb valószínűséggel hivatkoztak Fabius Maximus Cunctator stratégiájára a második pun nagyjából az első világhá-

69

tűnt. A diplomácia és a nagydemokratizálódásával a tá-
közelmúltra helyeződött át
háborúban. Ez azonban
borút követő években el-
politika világának részleges
volabbi múltból a belátható
a lehetséges analógiák köre.

BÉKÉS Márton (1983, Szombathely) történész, politológus, a Jobblikk.hu főszerkesztője, a *Kommentár* folyóirat főmunkatársa, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszékének megbízott előadója. PhD címét 2012-ben szerezte. Kutatási területe: amerikai neokonzervativizmus (*Egy kisiklott ellenforradalom*. Budapest, Századvég, 2008), magyar legitimizmus, a konzervativizmus eszmétörténete. Legutóbbi publikációi: Elnökszerep. *Filmvilág*, 2013. október; Amerika (Zichy József útinaplója). *Kommentár*, 2013/4.

EGEDY Gergely (1953, Budapest) a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának egyetemi tanára. Kutatási területe a politikai eszmék, különösen a konzervatív gondolkodás, valamint az angolszász országok története. Legutóbbi kötete: *Brit konzervatív gondolkodás és politika, XIX–XX. század*. Budapest, Századvég, 2005.

LÉVAI Csaba (1964, Debrecen) történész, szociológus, egyetemi docens, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Egyetemes Történelmi Tanszékének vezetője. Kutatási területe: az észak-amerikai brit gyarmatok és az USA története a kezdetektől az amerikai polgárháborúig; az amerikai forradalom vezetőinek politikai gondolkodása; a korai amerikai–magyar kapcsolatok története a kezdetektől az amerikai polgárháborúig. Legutóbbi publikációi: „Van esély a nyitásra a császár részéről”. Egy Habsburg–amerikai kereskedelmi egyezmény lehetősége az 1780-as években amerikai szemmel. *Aetas*, 27., 2012/3, 20–48; Ágoston Haraszthy: „Father of California Viticulture”? Debates in the Mirror of Recent Revisionist Literature. *Hungarian Studies Review*, 40., 2013/1. (tavasz), 7–24.

MESZERICS Tamás (1964, Győr) történész, politológus, a Közép-európai Egyetem Politikatudományi Tanszékének munkatársa. Kutatási területe: külpolitikai döntések elmélete és története, a XX. század európai története, a hírszerzés története és elmélete, demokráciaelméletek. Legutóbbi publikációi: A hóhér halála. In Kovács Kriszta – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Lehetséges. Kis Jánosnak Tanítványaitól*. Pozsony, Kalligram, 2013. 195–211; Az esetlegességek hatalma. *Századvég*, 16., 58. (2011), 55–62; Pseudo-Wisdom and Intelligence Failures. *Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 33., 2010/1., 133–147.

SZÁZAD V·É·G

Szerkesztőségek:

DEMETER TAMÁS • PAPP Z. ATTILA • PÓCZA KÁLMÁN • ZUH DEODÁTH

G. Fodor Gábor • Demeter Tamás • Mándi Tibor • Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán • Bódy Zsombor • Cieger András • Csige András • G. Fodor Gábor • Kapitány Balázs • Szalai Ákos

Spéder Zsolt • Kerékgyártó Béla • Körösényi András • Kövér György • Sági Gábor • Stumpf István • Tóth István György

Pethő Sándor • Bárány Anzelm • Huoranszki Ferenc • Kovács M. Mária • Körösényi András • Liptay Gabriella • Ruzsa Ágnes • Szilágyi Márton

Gyurgyák János • Fellegi Tamás • Gyekiczki András • Kövér László • Kövér Szilárd • Máté János • Orbán Viktor • Stumpf István • Varga Tamás • Weber Attila

Szerkesztőbizottság:

**LÁNCZI ANDRÁS • ACZÉL PETRA • LEE CONGDON • CSEJTEI DEZSŐ • EGEDY GERGELY
FEHÉR M. ISTVÁN • FODOR PÁL • G. FODOR GÁBOR • HORKAY HÖRCHER FERENC
KARÁCSONY ANDRÁS • KÖRÖSÉNYI ANDRÁS • KÖVECSES ZOLTÁN • KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
MEZEI BALÁZS • SPÉDER ZSOLT • STUMPF ISTVÁN • SZILÁGYI MÁRTON**

Olvasószerkesztő: *Lehotka Gábor*
Szerkesztőségi titkár: *Tóth Krisztián*

© Szazadvég Kiadó

A szerkesztőség címe:
Szazadvég Politikai Iskola Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.
Telefon: (1)-479-5298 • fax: (1)-479-5290 • e-mail: kiado@szazadveg.hu

ISSN 0237-5206

Tipográfia és lapterv: *Élőfej Bt.*
Műszaki szerkesztő: *Varga Júlia*
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Honlapunk: www.szazadveg.hu/szazadveg
Keressen minket a Facebookon is!

SZÁZAD V. É. G

—• ÚJ FOLYAM 69. SZÁM 2013. 3. •—

—• AMERIKA •—

Lévai Csaba: Fábián Gábor és az egyesült államokbeli rabszolgatartó rendszer megítélése az 1830–1840-es évek Magyarországon • 5

Meszerics Tamás: Tanácsadók, történelmi párhuzamok és generációk az amerikai külpolitikában • 31

Békés Márton: Amerikai janicsárok. Amerikai ifjúkonzervatívok 1950-től napjainkig • 49

Egedy Gergely: A „morális képzelet” konzervativizmusa: Kirk • 75

Munteán László: Helyek és hajók: a World Trade Center anyagtörténete a Ground Zero után • 99

Pintér Károly: A vallás szerepe az Egyesült Államok múltjában és jelenében • 119

Ike Ward portréja. Az utolsó rabszolga 119 éves korában hunyt el a floridai Bunnell városában 1982. január 22-én. © MTI/AP

Lévai Csaba

Fábián Gábor és az egyesült államokbeli rabszolgotartó rendszer megítélése

az 1830–1840-es évek Magyarorszáján

K

özhelyszámba megy annak kijelentése, hogy a reformkori Magyarországon az Amerikai Egyesült Államokról kialakuló kép megformálásában kulcsszerepet játszott Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) *Utazás Észak-Amerikában* című könyve, amely 1834-ben jelent meg. Reformkori nagyjaink egyértelmű örömmel és lelkesedéssel fogadták az erdélyi utazó munkáját. Széchenyi István egy 1834. szeptember 10-én Orsováról küldött levelében úgy fogalmazott a könyvről, hogy „Azon jó, mellyel telides teli van, oly világosan, annyi érdekléssel s oly kímélve közöltetik az olvasóval, hogy az áldott mag, mely belőle váltig hull, még rosszabb földben is kikelne, mint a miénk.” (Majláth 1889, 498–499.)¹ Wesselényi Miklós pedig – aki Bölöni Farkas gyermekkori barátja volt – a következő szavakkal adta át a szerzőnek könyve jutalmául a Közép-Szolnok vármegyei kaszinó által odaítélt díszserleget: „Szép sors jutott Önnek, élő szemével láthatta az emberi jussok és szabadság fiatal óriását.” (Závodszy 1992, 147.) A mű rendkívüli hatását nem csupán a kortársak érzékelték, hanem ezzel az értékeléssel a modern történész-elemző is egyetértett (i. m., 146–160).

Bölöni Farkas Sándor egyértelműen kedvező, már-már eszményi képet rajzolt az 1830-as évek elejének Amerikájáról, amelyet követendő példaként állított a Magyarország számára útmutatást kereső kortársai elé. Az erdélyi utazó az Erie-tavon hajózva véletlenül találkozott össze egy Müller Ferenc nevű, Pozsonyból Amerikába származott honfitársával, akivel szóba elegyedett: „Beszédünk tárgya csak Magyarország volt, s ő számtalan kérdéseket tett a hazáról, elragadtatva mondta néhány-

¹ Tanulmányomban a korabeli részleteket az akkori írásmódnak megfelelően idézem.

szor: hogyha Amerika konstitúcióját a magyarokévá tehetné, annál boldogabb hely nem lenne a földön." (Bölöni 1984, 437.) S bár az Egyesült Államokba szakadt Müller Ferenc szájába adta, nem kétséges, hogy a fenti mondat Bölöni Farkas véleményét is tükrözi. Az sem véletlen, hogy könyv második kiadásából – vélhetően a cenzúra hatására – ezek a sorok már kimaradtak.

A Bölöni Farkas által is megalapozott nagyon kedvező Egyesült Államok-kép azonban időben előre haladva árnyaltabbá vált. Az 1830-as években még csak elvétve bukkantak fel a magyarországi időszakai sajtóban olyan tudósítások, amelyek negatív színben tüntették fel az amerikai republika viszonyait, s ezek legtöbbször sem eredeti, magyar szerzőktől származó írás volt, hanem külföldi cikkek átvétele. Ilyenek voltak például Holéczy Mihály dolgozatai (Holéczy 1985, 145–154), amelyek – Závodszy Géza értékelése szerint – „arisztokratikus nézőpontból hangsúlyozzák a szellem szabadságát, az európai kulturális fölényt, és bírálják a tömegek gyakorolta despotizmust. Azt a konzervatív magatartást képviselik ezek az írások, amelyek mondvacsinált vagy valós ellentmondásokra (például a rabszolgaságra) hivatkozva utasítják el az amerikai demokráciát” (Závodszy 1992, 163). Závodszy úgy látta, hogy az 1830-as évek végén kezdett megjelenni egy „modernebb” konzervatív attitűd, amelynek lényege „azokat a jelenségeket dicsérni az Egyesült Államokban, amelyek egy konzervatív gondolkodásmód számára elfogadhatóak (vagy úgy interpretálni őket, hogy a konzervatív politikai programot támasszák alá)” (uo.). Az igazi változás azonban csak az 1840-es években, a politikai élet polarizálódásával párhuzamosan következett be, amikor is „Az ellenzéki és középutas liberalizmus... is elvált egymástól, továbbá markánsan megjelent az újkonzervatív gondolkodás” (i. m., 185). Emellett aztán „a demokratikus liberalizmus plebejus és köztársasági programja” is feltűnt, amelyet azonban „akkor még csak kevesen... vállaltak” (uo.). Ezek az irányzatok pedig az Egyesült Államokkal kapcsolatban is azokat az elemeket emelték ki, amelyek politikai érvrendszerükkel összhangban álltak. Mindez az 1830-as évekre jellemző, szinte idilli Amerika-kép megváltozásához vezetett, az Egyesült Államokról ellentétes vélemények alakultak ki.

Ebben a polarizálódásban kulcsszerepet játszott a rabszolgasági rendszer megítélése, amelynek ábrázolása már azon szerzők számára is súlyos kihívást jelentett, akik az Egyesült Államok gazdasági és társadalmi viszonyait jó példaként állították magyar kortársaik elé. E fel fogás legnagyobb hatású képviselője, Bölöni az Egyesült Államok társadalmi rendjének ezt a legnagyobb ellentmondását is képes volt úgy bemutatni, hogy az ne vessen maradandó árnyékot a fiatal amerikai köztársaság egyébként fényes viszonyaira. Ezzel természetesen nem

azt akarom mondani, hogy egyetértett volna a rabszolgatartó rendszer létezésével, csak éppen arra a következtetésre jutott, hogy egy olyan felvilágosult nép, mint az amerikaiak, ezt a problémát is biztosan meg fogja oldani. Már ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy híres francia kortársától, Alexis de Tocqueville-től (1805–1859) eltérően Bölöni nem járt a Mély-Délen, ahol olyan régiókat is felkereshetett volna, ahol a helyi lakosságon belül fekete többség élt. Számára a legdélibb pont, ameddig eljutott, a marylandi Baltimore városa volt, ahol a rabszolgák aránya mindössze 3,1 százalékot tett ki 1840-ben, szemben például a dél-karolinai Charlestonnal, ahol ugyanezen adat 50,1 százalék volt (Kolchin 1993, 245).² Ez azt jelenti, hogy Bölöni nem kereste fel azokat az államokat, amelyek a korabeli rabszolgatartó rendszer központját alkották, s éppen csak a rabszolgatartó régió északi határvidékéig jutott el. Vagyis az, hogy személyesen nem tapasztalta a mély-déli rabszolgatartó rendszer valóságát, nagymértékben befolyásolta a rabszolgaságról alkotott nézeteit. Az erdélyi utazót valósággal sokkolta, amikor elsőként látott meg egy rabszolgaárverésről szóló hirdetést: „Mintha jégkéz vonult volna el szívemen ennek olvasására! S tehát rabszolgák országába érkeztünk! – sóhajtottam bánatomban.” (Bölöni 1984, 467.) Világosan felismerte az eszmények és a valóság közötti különbséget: „Miután láttam e nagy haza konstitúciójából folyó példátlan szabados polgári életet, mindenben a természet törvényein alapított elveit, az emberiség művelődésére szentelt annyi intézeteit – mindig megfoghatatlan volt előttem a felséges teória s e gyalázatos praxis közti nagy ellenkezőség!” (i. m., 467–468.). Ezt úgy oldotta fel, hogy felsorolta azokat az eljárásokat, amelyeket a tagállamok és a szövetségi kormányzat léptetett életbe a rabszolgaság korlátozása érdekében. Ilyen volt a kongresszus 1807-ben elfogadott törvénye, amely a következő évtől betiltotta rabszolgák bevitelét az Egyesült Államokba; vagy az, hogy különféle módszerek alkalmazásával megindult az északi államokban a rabszolgaság megszüntetése. Elég részletesen beszámolt az úgynevezett kolonizációs mozgalom kibontakozásáról is, amelynek célja az volt, hogy a felszabaduló egyesült államokbeli rabszolgákat Afrikába telepítsék vissza (i. m., 468–472). Sok egyesült államokbeli kortársához – például az korszak ismert politikusaihoz Henry Clayhez (1777–1852) és Abraham

² Mély-Délen (Deep South) – az úgynevezett Felső-Déllel (Upper South) szembeállítva – azt a Délen belüli régiót érti a rabszolgasággal foglalkozó szakirodalom, ahová a XIX. század elejétől átkerült a rabszolgatartó gazdálkodás súlypontja. A Felső-Délhez szokás sorolni Delaware, Maryland, Virginia, Észak-Karolina, Kentucky, Missouri és Tennessee államokat, míg a Mély-Délhez Dél-Karolinát, Georgiát, Floridát, Arkansast, Alabamát, Louisianát, Mississippit és Texast.

Lincolnhoz (1809–1865) – hasonlóan az erdélyi utazó nagy reményeket fűzött e mozgalom kibontakozásához, amely azonban végső soron nem tudta elérni a rabszolgatartó rendszer felszámolását (Vida 2010, Lévai 2012, 235–239). Bölöni a rabszolgatartó és a szabad államok közötti növekvő feszültséget is észrevette, de végkövetkeztetése mégis az volt, hogy „az úgynevezett tizenhárom tiszta státus hatalmasan kiált a rabszolgás tizenegyre, s a közvélemény oly erőre kapott, hogy rövid időn vége leszen minden rabszolgaságnak” (Bölöni 1984, 470). Ebben sajnos nem lett igaza. Az 1830-as évek elején az Egyesült Államok közvéleményének zömét még korántsem lehetett a rabszolgatartás radikális ellenzőjének tekinteni, s a rabszolgatartó államok ellenállása is erősebbnek bizonyult annál, mintsem hogy „a tiszta státusok hatalmas kiáltása” elegendő lett volna a rabszolgaság megszüntetéséhez. Ehhez – mint tudjuk – egy négy évig tartó polgárháborúra volt szükség.

Úgy tűnik, hogy az Egyesült Államokról az 1830-as évek második felére kialakult egyértelműen kedvező kép tudatos árnyalására törekedett Fábíán Gábor (1795–1877), a neves műfordító-irodalmár. Ez a törekvése azért meglepő, mivel politikai értelemben nem a Závodszy által jelzett „arisztokratikus-konzervatív” nézőpontot képviselte, hanem olyan reformelkötelezettség jellemezte, amely az 1840-es években Kossuth *Pesti Hírlapjának* rendszeres levelezőjévé, 1848-ban pedig olyan országgyűlési képviselővé tette, aki 1849-ben Szegedre, majd Aradra is követte a kormányt.

Fábíán Gábor irodalmi-nyelvészeti örökséggel megáldott családba született 1795. december 28-án a ma már Balatonalmádi részét képező Vörösberényben. Édesapja, Fábíán József református lelkész maga is író ember, édesanyja pedig az a Somogyi Zsuzsanna, aki Somogyi Gedeonnak – a *Mondolat* című nevezetes nyelvújítás-ellenes röpirat szerkesztőjének – volt a nővére. Felsőbb iskoláit a pápai református kollégiumban, majd a pesti egyetem jogi karán végezte. Pesten fordult érdeklődése az irodalom felé, ahol olyan személyiségekkel ismerkedett meg, mint Fáy András (1786–1864) és Vitkovics Mihály (1778–1829). Több helyen végzett joggyakorlat után Fábíán 1821 decemberében tett ügyvédi vizsgát, majd 1824-től a Bohus család uradalmi ügyvédje lett Világoson. Időközben Vörösmarty Mihállyal (1800–1855) is baráti kapcsolatba került, akinek *Zalán futása* című eposzának mintájára ő maga Attila királyról kezdett egy hősköltemény írásába. Külföldi irodalmi műveket kezdett magyarra fordítani és a formálódó irodalmi élet egyik vezetőjével, Toldy Ferencsel (1805–1875) is levelezett. Fábíán az 1820-as évek végétől megélénkülő vármegyei közéletben is egyre aktívabb szerepet kezdett játszani. Egyik szorgalmazója volt például az aradi kaszinó megalapításának. 1829-ben Csanád megyében táblabíróvá nevezték ki,

ám második házasságával olyan anyagi függetlenségre tett szert, hogy a jogi gyakorlat mellett egyre tevékenyebb írói és közéleti tevékenységet folytathatott. Második felesége ugyanis egy gazdag gyáros özvegye volt. Egyre többet fordított, írt és publikált a hazai folyóiratokban, és Kossuth *Pesti Hírlapjának* is rendszeres levelezőjévé vált. Írói tevékenysége eredményeként 1832-ben a Magyar Tudós Társaság levelező, majd 1835-ben rendes tagjává választották. Latinul természetesen jól tudott, de időközben angolul és franciául is megtanult. Egyik legnagyobb fordítói vállalkozása Alexis de Tocqueville (1805–1859) *A democratia Amerikában* című *magnum opus*ának lefordítása volt, amely négy kötetben 1841 és 1843 között jelent meg magyarul. Fábián az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcból is jócskán kivette a részét. 1848 tavaszán az Arad megyei vészbizottság és a sajtóbírótság elnöke lett. Országgyűlési képviselőnek is megválasztották, és Pest-Buda elfoglalása után Debrecenbe is követte a kormányt. Szemere Bertalan (1812–1869) belügyminiszter Arad megye főispánóságát is felajánlotta neki, amit azonban nem fogadott el. 1849. június 15-én a hétszemélyes főtörvényszék bírójává nevezték ki, s az orosz intervenció után Szegedre és Aradra is Kossuthtal és a kormánnyal tartott. A szabadságharc bukása után egy ideig bujdosott, majd feladta magát a pesti haditörvényszéken. Rövid fogság után Aradon internálták, rendőri felügyeletét pedig 1854-ben szüntették meg. Ezt követően főleg irodalmi munkásságának élt, a közéletbe pedig csak a kiegyezés közeledtével kapcsolódott be ismét. 1865-ben Arad városa újból országgyűlési képviselővé választotta, és ebből adódóan Pestre költözött. 1869-ben, mandátuma lejártával minden közéleti tevékenységtől visszavonult, visszatért Aradra, és itt hunyt el 1877. december 10-én (Szinyeyi 1894, 15–20; Závodszy 1992, 163–164).

Fábián Gábor az 1830-as évekre a magyarországi megélnékülő irodalmi és politikai közélet egyik jelentős, széles körű ismeretségi hálózatot kiépítő tagjává vált, aki az évtized második felében tudatosan törekedett arra, hogy reálisabbá tegye a korban az Egyesült Államokról – jórészt Bölöni könyvének köszönhetően – kialakult eszményített képet. Ez a törekvése két, az 1830-as évek végén, az 1840-es évek elején keletkezett fordításában, illetve az ezekhez írott előszóiban ragadható meg egyértelműen. Az első fordítás és az ehhez készített előszó a *Tudománytár* című folyóiratban jelent meg. A második Alexis de Tocqueville könyvének előszava, illetve maga a fordítás. Az Egyesült Államok-képnek ezt az „árnyalását” nagymértékben a rabszolgaság kérdésének középontba állításával igyekezett elvégezni. Tanulmányomban e két fordítás és a két előszó elemzésével annak bemutatására törekszem, hogy az Egyesült Államokról az 1840-es évekre kialakuló árnyaltabb, „polarizáltabb” kép megformálásában munkássága milyen szerepet játszott.

Fábián „árnyaló” tevékenységének egyik érdekessége, hogy elsősorban nem saját írásai, hanem fordítások segítségével igyekezett megvalósítani azt. Hogy részéről tudatos szándékról volt szó, a fordításai elé írott előszókból egyértelműen kiderül. Az első fordítás *A rabszolgaság Éjszakamerikában* címmel az Akadémia *Tudománytár* című folyóiratában látott napvilágot 1837-ben. A 19 oldalas írás elé illesztett egyoldalas előszóból egyértelműen kitetszik Fábián tudatos szándéka. A fordító-szerző törekvéseiről már az alcím is sokat elárul. Az *audiatur et altera pars!* (hallgattassék meg a másik fél is) latin mondás idézésével ugyanis egyértelműen arra kívánt utalni, hogy a magyar közönség eddig csak az egyesült államokbeli rabszolgatartó rendszert megbélyegző írásokkal találkozhatott. A bevezetés első mondatában – nem kimondva ugyan, de – egyértelműen Bölöni művére célozva fogalmazta meg Fábián, hogy „Mind azon fényes rajzolatokat, mellyek az egyesült státusokról kezeinken forognak, egy homályfolt diszteleníti; és ez a *rabszolgaság*. Különösnek, botránkoztatónak, de képtelen ellenmondásnak is tetszik, a szabadság annyira híresztelt honában egyszersmind egy nagy rabszolgatanyára bukannunk.” (Fábián 1837, 224; kiemelés az eredetiben – L. Cs.) Fábián úgy vélte, hogy ellentmondás feszül a rabszolgatartást elítélő megnyilvánulások, illetve a rendszer tartós fennmaradása között. Egyértelműen ironikus hangvétellel jegyezte meg: „Feltennünk azonban nevetséges volna, hogy ott, hol az észen kívül semmi hatalom nem uralkodik, akármelley polgári intézvény is helyes ok nélkül létezhessek; vagy annyi ostromló vélemény daczára merő átalkodottságból tartassék fenn, melly utóbbi viszont a republicai erényességgel nyilván ellenkeznek.” (Uo.) Fábián azért tartotta szükségesnek a rabszolgatartás-párti érvrendszer meghallgatását, hogy „e tárgyban józanul ítélhessünk” (uo.). Úgy gondolta, hogy az általa fordított levélben „minden ide tartozó körülmények olly bőven, tisztán és alaposan vannak kifejtve, hogy azoknak olvasása e mindennap vitatott tárgy felett sok tévelygést s félreértést megigazíthat” (i. m., 224–225). Az írás szerzőjét a magyar közönség előtt azért tartotta különösen hitelesnek, mivel egy Európából Amerikába származott személyről van szó, aki mindkét földrész viszonyait jól ismerte, s ezért azokat jól össze tudta hasonlítani egymással.

Előszavában nem tisztázta a rabszolgaságpárti szerző háttérét, akinek a neve csak az írás legvégén derül ki. Olyan névről van szó azonban, amelyik a korabeli világ ügyeiben valamelyest tájékozott magyar olvasónak sokat mondhatott. Az értekezés írója ugyanis az az Achille Murat (teljes nevén Achille Charles Louis Napoléon Murat, 1801–1847) volt, aki I. Napóleon (1769–1821) fogadós fiából marsallá emelkedett híres hadvezére, Joachim Murat (1767–1815) és a császár Caroline (1782–1839) nevű húgának házasságából született. A házaspár legidősebb fia-

ként Achille előbb a Bergi Nagyhercegség (1806–1808), majd a Nápolyi Királyság (1808–1815) trónörököse volt. Azt, hogy a korabeli közvéleményt mennyire izgatta Napóleon rokonságának a császár bukása utáni sorsa, jól mutatja, hogy könyvében Bölöni Farkas Sándor részletesen beszámolt azokról a Napóleon-rokonokról, akik végül Amerikába jutottak. Művének ebben a részében „a szerencsétlen Murat-nak két lelkes fiáról”, köztük Achille-ről is megemlékezett (Bölöni 1984, 515).

Napóleon második lemondása és apja kivégzése után az ifjú Murat előbb egy Bécs melletti kastélyban élt anyjával, majd 21 éves korában engedélyt kapott arra, hogy az Egyesült Államokba távozzon. Itt szinte azonnal állampolgárságért folyamodott, és a Spanyolországtól nemrégiben, 1821-ben az Egyesült Államok birtokába került és még territórium státuszban lévő Florida washingtoni delegáltjának hatására 1824-ben oda költözött. Saint Augustine városától tíz mérföldnyire délre vásárolt egy 2800 acre (egy acre 0,41 hektár) kiterjedésű birtokot, ahol rabszolgák alkalmazásával narancs, indigó és rizs termesztésébe fogott. 1825-ben egy másik birtokot vett, ezúttal 15 mérföldre Tallahassee városától délre, ahol szintén rabszolgatartó gazdálkodást folytatott. Murat bekapcsolódott a helyi közéletbe, és 1825-ben az utóbbi város polgármesterévé és postamesterévé is megválasztották. Egy 1826-ban történt floridai látogatása során szoros barátságot kötött a XIX. század legnevesebb amerikai filozófusával, Ralph Waldo Emersonnal (1803–1882). Az 1830-as júliusi forradalom hatására Murat visszatért Európába, majd bekapcsolódott a franciaországi és a belgiumi politikai eseményekbe. Arra irányuló kísérletei azonban hiábavalónak bizonyultak, hogy megpróbálja visszaszerezni apja és anyja családi vagyonának egy részét, ezért 1834-ben visszautazott Floridába. 1835 után egypár évig feleségével Louisianában élt, ahol cukornádtermesztéssel és jogászkodással foglalkozott, majd visszament Floridába és ott is halt meg 1847-ben (Hanna 1946). Murat tehát maga is rabszolgatartó volt, aki abban a régióban, a Mély-Délen élt, amely akkoriban a rabszolgatartó gazdálkodás súlypontját képezte. Ebben az értelemben pedig hitelesebb szemtanúnak számíthatott, mint az a Bölöni Farkas Sándor, aki csak a rabszolgatartó övezet északi peremterületéig jutott el.

Murat maga is íróember volt, aki átfogó munkát publikált az Egyesült Államok viszonyairól. Ez a könyve Franciaországban három évvel Tocqueville híressé vált munkáját megelőzően jelent meg (Murat 1832). A következő évben a londoni kiadás is napvilágot látott, amit jóval később (1849-ben) követett csak a mű egyesült államokbeli megjelenése (Murat 1833). Ez azt jelenti, hogy munkája az 1830-as évek első felében olyan írásnak számított, amely nagy hatást gyakorolt a korabeli nyugat-európai közvélemény Egyesült Államok-képének formálódására.

A könyv tíz levélből áll, amelyek mindegyike az Egyesült Államok életének egy-egy területét (történelem, vallás, igazságszolgáltatás, törvények, pénzügyek, hadsereg és flotta stb.) mutatja be. A tizedik levél szól a rabszolgatartó rendszerről, s ezt közölte Fábián Gábor a *Tudománytár* 1837-es évfolyamában.

Achille Murat rabszolgatartásról szóló fejezete két nagyobb szerkezeti egységből áll: a rabszolgatartás elméleti alátámasztásából, illetve az egyesült államokbeli rabszolgatartó rendszer bemutatásából. Azzal kezdte írását, hogy Európában „balvélemények” terjedtek el az amerikai Dél viszonyairól, aminek egyik okát abban látta, hogy az európai írók legnagyobbbrészt a rabszolgatartást szabályozó törvényeket, nem pedig a tényleges gyakorlatot mutatták be az óvilágbeli közönségnek. A valóságban viszont a helyzet az, hogy „mi borzasztó és szörnyű teoriában, gyakran teljesen tűrhetővé lesz gyakorlatban” (Murat 1837, 225). Úgy találta, hogy az európai útirajzírók nem fordítottak kellő figyelmet a rabszolgatartás „fontos tárgyára”, ha pedig foglalkoztak vele, nem adtak mást, mint „ízetlen... nagyított festéseket a feketék rútságáról s uraiknak kegyetlenségéről” (uo.). S bár ezen a ponton angol utazók munkáira utalt, a magyar olvasónak – és Fábián Gábornak – Bölöni könyve juthatott eszébe.

A francia író – a rabszolgatartó rendszer bírálóival ellentétben – úgy vélte, hogy a rabszolgatartás ellen „nem érzelő indulatossággal kell kikelni, hanem jóféle okoskodásokkal, mellyek erkölcsiségben s főkép kormánytudományokban legyenek erősen gyökerezve” (i. m., 225–226). Murat szavaival tehát Fábián azt javasolta a magyar közönségnek, hogy a rabszolgatartás kérdését tárgyilagosan, tudományos távolságtartással kell megvizsgálni. A francia író úgy vélte, hogy a rabszolgatartó rendszerrel kapcsolatos tévképzetek két forrásból táplálkoznak: egyrészt a brit kormány Amerika-ellenes propagandájából, másrészt pedig olyan „hitfelekezetek lábra kapásából”, amelyek szintén Nagy-Britanniából kiindulva a „mi [a rabszolgatartók – L. Cs.] lelkeinket életünk és tulajdonunk rovására akarják üdvezíteni” (uo.). Megjegyzendő, hogy Murat britellenes hevületének az volt az oka, hogy könyvének megírása idején zajlottak Angliában azok a politikai viták, amelyek végül oda vezettek, hogy 1833-ban a Brit Birodalomban – a Kelet-indiai Társaság birtokában lévő területektől, illetve Ceylon és Szent Ilona szigeteitől eltekintve – megtiltották a rabszolgatartást.

A francia író jogi és gazdasági érvekkel igyekezett bizonyítani, hogy „a társaságnak bizonyos időszakában a dolgoknak ezen rende szintolly hasznos a rabszolgának, valamint az úrnak” (uo.). Vagyis Murat azt kívánta igazolni, hogy a társadalom bizonyos fejlettségi szintjén a rabszolgatartás össztársadalmi haszonnal jár. Jogi érveit azzal a hasonlaltal

igyekezett alátámasztani, hogy egy vadász joggal törekszik arra, hogy lelője és lenyúzza az oroszlán bőrét, viszont „az oroszlának is szintolly tagadhatatlan joga van az ember húsához” (i. m., 227). Mindkét fél önérdéke alapján joggal cselekszik, s mindegyik önérdéke a másik törekvésének akadályává válik, amelyet jogában áll eltávolítani. Hogy ez melyiküknek sikerül, az azon múlik, hogy melyikük az erősebb. Egy másik, a rabszolgaság esetére még közvetlenebbül alkalmazható murat-i hasonlattal élve, ha valaki elfog és megszelídít egy vadlovat, akkor annak jogában áll a tulajdonává tenni és használni az állatot, míg a lónak jogában áll ledobni őt és elszaladni. A francia író úgy találta, hogy össztársadalmi szinten is ezek a törvények érvényesülnek, vagyis a természet törvényei mindkét esetben „a győzedelmet az erősebbnek, de kivált az ügyesebbnek részére biztosítják”, aki így jogszerűen teszi szolgálójává a gyengébbet és ügyetlenebbet (i. m., 228). A győztes lovas tehát „társasági”, vagyis a társadalom törvényei által jóváhagyott és biztosított jogot szerzett magának a lóhoz.

Úgy vélte, hogy általában véve „az embernek kétségkívül semmi joga sincs más emberen” (uo.). Van azonban két olyan eset, amikor „még is lehet rajta joga, tekintve a társaságot”. Az egyik az, amikor két embert szerződéses viszony kapcsol össze, s a szerződés megszegőjét büntetetik azzal, hogy a másik ember jogot nyer felette. A másik eset az, amikor két ember közül csak az egyik tagja az adott társadalomnak, a másik pedig idegen, s ebből az következik, hogy az első önmagában ebből a helyzetből adódóan jogokkal rendelkezik a másik felett. Ebben az esetben semmilyen szerződés nem létezik közöttük, s kettejük viszonyában a harcot „mindegyiknek van joga egész erejéből folytatni” (uo.). A francia szerző úgy találta, hogy az úr és a rabszolga viszonyára ez a második eset vonatkozik, mivel kettejük között sincs semmilyen szerződéses viszony vagy jog. A rabszolgatartó rendszer ellenzői éppen azért tévednek, mert azt hiszik, hogy a rabszolgaságra is az első, vagyis a szerződéses viszony esete az érvényes. Ez azonban nem így van, s a társadalom éppen úgy elismeri jogilag az úr rabszolga feletti hatalmát, ahogyan a fentebb említett lovas lovához való jussát garantálja.

Ennek megfelelően Közép- és Dél-Amerika gyarmatosításakor „a természet örök törvényei szerint, a gyengébbek, de ügyesebbek győztek; és a benszülöttek rabszolgaságra jutottak minden amerikai spanyol birtokokban, mellyeket puha és elasszonyosodott nemzetek laktak” (i. m., 229). De hogyan, milyen alapon kerültek ilyen státusba az Afrikában rabszolgasorba vetett feketék? Őket rabszolga-kereskedők vásárolták meg olyan nemzetektől, amelyekkel nem álltak szerződéses viszonyban. Vagy a saját társadalmaik törvényei alapján tettek szert rájuk, mivel azok bizonyos vétkek büntetéséül törvényesnek tekintették a rabszol-

gaságot, vagy pedig a feketék egymás közötti háborúiban szerzett hadifoglyokat adtak el nekik. Murat szerint az európai rabszolga-kereskedők mindkét esetben jogszerűen jutottak a fekete rabszolgák birtokába.

Ami a rabszolgák észak-amerikai gyarmatokon történő fogadtatását illeti, Murat azt az érvelést alkalmazta, amit például Thomas Jefferson (1743–1826) és Bölöni is hangoztatott. Nevezetesen, hogy „több gyarmatok ellentállni igyekeztek a rabszolgák hozzájuk bevitelének: de az anyaváros kényszeríté őket megnyitni kikötőiket ezen kereskedésnek” (i. m., 230). Jefferson a *Függetlenségi nyilatkozat* első fogalmazványában azt hangsúlyozta, hogy a rabszolgatartást a brit rabszolga-kereskedők önző indokaitól vezérelve Nagy-Britannia erőltette rá az „ártatlan” amerikaiakra (Lévai 2001, 10–11; 2004, 139–143). Nem véletlen, hogy ezt a képtelen vádat a Második Kontinentális Kongresszus kihagyta a nyilatkozat végleges változatából. A francia szerző tehát úgy találta, hogy az amerikai rabszolgatartók két okból is jogosan tettek szert rabszolgáikra: a fentebb levezetett elméleti jog, illetve saját társadalmi jogi biztosítékai alapján.

Ilyen jogi garanciákat az Egyesült Államok alkotmánya is nyújtott a rabszolgatartás számára, amelyet Murat a „tagállami jogok” déli államokban népszerű doktrínája alapján értelmezett. E doktrína megalapozásában az a Thomas Jefferson is kulcsszerepet játszott, aki a szövetségi alkotmányt egyenlő tagállamok szerződésekként fogta fel (Jefferson 1997a; Jefferson 1997b). Murat megfogalmazásában ez úgy hangzott, hogy az Egyesült Államok tagállamai a szövetségi kormány létrehozása után is „önálló státusok maradtak”. Vagyis „semmi hatalomnak nincs joga, s nem is kívánja, hogy legyen, az ő honi dolgaik szabályozására” (Murat 1837, 230). Ez a felfogás egyértelmű állásfoglalást jelentett abban a vitában, amely könyvének megírásakor, illetve Bölöni és Tocqueville egyesült államokbeli látogatása idején arról zajlott, hogy van-e joga a szövetségi kongresszusnak a rabszolgaság szabályozására a tagállamok területén, illetve a territóriumokon. Ezért „minden rabszolgáinkat illető törvényhozási próbatétel, a déli státusoknak az egyesülettől való elválását kötelességökké fogná tenni. E kötelesség azon jogon alapúl, mellyel bir minden ember élete és tulajdona védelmezésére.” (I. m., 230–231.) A francia szerző nem véletlenül vetette fel a rabszolgatartó államok unióból való kiválásának lehetőségét, hiszen könyvének írása-kor zajlott az úgynevezett „nullifikációs válság”.

Az történt ugyanis, hogy a kongresszus 1828-ban nagyon magas, átlagosan a vámköteles áruk értékének 61 százalékát kitevő behozatali vámokat fogadott el (Jones 1983, 144). Ezek azonban nem kedveztek a déli államok politikai életében kulcsszerepet játszó ültetvényes elit gazdasági érdekeinek, mivel nekik az lett volna a kedvező, hogy

az Európába irányuló mezőgazdasági exportjukért cserébe szabadon szerezhessék be onnan a számukra szükséges iparcikkeket. Bár 1832-ben csökkentették a vámtételeket, ez nem elégítette ki Dél-Karolinát, ahol népi választás alapján egy olyan konvenciót hívtak össze, amely alkotmányellenesnek nyilvánította az 1828-ban és 1832-ben elfogadott, általuk csak „förtelmes tarifákként” emlegetett vámokat, s ez alapján „nullifikálta”, vagyis érvénytelenítette azokat az állam területére vonatkozóan. A konvenció 1833. január elsejei hatállyal megtiltotta a szövetségi vámok beszedését Dél-Karolinában. Andrew Jackson elnök (1767–1845) „arra szólította fel a kongresszust, hogy egy olyan »kényszerítő törvényt« fogadjon el, amely fegyveres erő alkalmazására hatalmazta volna fel az elnököt a vámok beszedése érdekében Dél-Karolinában” (uo.). Így alakult ki a „nullifikációs válság”, amely végül egy olyan kompromisszummal zárult, hogy a vámokat kilenc év alatt fokozatosan, egységesen 20 százalékos szintre csökkentik (uo.).

Murat elismerte, hogy egyes tagállamok az amerikai forradalom idején, mások pedig azt követően már megszüntették területükön a rabszolgaságot, és abban is biztos volt, hogy továbbiak fogják követni őket. Mégis úgy vélte, hogy az Egyesült Államok déli tagállamaiban bizonyos körülmények szükségszerűvé teszik a rabszolgatartó rendszer fenn tartását, mivel ez a terület fejlődésének olyan fázisában van, amikor a rabszolgatartó gazdálkodás osztársadalmi haszonnal jár. Ezzel Murat – a korabeli déli közvélemény jelentős részének álláspontját követve – túllépett azon a felfogáson, amelyet többek között Thomas Jefferson is sokáig képviselt, hogy a rabszolgatartó rendszer szükséges rossz (Lévai 2001). Ehelyett azt hangoztatta, hogy a rabszolgatartó gazdálkodás olyan „jó dolog”, amely minden társadalmi csoport számára hasznot hoz, magukat a rabszolgákat is beleértve. A rabszolgatartó rendszer jog-szerűségének elméleti igazolása után tehát a francia író ekkor tért rá annak bemutatására, hogy milyen földrajzi-gazdasági tényezők teszik szerinte indokolttá a rabszolgaság tartós fennmaradását.

Murat úgy vélte, hogy az északi régióban termékeny földek, a közlekedést és a szállítást megkönnyítő folyók találhatóak, s az éghajlat sokkal enyhébb a délinél. Mindez a kisbirtokos gazdálkodás kialakulásának kedvezett. Délen viszont kevesebb az igazán jó föld és a hajózható vízi útvonal, s az éghajlat is olyan forró, hogy az a „szabadég alatti húzamos munkát minden fehér emberre nézve halálossá teszi” (Murat 1837, 231). Ilyen körülmények között nagyobb tőkére van szükség a föld termővé tételéhez, illetve olyan munkaerő alkalmazása a célszerű, amely bírja a hőséget. Ezek az adottságok vezettek a déli államokban a rabszolgatartó nagybirtokok kialakulásához, mivel a több tőkével rendelkező nagy ültetvényesek könnyebben tették termővé a földeket.

Ez aztán vonzerővel hatott a kisebb birtokosok bevándorlására, s ehhez a folyamathoz az is hozzájárult, hogy az öröklés következtében az eredeti nagyobb birtokok is felosztódtak. A terület benépesülése során aztán a rosszabb földek is felértékelődtek, amelyeket trágyázással tettek termővé. Vagyis a rabszolgatartó gazdálkodás elengedhetetlen feltétele volt a déli államok gazdasági fellendülésének és benépesülésének.

Emellett a rabszolgatartásnak más előnyei is voltak a déli társadalmi és politikai viszonyokra nézve. Az ültetvényesnek, mentes lévén a kézi munkától, több ideje jut lelkének művelésére, ráadásul „magát úgy tekinteni, mint ki nagy számú személyek sorsáról erkölcsileg felelős” (i. m., 232). Mindez jellemének „bizonyos szigorú méltóságot ad, melly erényre vezet, s melly mérsékelve művészetek, tudományok és literatura által, a déli ültetvényest az emberi nem egy legtökéletesebb mintájává képezi. Az ő hajléka nyitva áll minden jövőnek, nemes vendégszeretettel; nyitva erszénye, nagyon sokszor a pazarlásig”, s a politikában és a vallásban pedig „bizonyos nézetbeli függetlenséggel” rendelkezik (uo.). A déli ültetvényes „rabszolgáinak atyjok inkább, mintsem urok, mert sokkal erősebb, hogysen irántok kegyetlennek lennie kelljen” (i. m., 232–233).

Mindezzel Murat a déli dzsentrí hagyományos sztereotíp képét festette meg, amelyet rabszolgáspárti szerzőtársaihoz hasonlóan többféle vonatkozásban is az északiak rossz tulajdonságaival állított szembe. Délen ugyanis, a fenti körülményeknek köszönhetően, „dolog van mindenütt; itt henyélők, ingyen élők, szemétnép nincsenek” (i. m., 233). Az északi nagyvárosokban azonban már megjelentek az utóbbi társadalmi csoportok, minek következtében „több alkalommal lázongások adták elő magokat a dolgozó osztály és a hajóslegénység között” (uo.). Mindennek pedig súlyos politikai következményei lehetnek, mivel „éjszakon a társaság alsóbb osztályai dúlakodva foglalják el magoknak a választások helyét, s onnan illetlen magokviselése által elűznek, úgy szólván, minden tanult és értelmes embert. Délen ellenben minden alsó osztályok feketék, rabszolgák, némák. Az értelmes emberek a választásokat csendesen és okosan vezérlik.” (Uo.) Ennek pedig az lett a következménye, hogy Délről tehetségesebb politikusok kerültek a washingtoni kongresszusba, mint Északról. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi megállapítás is a déli önkép sztereotípiái közé tartozott.

Olvasói meggyőzése érdekében Murat olyan összehasonlítást alkalmazott, ami a magyar olvasók számára is aktuális kérdésre tapintott rá. Az egyesült államokbeli rabszolgák helyzetét ugyanis nem csupán a nyugat-európai munkásokéval, hanem az „ausztriai, cseh vagy magyar parasztokéval” is összevetette. Úgy vélte, hogy az európai munkások kétszer-háromszor annyit dolgoznak ugyan, mint az amerikai rabszol-

gák, mégis éheznek. A rabszolgatartók viszont gondoskodnak rabszolgáik élelmezéséről és ruházkodásáról, ami azt eredményezte, hogy „a mi szerecseneink boldogabbak nemcsak Anglia kézműves városainak napszámosainál, hanem általában minden parasztnál Európában.” (I. m., 234). A francia szerző azt az ellenérvet is elhárította, ha anyagi értelemben nem is élnek jobban az európai dolgozók, mindezt ellensúlyozza, hogy náluk legalább megvan a „szabadság képzete” (uo.). Ez azonban Murat szerint kevés, mivel

„bizonyos lépcsőű tanultság, bizonyos erkölcsi életbeli lelkesülés kívántatik a szabadság nemes képzetének ízlelhetéséhez. Vegyünk fel egy ausztriai, magyar, vagy cseh parasztot, szállítsuk őt ált Amerikába, s mondjuk neki, hogy már most szabad. A legelső vasárnapon nem fog találni senkit, ki vele keringőt járjon; megfogja átkozni az országot, szabadságát és választásait, és jobban fog neki esni visszatérni a... *Robotjához.*” (Uo.; kiemelés az eredetiben – L. Cs.)

Megjegyzendő, hogy jó hatvan-hetven esztendővel később az Egyesült Államokba kivándorló magyar parasztok mintegy kétharmada mégsem kívánt visszatérni Magyarországra, s nagyon is megtanulta becsülni az Egyesült Államok „szabadságát és választásait”. Annak ellenére, hogy akkor már nem a robot volt az őket itthon váró alternatíva. A francia író kortárs magyar olvasója közvetlenül neki szóló üzenetet olvashatott ki az alábbi mondatból: „Azok, kik azt hiszik, hogy a hűbér rendszernek Ausztriában eltörlése által megjavítnák sorsát a parasztnak, tetemesen csalatkozni fognának, ha csak annak felvilágosításával nem kezdenék a dolgot.” (I. m., 234–235.) Mintha Murat – és Fábíán Gábor – azt üzenté volna, hogy a jobbágyfelszabadítást meg kell előznie a jobbágyiség szellemi és erkölcsi kiművelésének. A bizonytalan léthelyzetbe taszított, felvilágosítatlan és erkölcsileg ingatag európai munkásokkal és felszabaduló jobbágyokkal szemben „a mi rabszolgáink boldogok, és nem kívánnak semmi változást” (i. m., 235).

Murat, sok déli kortársához, például Thomas Jeffersonhoz hasonlóan, arról is meg volt győződve, hogy „a szerencsen tagadhatatlanul alábbvaló emberfaj a fehéرنél” (uo.; vö. Jefferson 1997c, 104–110). Ezt alapvetően három érveléssel támasztotta alá. Egyrészt azzal, hogy az afrikai feketék semmilyen fejlődésre nem voltak képesek „a világ kezdetétől fogva mind ez máig napig” (Murat 1837, 235). Amikor pedig lehetőséget kaptak a felemelkedésre, nem tudtak élni vele, és csak még vadabbakká váltak. A francia író itt arra utalt, hogy a francia gyarmat Haitin a nagy francia forradalom idején rabszolgafelkelés robbant ki, aminek eredményeként 1804-ben létrejött a feketék által irányított Haiti Köztársaság,

amely azonban nem tudott szilárd kormányzatot kialakítani. A feketék alacsonyabbrendűsége harmadik bizonyítékként pedig azt említette, hogy „az ő boldogságuk az állati boldogságban határozatik” (Murat 1837, 235). A francia szerző azt az ellenérvet is elhárította, hogy a feketék vadsága és állatias jellege a rabszolgotartás szörnyű körülményeinek következménye. Mindezt „helytelen érzégsnek” minősítette, és hozzátette, hogy „kegyetlen büntetések nincsenek divatban, mert azok a gazda érdeke ellen volnának” (uo.).

Ezt követően, Murat tollán keresztül, Fábíán Gábor olyan részletesen bemutatta a déli rabszolgák életét, amilyenre azelőtt, de jelentős ideig azután sem volt példa a magyar nyelvű sajtóban. Az is nagyon érdekes, hogy a francia szerző érvelése sok pontban összhangot mutat a *New Economic History* (új gazdaságtörténet-írás) irányzatának eredményeivel, amelynek képviselői az ötvenes évek végétől radikálisan új megvilágításba helyezték az egyesült államokbeli rabszolgotartás megítélését (Eddie 1996, Benda 2006). Ilyen megfigyelés volt például az a fentebb már említett jelenség, hogy a rabszolgák gyakori fizikai bántalmazása a gazda érdekei ellen is szólt, mivel huzamosabban csökkenthette egy-egy rabszolga munkaképességét. De ilyen volt Murat-nak az a megjegyzése is, hogy „A gazdák igyekeznek is kapóssá tenni a házasságot, az összekelő feleknek engedett több apró kedvezések által: még is ritka eset, hogy egy szerezsen az ültetvényben, holott él, megházasodjék; jobb szeret ő a szomszédba járni.” (Murat 1837, 236.) Ilyen kedvezéseket Thomas Jefferson is alkalmazott, hiszen a rabszolgák frigyéből származó utódok az anya tulajdonosának rabszolgaállományát gyarapították, mégpedig ingyen (Lévai 2001, 6–7). A rabszolgák meglehetősen magas árát figyelembe véve, mindez nem volt elhanyagolható tétel. A rabszolgák többsége pedig azért házasodott saját ültetvényén kívülre, mivel a déli rabszolgák többsége olyan kisebb, kevés rabszolgát foglalkoztató birtokokon élt, ahol nagyon szűk volt a társválasztási lehetőség (Kolchin 1993, 243–244). Szintén az új gazdaságtörténet-írás szerzői hívták fel a figyelmet arra a Murat által is hangoztatott tényre, hogy a rabszolgák háziállattal és „háztáji gazdasággal” is rendelkezhettek, s hogy ennek terményeit „elárulhatják a vásáron” (Murat 1837, 237).

Emlékezhethetünk rá, hogy Murat-nak Floridában, majd egy ideig Louisianában voltak birtokai. Mindkét állam a mély-déli régió azon területei közé tartozott, ahol széleskörűen elterjedt a *task system*nek (feladatrendszer) nevezett munkaszervezési módszer. Ennek lényege, hogy a rabszolgák az aznapra kijelölt feladatuk elvégzése után szabadon rendelkezhettek fennmaradó idejükkel. Murat megfogalmazásában „e munka közönségesen délutáni 3–4 órára elvan végezve... A végbevitt munka után tőle semmi szolgálatot nem kívánnak; míveli kertét,

vagy bérben vállal gazdájától rendkívüli munkákat, vagy pedig elmegy látogatni feleségét, vagy szeretőjét a szomszéd ültetvényeken." (Uo.) Arról nem is beszélve, hogy a rabszolgák vasárnapja szabad, hogy karácsonykor három szabadnapot élvezhetnek, s hogy „kétszer esztendőben adnak nekik öltözethez való kelméket, melyeket magok készítenek el izlésük szerint" (uo.).

Korábban a magyar olvasók arról sem tudhattak, hogy milyen eltérések voltak az egyes rabszolgacsoportok helyzetében. Murat – a mezei munkások csoportjából kiemelve – külön is bemutatta a háziszolgák, illetve a kézműves munkát végző rabszolgák életét. Az előbbiekről azt jegyezte meg, hogy „épen úgy tartatnak, mint Európában a cselédek; ők közönségesen a háznép közt születnek és nőnek fel, mellynek magokat mintegy tagjainak tartják; ahhoz igen ragaszkodók és igen hívek" (uo.). A második csoportról pedig azt állapította meg Murat, hogy őket „a birtokosok általában alkú mellett fogadják fel, s úgy bánnak velök, mint a fehér kézművesekkel. Gyakran a birtokosok elégnék tartják tőlök esztendei díjat kívánni, s rájuk hagyják úgy szegődni a hogy nekik tetszik." (I. m., 238.)

A foglalkozási csoportok eltérésein túlmenően a francia író a rabszolgák helyzetében meglévő regionális különbségekre is kitért. Világosan látta a felső-déli és a mély-déli rabszolgotartás közötti eltéréseket, s azt is érzékelte, hogy az előbbi területen már nem egyértelmű a rabszolgotartás uralma. Mint megállapította, Felső-Délen „a majoros gazdák nem adnak nekik [a rabszolgáknak – *L. Cs.*] napszámos munkát, őket nagy kőépületekben helyhezteszik el, főzetnek számokra, egy szóval épen úgy tartják őket, mint Európában a majoros cselédeket" (uo.). Vagyis ebben a régióban már kezdett csökkenni a szabad és a rabszolga közötti távolság, minek következtében a rabszolga „megelégedetlen, hogy ahhoz egészen nem egyenlő és hogy fizetést nem kap; garázdává válik" (uo.). Ezzel a bizonytalan helyzettel állt szemben a mély-déli rabszolgotartó nagyüzem, ahol minden „olgy szabályosan megyen, mint egy katona ezereznél; és én láttam hat hónapot eltelni a nélkül, hogy csak zúgólódni is kellett volna" (i. m., 237).

Az általa „térítgetőknek" nevezett rabszolgotartás-ellenes szerzőkkel Murat szerint az a baj, hogy a fentebb rajzolt „hiteles képpel" szemben egyes eseteket kapnak és nagyítanak fel, s „közönségesítenek", s ez alapján írják meg a „declamatiókat" (i. m., 238). Azt a francia író is elismerte, hogy „nincs semmi törvény, melly a rabszolgát ura roszbánása ellen védje". Viszont a rossz gazdákkal szemben ott áll a közvélemény valamennyi törvénynél hatalmasabb ereje, minélfogva „az olgy ember, ki magát indulatai által elragadtatni hagyná... örökre elvesztené a becsületes ember nevet" (uo.).

Murat ezután ismertette a rabszolgák helyzetét szabályozó törvényeket, s több oldalon keresztül taglalta a szabad feketék viszonyait és jogállását. Különösen ez utóbbi témának szentelt nagy teret, mivel a nem rabszolga feketék létezésében potenciális fenyegetést látott a rabszolgatartó rendszerre nézve. Mint megállapította, „a déli státusok egész törvényhozása oda céloz, hogy e szerencsétlen, de ártalmatlan osztályt fogyassza, vagy legalábbis az éjszakba kivándorlásra bírja” (i. m., 240). Ők azonban maradni akarnak, amit az is erősít, hogy velük szemben az északi szabad államokban még erősebb előítéletek élnek, mint Délen. Az Egyesült Államok akkori 24 tagállama közül mindössze Pennsylvániában és New Yorkban volt a szabad feketéknek szavazati joga, míg a többi 22 államban vagy az állami alkotmányok, vagy külön törvények tiltották azt. Ezzel a francia utazó megint egy olyan kérdést vetett fel, amiről nemigen lehetett tudomása a korabeli magyar közvéleménynek, s amelyről Bölöni sem tett említést.

A szabad feketék kérdése komoly alkotmányos vitákat is kiváltott az Egyesült Államokban. A szövetségi alkotmány ugyanis „azt nyilatkoztatja, hogy egyik státus polgára valamennyi többi státusban azon jusokkal birand, mellyekkel ezeknek polgárai birnak” (uo.). Ha tehát egy New York-i szabad fekete New York állam állampolgára, akkor automatikusan az Egyesült Államok állampolgárának tekintendő. Egy dél-karolinai szabad fekete viszont nem állampolgára saját államának, s ebből következően a szövetségi köztársaságnak sem. De legfőképpen, gyakorolhatja-e állampolgári jogait a New York-i szabad fekete Dél-Karolinában? Murat úgy vélte, hogy ezeket a kérdéseket nem a szabad feketék maguk vetik fel, hanem „fehér barátaik azok, kik érettök ezen követelést formálgatják” (uo.). A francia író jól látta, hogy ez „a kérdés még nincs eldöntve, s kiki saját magyarázatához ragaszkodik” (uo.). Úgy gondolta, hogy a szabad feketék „ezen osztálya igen sok bajt okoz”, a fentiek mellett azért, mert „felette veszedelmesek ezek a mi rabszolgáinkra nézve, kik az ő henyélésüket irígy szemmel nézik” (i. m., 241).

Murat annak a kérdésnek a vizsgálatával zárta dolgozatát, hogy hová fog vezetni a rabszolgatartásról kibontakozott vita. Úgy látta, hogy a kérdésben „a déli státusok minden lakójának élete és tulajdona érdekeltetik” (uo.), s ezért a Dél akár az unió felbomlása árán is ragaszkodni fog a rabszolgatartáshoz: „Bármelly kárhozatos fogna is lenni ezen lépés: még is jobb lenne megtenni azt, mint semmivé válni.” A francia szerző úgy gondolta, hogy a rabszolgaság megszüntetése kapcsán nem elvi kérdésekről van szó, hanem ezek a dolgok „kinek kinek magános érdekébe vágnak” (i. m., 242). Könyvének megírása idején, az 1820-as évek végén Murat úgy látta, hogy a Délnek komoly esélye van a rabszolgatartás intézményének fenntartására. A „szerecsenek rögtönös felszabadítását”

ugyanis csak ábrándozók és vallásos képmutatók akarják. Igaz ugyan, hogy az északi közvélemény támogatja őket, de ezekkel a törekvésekkel szemben a Dél egységesebben tud fellépni, arról nem is beszélve, hogy az északi Don Quijoték eszmei ábrándozásaival szemben a Dél ellenállása „a legnagyobb politikai rúgón, a magános érdeken alapúl” (uo.). Ráadásul a francia szerző szerint a déli államok erősebbek és gazdagabbak is az északiaknál, mely régió gazdaságilag is sokat veszítene a Dél elszakadásával. Hiszen a déli mezőgazdasági termékeket elszállító északi hajóknak most már vámot kellene fizetnie, s a déli államok az északi ipart védő vámok eltörlésével olcsóbban juthatnának hozzá az európai iparcikkekhez, s ilyen körülmények között az északi iparosok „ki nem állnák az angol kézművek concurrentiáját” (uo.). Vagyis a rabszolgaság elleni északi elméleti ábrándozásokkal a gazdasági önérdek kemény érvei állíthatók szemközt. Márpedig egy új-angliai „Yankee-nak vallásos buzgalma soha annyira nem terjed, hogy lelkét gyárainak s kereskedésének kárával kívánja megváltani” – jegyezte meg ironikusan Murat (uo.).

A francia író a felszabadított feketék Afrikába történő visszatelepítéséről is úgy vélekedett, hogy az nem oldja meg tartósan a rabszolgaság problémáját. Ennek keretében ugyanis évente mindössze „két vagy három tuczat terehhordót s bűneiket megbánt örömeányokat” szállítottak csak vissza Afrikába, miközben 1820-ban 233 527 szabad fekete élt az északi államokban (i. m., 243). A haiti követ agitálására odaköltözött egyesült államokbeli feketék pedig valamennyien visszaköltöztek, amiben Murat annak bizonyítékát látta, hogy a szabad feketék jobban szeretik „a henyélést s romlottságot nagy városainkban, mint a tisztességes szorgalmat egy szabad tartományban” (uo.). Az persze nem merült fel benne, hogy a szabad feketék az egyesült államokbeli alsó társadalmi helyzetükben is jobb életszínvonalat tudtak maguknak biztosítani, mint a már akkor is elmaradott Haitin.

Összességében Murat úgy vélte, hogy a rabszolgatartó gazdálkodást a „magános haszon” tartja fenn, s ezért megszűnni is csak akkor fog, ha a szabad munka olcsóbb lesz a rabszolgamunkánál. Vagyis a rabszolgaság hangzatos eszméssel nem szüntethető meg. A rabszolga-felszabadítás északi népszerűsítőivel szerinte éppen az a baj, hogy „erőltetik az időt” (uo.). Megjegyzendő, hogy a francia írónak ez a felfogása megint csak összhangban van az új gazdaságtörténet-írás képviselőinek véleményével, akik szerint a rabszolgatartó gazdálkodás nyereség termelésére törekvő tőkés vállalkozás volt.

A francia író úgy találta, hogy a rabszolgaság fokozatos megszűnésének folyamata már el is kezdődött, hiszen Virginiában és Marylandben már egyre kevésbé éri meg a rabszolgák alkalmazása: „Néhány év múlva

majd alig marad e két státusban még rabszolga". A folyamat eredményeként pedig „végre az egyesület e házi pestistől megfog menekedni” (i. m., 244). E folyamat természetes lezajlása esetén pedig a felszabaduló feketék sem jelentenének gondot, mivel a mostani „ábrándozók” akkor már nem bujtogatnák őket.

Murat könyvének részlete kétségkívül árnyaltabb képet nyújtott az egyesült államokbeli rabszolgatartó rendszerről, mint a magyarul addig hozzáférhető irodalom. Mint láttuk, a liberális felvilágosultság talaján álló Bölöni Farkas Sándor egyértelműen elvetette a rabszolgatartás gondolatát, és abban bízott, hogy a felvilágosult amerikaiak bizton túl fognak lépni azon. A rendelkezésére álló statisztikai adatok bemutatásán túlmenően azonban nem mutatta be a rabszolgák életét olyan részletesen, mint a francia író. Ehhez persze hozzá kell tennünk, hogy ezt helyzetéből adódóan sem tehette meg, mivel csak átmeneti ideig tartózkodott az Egyesült Államokban, s nem járt annak azon régióiban, amelyek akkoriban a rabszolgatartó rendszer súlypontját képezték. Ebből következően nem vázolhatott a rabszolgatartó rendszerről olyan „bensőséges” képet, mint az a Murat, aki maga is rabszolgatartó birtokos volt. A francia író ábrázolása természetesen pártos volt, a rabszolgatartás fenntartása mellett érvelt. Ezzel együtt részletesebben – s ebből adódóan – „hitelesebben” írta le a rabszolgatartó rendszert, mint azok a beszámolók, amelyek addig a magyar olvasóközönség rendelkezésére álltak – beleértve Bölöni útirajzát. Alighanem egy ilyen kép kialakítása vezérelte Fábián Gábort Murat könyvrészletének lefordításakor. A műhöz írott előszavában nem azt fogalmazta meg, hogy a rabszolgatartás fenntartása mellett érvelő francia írónak igaza van, hanem azt, hogy a „hitelesebb” kép kialakítása érdekében az ilyen nézetek ismerete is szükséges.

Hasonló szándék, az Egyesült Államokról kialakítandó „realisabb” kép megformálása vezethette Fábiánt Alexis de Tocqueville művének (*A democratia Amerikában*) lefordításakor. S bár ebben az esetben általánosabb tartalmú, a rabszolgaság szűkebb értelemben vett kérdéskörén messze túlmutató könyvről van szó, a rabszolgatartó rendszer tocqueville-i ábrázolása tökéletesen megfelelt Fábián Gábor szándékának, aki elképzeléseit a könyvhöz írott előszavában egyértelműen meg is fogalmazta.

Fábián úgy találta, hogy saját korában két témáról keletkezett a legtöbb publikáció: Napóleonnól és Amerikáról. Baj azonban, hogy a róluk szóló „munkák nagy részét egy hiány bélyegzi: a nézetek egyoldalúsága. Íróikat többnyire pártszellem vezetvén, e szellem a különben nagy érdekű tárgyakra kellő fényt helyett homályt árasztott, mellyből a valót s igazat kiösmerni nehéz.” (Fábián 1841, I.) Úgy vélte, hogy míg

Napóleonnal kapcsolatban már elkezdett kiforrni egyfajta általános közvélekedés, addig „Amerikával nem így áll a dolog” (uo.). A nehézség az Egyesült Államok vonatkozásában az, hogy „mind physicalai, mind politicalai világa egészen más, mint Európáé, s melly sajtóságában némi mesés alakként rémlik előttünk a távolból.” (uo.) A Tocqueville-előszó írója szerint a két kontinens közötti különbségek olyan nagyok, hogy az ottani viszonyok nem alkalmazhatók a magyarországiakra. Mint megfogalmazta: „politicalai alkotmányuk olly elemek által tartatik fenn, mellyek nálunk nem fenntartó, hanem felforgató elemeknek tekintetnek, u. m. a »legkorlátlanabb democratia« által” (Fábián 1841, I-II).

Fábián szerint az amerikai jelenségek újszerűsége miatt jelent meg annyi munka Amerikáról, s mint minden új dolog „az amerikai új rendszer is dícsérőket s ócsárlókat majd egyenlő számban talált. Az írók egy része, az amerikai dolgoknak csupa magasztalásában, más része csupa becsmélésében merült el; melly kétféle túlzásnak az európai közvéleményre egyenlő káros hatása lőn.” (Fábián 1841, II.) Az egyoldalú magasztalásokat ugyanis a könnyen hívő emberek azonnal készpénznek vették, az egyoldalú ócsárlások pedig a „gondolkodó főknél nyugtalan kétkedést ébresztettek” (uo.). Alighanem e „nyugtalan kétkedés” felébresztésének szándékával közölte 1837-ben Murat könyvrészletének fordítását. Akkor egyértelműen úgy gondolhatta, hogy olyan, az Egyesült Államokat egyoldalúan fényes színben feltüntető pártos vélemények vannak túlsúlyban a magyar közvéleményben, mint Bölöni munkája. Közben azonban megindult egy – Závodszy kifejezésével élve – „újkonzervatív” Amerika-kép kialakulása is, amihez akarva-akaratlanul Fábián Murat-fordítása is hozzájárulhatott. 1839-ben, a Tocqueville-kötet előszavának megírásakor ezért Fábián már úgy vélhette, hogy kétfrontos harcot kell folytatnia egy középutas, „reális” Amerika-kép kialakítása érdekében.

Fábián tehát a mindkét irányú részrehajlást elítélte. Az eszményítő ábrázolással kapcsolatban ironikusan azt jegyezte meg, hogy „Sokan az amerikai statusrendszert az emberi okosság önmagát felülmúló remekének, az Egyesült Statusokat pedig minden halandó tökély és boldogság honának s valóságos földi paradicsomnak szerették képzelni.” (Uo.). Ezzel, az eszményítő túlzással szemben jegyezte meg, hogy „ez újítást és javítást mohón szomjuzó században, vágyakat költött légyen fel, mellyek a kornak izgásban lévő szelleme által szenvedélyekké nevelve, elégtelenség nyugtalanság és politicalai ábrándozások forrásaivá lettek” (uo.). Nyilvánvalóan a magyarországi helyzetre is utalva állapította meg, hogy Európát az amerikai ideál által ihletett „statusreformátorokkal” töltötték el, kik semmit úgy nem óhajtanak, mint az ó világot az új világ mintájára önteni át; mintha ugyan az oceanontúli példányt azon

innen másolni lehet, avagy üdvözséges volna!" (Uo.) Mint láttuk, egy oldallal korábban világosan leszögezte, hogy szerinte Magyarországon nem járna jótékony hatással az amerikai „democratia” politikai rendszerének átvétele.

Fábián úgy látta, hogy az eszményítő nézetekkel szemben szinte törvényszerűen jelentek meg az „antiamericánus írók”, akik viszont nem tudták elérni az idealizált Amerika-kép megváltoztatását, mivel az már meggyökeresedett a közvéleményben. Ebből következően az Amerika-ellenes műveket olvasva az emberek nem tudták elképzelni, hogy „egy olyan statusrendszer, mellynek fennállása, virágzása lett dolog, csupa árnyoldalakkal bírjon”, s ezért az Amerikát egyoldalúan bíráló írók munkáit a „természettel ellenkezőnek” vették (i. m., III). Mindennek az lett az eredménye, hogy az amerikai viszonyokról nem tudott valóban tárgyilagos kép kialakulni.

A Fábián elméleti alapvetését tartalmazó Tocqueville-előszó e részletének ismeretében érdemes egy pillanatra visszatérni arra, hogy Muratfordítása vajon hol helyezkedik el az Egyesült Államokat egyoldalúan eszményítő, illetve bíráló írók koordináta-rendszerében. A helyzet nem is olyan egyértelmű, mint első pillantásra gondolhatnánk. Murat és Fábián a rabszolgaság ábrázolásával az egyesült államokbeli életnek egy olyan elemét ajánlotta a magyar közvélemény figyelmébe, amely nem illett az egyoldalúan idealizáló szerzők Amerika-képébe. Ennyiben ellensúlyozta a Böllöni által meghatározott eszményített magyarországi Amerika-képet. Ugyanakkor viszont, Murat írása erőteljesen idealizálta a rabszolgatartó rendszert, s ebből a szempontból nézve ellentétes előjellel erősíthette meg az idealizáló látásmódot.

Mindenesetre Fábiánt már 1837-ben is egy pártatlan Amerika-kép kialakításának igénye vezérelte, akárcsak Tocqueville-fordításának elkészítésekor. Úgy vélte, hogy az a könyv tökéletesen megfelel az általa is szorgalmazott tárgyilagosság igényének, mivel a francia gondolkodó „Vezére, mellyet egyedül követ, az általános okosság, nem személyes érzelmek” (uo.). Tárgyának „minden lehető oldalait kellő fényben tünteti elő; megmond róla jót úgy, mint a roszt, nem vadászván a pártok tapsait, hanem hódolva mindenütt a részrehajlatlan igazság sugalmának” (uo.). Mint Fábián megjegyezte „eddig nincs író, ki az amerikai dolgokról annyi, s olyan hasznos tanulságokat nyújtott volna, mint Tocqueville, ki e részben az európai tévelygő közvéleménynek s egymásba ütköző számos balnézeteknek, végre az egyenes irányt szerencsésen kimutatta” (i. m., IV).

Előszavának második felében hat pontban foglalta össze a francia gondolkodó könyvének általa értelmezett esszenciáját:

1. Első tanulságként azt állapította meg, hogy Tocqueville szerint az amerikai „democratiai kormányelv” annyira az amerikai körülményekben gyökerezik, hogy „Európában az egészen különböző politikai constellatiók miatt nem honosítható” (i. m., V). Véleményem szerint Fábíán ebben tévedett, hiszen a francia szerző ennél a sarkos megállapításnál sokkal árnyaltabban fogalmazott. Tocqueville a könyvéhez írott bevezetőben azt írta, hogy az Óvilágban „a társadalmi egyenlőség, bár nem éri el az Egyesült Államokban megvalósuló végső határokat, napról napra jobban megközelíti őket, és ugyanaz a demokrácia, amely az amerikai társadalomban uralkodik, Európában is gyors léptekkel halad a hatalom meghódítása felé” (Tocqueville 1993, 23). Tocqueville tehát egyértelműen arra a következtetésre jutott, hogy az európai fejlődés is az Amerikában kialakuló tömegdemokrácia felé halad.
2. Egyet lehet érteni viszont Fábíán második megállapításával, nevezetesen, hogy Tocqueville szerint az amerikai kormányzati rendszeren, minden kiválósága ellenére is, „a gyarlóság számos bélyegei szembetűnek, és így tökéletesnek még a democratia körében sem mondhatik” (Fábíán 1841, V). Mindehhez persze hozzátehetjük, hogy a francia gondolkodó ezen eredménye Fábíánnak azzal a törekvésével is teljes mértékben összhangban volt, hogy tárgyilagos képet alakítson ki az Egyesült Államokról – annak hibáit is beleértve.
3. Fábíán a harmadik pontban lényegében azt a jelenséget írta le, amit Tocqueville a többség zsarnokságának nevezett, vagyis, hogy „a közvélemény egyesekre nézve könnyen olly zsarnoki hatalommá fajúlhat, melly a nemzet egy részénél minden lelki önállást s szabad gondolkodást elfojt, és melly a túlnyomóságot mindig a többségnek adván, ez által a durva anyagi erőt teszi uralkodóvá a szellemi fölött” (uo.). A többség zsarnokságának vagy mindenhatóságának leírása a francia gondolkodó könyvének egyik legnagyobb hatású része volt, s ez is teljesen beleillik a Fábíán által kezdeményezett kritikai látásmódba.
4. A többség zsarnokságának jelenségéből kiindulva Fábíán arra a következtetésre jutott, hogy Tocqueville szerint emiatt az Egyesült Államokban nem létezhet valódi „gondolkozásbeli” és sajtószabadság. Ez megint egy olyan kritikai elem volt, amely az eszményítő véleményeket árnyalta, s így Fábíán szándékait erősítette. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a francia gondolkodó úgy látta, hogy az Egyesült Államok politikai rendszerében olyan elemek is vannak, amelyek ellensúlyozzák a többség mindenhatóságának befolyását.

5. Fábíán értelmezésében Tocqueville ötödik alapvető mondanivalója az volt, hogy a „polgári egyenlőség” nem kizárólagosan az amerikai típusú „democratai rendszerek” sajátja, hanem monarchiákban is megvalósítható, s hogy ez lassanként elkerülhetetlenül be is fog következni. Arról van szó, hogy a korabeli közvélemény egy része a jogegyenlőségen alapuló demokráciát a köztársasági államformával azonosította, s erre reflektálva hívta fel Fábíán a figyelmet arra, hogy ezt a monarchiákban – így Magyarországon – is meg lehet valósítani.
6. Sőt mi több, Fábíán úgy találta, hogy „igazi biztosított szabadság”, egyedül alkotmányos monarchia ótalma alatt képzelhető”, s hogy ebből következően az európai népeknek a „fennálló monarchiai elv szellemében szükség társas viszonyaikat tökélyesíteniök” (i. m., VI). Úgy vélem, hogy az előszó szerzője ezen a ponton is némileg részrehajlóan értelmezte Tocqueville mondanivalóját. Fábíán törekvésének megfelelően, a művéhez írott bevezetőben a francia gondolkodó megállapította, hogy nem akart dicshimnusz írni Amerikáról. „Az sem volt célom, hogy a kormányzásnak ezt a formáját általában magasztaljam; mert én azok közül való vagyok, akiknek meggyőződése: az abszolút jó, szinte soha nincs jelen a törvényekben. Arra sem törekedtem, hogy ítéletet mondjak, azaz eldöntsem, vajon ez a feltartóztathatatlan tűnő társadalmi forradalom előnyös vagy káros-e az emberiségre nézve. Elfogadom ezt a forradalmat mint befejezett vagy majdnem befejezett tényt.” (Tocqueville 1993, 37.) Mindebből az alapállásból világosan látszik, hogy a francia gondolkodótól idegen volt egy olyan állásfoglalás, amely a jogegyenlőséget kizárólagosan az alkotmányos monarchia keretei között tartotta volna megvalósíthatónak, mivel felfogása szerint nincs olyan politikai rendszer, amely az abszolút jót testesítené meg.

Látható, hogy Fábíán e hat pontjában megfogalmazott tocqueville-i következtetéseket meglehetősen tendenciózusan, saját kritikai céljainak szolgálatába állítva fogalmazta meg. Ám nem csupán közvetlenül, hanem a francia gondolkodó szövegének közlésével közvetett módon is igyekezett megvalósítani azt a célját, hogy árnyaltabb képet alakítson ki az Egyesült Államokról a hazai közvéleményben. Tanulmányom céljának megfelelően Tocqueville hatalmas munkájából most csak a rabszolgaságra vonatkozó részekre utalok röviden.

Amint fentebb már említettem, a francia gondolkodó nem dicshimnusz zengett az amerikai demokráciáról, hanem az amerikai viszonyok tárgyilagos leírását kívánta nyújtani. Ez a felfogása a rabszolgatartást tárgyaló részekre is teljességgel igaz. Tocqueville meglehetősen

nagy terjedelemben, a második kötet tizedik fejezetében foglalkozott „az Egyesült Államok területén lakó három faj jelenlegi helyzetével és valószínű jövőjével”. A fejezet első részében az indiánok viszonyait tekintette át, majd ezt követően tért rá a „fekete faj” helyzetének vizsgálatára. Ennek a résznek már a címe is figyelemreméltó: „A fekete faj helyzete az Egyesült Államokban; milyen veszélyekkel fenyegeti jelenléte a fehéreket” (i. m., 485). Az is nagyon sokat mondó s előrevevő Tocqueville gondolatmenetét, hogy a feketék és a rabszolgaság viszonyait tárgyaló szöveg után a „Milyen esélyei vannak az amerikai Uniónak a fennmaradásra? Milyen veszélyek fenyegetik?” című rész következik (Fábián 1841, 519).

Bölonihez hasonlóan Tocqueville-nek is az volt a véleménye, hogy „a rabszolgaság intézménye Délen jött létre, onnan terjedt el Észak felé, s most megint visszavonulóban van. A szabadság Északról indult el, és megállás nélkül halad Dél felé.” (Tocqueville 1993, 498.) Bölonitól eltérően azonban ő nem gondolta, hogy „rövid időn vége lesz minden rabszolgaságnak” (Böloni 1984, 470). Éppen ellenkezőleg, Tocqueville arra a következtetésre jutott, hogy „Az Egyesült Államok jövőjét fenyegető bajok közül a legijesztőbb a feketék jelenléte a területükön. Ha az Unióban jelenleg észlelhető zavarok és a jövőben várható veszélyek okát keressük, akárhonnán indulunk is ki, majdnem mindig ide jutunk, mint elsődleges okhoz.” (Tocqueville 1993, 486.) Böloni véleményével ellentétben a francia utazó úgy gondolta, hogy Libéria megalapítása és a felszabadított feketék Afrikába költöztetése sem jelent megoldást a problémára. Úgy vélte, hogy a déli államok fehér és fekete lakosságának konfliktusa elkerülhetetlen. Arra a következtetésre jutott, hogy a déli fehérek előtt mindössze két lehetőség áll: „vagy felszabadítják a négeket és összeolvadnak velük, vagy továbbra is elszigetelődnek tőlük, és ameddig csak tudják, rabszolgasorban tartják őket”. Tocqueville úgy látta, hogy a déli fehérek, „mivel nem akarnak összeolvadni, nem hajlandók felszabadítani őket”. Ez a viselkedés pedig „minden polgárháború legszörnyűbbikéhez, s könnyen lehet, hogy az egyik faj teljes pusztulásához fog vezetni” (i. m., 515).

Tocqueville-nek ez, a Böloni Farkas Sándoréval végletesen ellenkező végkövetkeztetése nagyon alkalmas volt arra, hogy Fábián Gábornak azt a törekvését szolgálja, hogy árnyalja a hazai közvéleményben az Egyesült Államokkal és az ottani rabszolgaság rendszerrel kapcsolatos, főként idealizáló felfogást. Nem könnyű megítélni, hogy ez a célkitűzés mekkora sikerrel járt. S ha Murat-fordítása kevesebb olvasóhoz is juthatott el, Tocqueville könyve a magyar megjelenése után, az 1840-es években nagyon jelentős hatást gyakorolt a hazai szellemi elit Amerika-képének alakulására (Vikol 1981; Madácsy 1992, 26–27).

Ebben az értelemben Fábíán tudatos törekvése fontos szerepet játszott a hazai Amerika-felfogás azon differenciálódásában, amelyről Závodszy Géza is megemlékezett, s amely kiindulópontja lehetett azon jóval kritikusabb Amerika-kép kialakulásának, amely az 1848–1849-et követő évtizedeket és a dualizmus időszakát jellemezte (Závodszy 1992, 184–185; Glant 2007, 2012a, 2012b).

Irodalom

- Benda Gyula 2006: New Economic History. In uó: *Társadalomtörténeti tanulmányok* (szerk. Bácskai Vera et al.). Budapest, Osiris.
- Böllöni Farkas Sándor 1984: *Napnyugati utazás. Napló*. Budapest, Helikon.
- Eddie, Scott M. 1996: *Ami „köztudott”, az igaz is! Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. Debrecen, Csokonai.
- Fábíán Gábor 1837: Bevezetés Achille Murat „A rabszolgaság Északamerikában” című munkájához. *Tudománytár*, II. kötet, 224–225.
- Fábíán Gábor 1841: Előszó Tocqueville Elek „A democratia Amerikában” című munkájához. In Tocqueville Elek: *A democratia Amerikában*. Buda, Magyar Királyi Egyletem.
- Glant Tibor 2007: Fájdalmas küldetés: Gróf Széchenyi Béla amerikai útja 1862-ben. In Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemtől*. Budapest, Gondolat. 88–103.
- Glant Tibor 2012a: Dualizmuskori Amerika-kép, utazási irodalom és paródia. In Vajda Zoltán (szerk.): *Költők, kémek, detektívek. pírítók és fordítások. Írások Novák György tiszteletére*. Szeged, JATE Press. 79–98.
- Glant Tibor 2012b: Magyar nyelvű amerikai utazási irodalom a XIX. század második felében: bibliográfiai áttekintés. In Abádi Nagy Zoltán et al. (szerk.): *A szavak szépsége, avagy a bibliográfus igazsága. Tisztelgés Vadon Lehel 70. születésnapjára*. 2. kötet. Eger, Eszterházy Károly Főiskola Amerikanisztika Tanszék. 629–641.
- Hanna, Alfred Jackson 1946: *A Prince in Their Midst. The Adventurous Life of Achille Murat on the American Frontier*. Norman, University of Oklahoma Press.
- Holéczy Mihály 1985: Egy szükséges tekintet az Észak-Amerikai szabad Státusokra. In Juhász István (szerk.): *Tudományos Gyűjtemény 1817–1841*. Budapest, Magvető.
- Jefferson, Thomas 1997a: Kentucky határozatok. In Lévai Csaba (szerk.): *Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez*. Debrecen, Multiplex Media – DUP. 113–123.
- Jefferson, Thomas 1997b: Virginia állam ünnepélyes nyilatkozata az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának elveiről, és tiltakozása azok megsértése miatt. In Lévai Csaba (szerk.): *Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez*. Debrecen, Multiplex Media – DUP. 131–136.
- Jefferson, Thomas 1997c: Jegyzetek Virginia államról (részletek). In Lévai Csaba (szerk.): *Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez*. Debrecen, Multiplex Media – DUP. 103–112.

- Jones, Maldwyn A. 1983: *The Limits of Liberty. American History 1607–1980*. Oxford, Oxford University Press.
- Kolchin, Peter 1993: *American Slavery 1619–1877*. New York, Hill and Wang.
- Lévai Csaba 2001: „Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos”. Thomas Jefferson és a rabszolgaság problémája. *Aetas*, 16., 2011/1., 5–26.
- Lévai Csaba 2004: Szabadságot a szolgaság fenntartásával: az amerikai forradalom alapdokumentumai és a rabszolgaság kérdése. In ifj. Barta János et al. (szerk.): *Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára*. Debrecen, Multiplex Media – DUP, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete.
- Lévai Csaba 2012: Henry Clay and Lajos Kossuth’s Visit in the United States, 1851–1852. *Eger Journal of American Studies*, 13., 2012/1., 219–241.
- Madácsy Piroska 1992: *Francia szellem a magyar reformkorban*. Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola.
- Murat, Achille 1832: *Esquisse morale et politique des États-Unis*. Párizs, Crochard.
- Murat, Achille 1833: *The United States of North America*. London, Effingham Wilson.
- Murat, Achille 1837: A rabszolgaság Északamerikában (ford. Fábián Gábor). *Tudománytár*, II. kötet, 225–244.
- Majláth Béla (szerk.) 1889: *Gróf Széchenyi István levelei*. Budapest, Athenaeum.
- Szinnyei József 1894: *Magyar írók élete és munkái III*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- Tocqueville Elek 1841: *A democratia Amerikában* (ford. Fábián Gábor). Buda, Magyar Királyi Egyetem.
- Tocqueville, Alexis de 1993: *Az amerikai demokrácia* (ford. Ádám Péter). Budapest, Európa.
- Vida István Kornél 2010: „Sustained by Mr. Jefferson”: Colonizationism as Jeffersonian Heritage in Abraham Lincoln’s Thinking. *Eger Journal of American Studies*, 12., 2010/1–2., 593–601.
- Vikol Katalin 1981: Tocqueville és hatása Magyarországon. Centralisták és liberálisok vitái a reformkorban. *Világosság*, 22., 1981/2., 73–79.
- Závodszy Géza 1992: *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország. A kezdetektől 1848-ig*. Budapest, Atlanti Kutató és Kiadó Társulat – Tankönyvkiadó.

Orosz és amerikai katonák 1944-ben az ukrajnai Poltavában. © Fortepan

Meszerics Tamás

Tanácsadók, történelmi párhuzamok és generációk az amerikai külpolitikában

A könyvek csatája, ami végül elmaradt

ajól értesült *Wall Street Journal* teljesen biztos volt abban, hogy Obama ezt is könyvből próbálja majd megoldani.¹ 2009. ősz elején az elnök elrendelte az afganisztáni stratégia teljes felülvizsgálatát. Közben a Pennsylvania Avenue frekventált könyvesboltjaiból elfogyott Gordon Goldstein *Lessons in Disaster* (Katasztrófatanulságok) című műve, amely arról szól, hogyan sodródott bele kis lépésekben a Johnson-kormányzat a vietnami háború végső és eleve kudarcra ítélt eszkalációjába. A washingtoni bennfentesek körében aratott könyvsiker nem kis részben annak volt köszönhető, hogy Goldstein írása a Fehér Ház nyugati szárnyában szinte kötelező olvasmány lett. A hírek szerint Rahm Emanuel, a Fehér Ház kabinetfőnöke egy közös családi vacsora után látta meg a könyvet Tom Donilon helyettes nemzetbiztonsági tanácsadó dolgozószobájának asztalán. Emanuel elolvasta és annyira fontosnak tartotta, hogy továbbadta David Axelrodnak, az elnök bizalmas politikai tanácsadójának. Amikor pedig Obamának személyesen ajánlotta, kiderült, hogy az elnök már hetekkel korábban beszerezte saját példányát.²

A könyvpárbaj másik darabja első megjelenésekor, 1999-ben még alig keltett feltűnést. Lewis Sorley vietnami veterán és hadtörténész

¹ Peter Spiegel – Jonathan Weisman: Behind Afghan War Debate a Battle of Two Books Rages. *Wall Street Journal*, 2009. október 7., A-1.

² Nyilván az sem ártott a sikernek, hogy a könyvet Richard Holbrooke, a demokraták külpolitikai doyenje szemlészte a *New York Times Book Review* 2008. november 28-i számának első oldalán.

A *Better War* (Egy jobb háború) című könyvének elsődleges célja az volt, hogy a szerző lemossa hőséről, Creighton Abrams tábornokról a vietnami háború elvesztésének ódiumát. Sorley merészen azt állította, hogy a William Westmoreland tábornokot 1968-ban a parancsnokságban váltó Abrams olyan stratégiát követett, amely elődjével ellentétben sikerre vezetett: a „kutasd fel és pusztítsd el!” műveleti doktrína helyett a vietnami falvak megvédését és a lakosság rokonszenvének elnyerését tűzte ki célként. Ezzel a britek által a maláj felkelés (1948–1960) idején alkalmazott, lázadók elleni műveletek („*counterinsurgency*”, COIN) stratégiai tapasztalatait ültette át az amerikai gyakorlatba. Sorley szerint Abrams 1971-re valójában már csak egy lépésre volt a győzelemtől. A háború nem a katonai vezetésen bukott el, hanem a háborúellenes tömeghangulaton Amerikában.

A könyvek sorsa persze az olvasók fogékonyságán múlik.³ A többé-kevésbé visszhang nélküli első kiadás után a második megjelenés 2007-ben éppen az iraki háború stratégiai áthangszerelésének idejére esett. Olyan befolyásos személyek találtak benne érveket aktuális politikai vitáikhoz, mint David Petraeus tábornok vagy Robert Gates védelmi miniszter. A katonai vezetés befolyásos része pedig ugyanazokat az érveket vetette be az afganisztáni stratégia 2009-es felülvizsgálatkor, mint a 2007-es vitában. A George W. Bush által végül elfogadott „*surge*” (roham, löket) hadművelet legelsősorban a lázadók elleni harc elemeit alkalmazta, méghozzá sikerrel. Az iraki biztonsági helyzet minden mutató szerint jelentősen javult, annyira, hogy az elnökválasztás idejére Obama iraki kivonulási terve már egyáltalán nem számított földtől elrugaszkodott ígéretnek.⁴ Afganisztánról pedig maga Obama állította, hogy az szükségszerű háború, szemben az irakival. Mivel jelentős erőátcsoportosítás volt várható, a hadvezetés logikusnak találta, hogy itt is a lázadók elleni harc sajátos eszköztárát kell használni. Sorley könyve tehát szintén eséllyel pályázott a washingtoni bestsellerlista élére, csak ebben az esetben a fontos olvasók a Potomac folyó túlsó partján, a Pentagonban ültek.

A *Wall Street Journal* várakozása a nagy könyvpárbajról tehát nem volt teljesen életidegen. A kampány idején Obama saját maga vette fel tudatosan – és nagyon hatásosan – a könyvmoly szerepét. Még véget sem értek az előválasztási csatározások, amikor 2008. május 22-én egy

³ „*Pro captu lectoris habent sua fata libelli*” – ahogy ezt Terentianus Maurus megírta a II. század végén.

⁴ Az igazsághoz tartozik, hogy az Obama által végül elnökként elfogadott kivonulási ütemterv pedig már szinte egyáltalán nem különbözött a Bush-kormányzat utolsó menetrendjétől.

floridai kisváros, Boca Raton gyűlésén a lehetséges alelnökjelölről kérdezték. Messze nem volt eldöntött tény, hogy az augusztusi denveri demokrata konvención meg tudja-e szerezni a küldöttek többségének szavazatát, de nem kerülhette ki teljesen a kérdést. Végül elegánsan csak annyit mondott, hogy az ő politikai példaképe Abraham Lincoln, akiről éppen abban az évben jelentetett meg új politikai életrajzot Doris Kearns Goodwin *Team of Rivals* (Vetélytársak csapata) címmel. Ő ugyanúgy szeretne eljárni, mint a példakép, győzelme után mindegyik riválisát bevonva a kormányba.⁵ A vetélytársakból álló csapat metaforája aztán a kormányalakításig és azon túl is elkísérte Obamát. Nem mellesleg ezzel egy csapásra nemzetközi sikerkönyvvé tette Goodwin munkáját is.

Adva volt tehát a történelem iránt érzékeny elnök, két bennfentesek által népszerűsített könyv és az ismert washingtoni dramaturgiai felállás: a héják és a galambok a vietnami háború tanulságainak értelmezésén keresztül játsszák le a legfrissebb stratégiai vitát. Tovább erősítette a feltevést, hogy a *New York Times* értesülése szerint június végén az elnök magánvacsorát rendezett a Fehér Házban, amelyre meghívott több történészt. A hírek szerint a meghívottak egytől egyig a Johnson-kormányzat történetének kutatói voltak. A bizalmas beszélgetésen pedig nyilván a leglényegesebbnek tűnő történelmi párhuzamról volt szó. Válthat-e Afganisztánból Obama Vietnamja?⁶

Végül egyik befolyásos lapnak sem lett igaza. A három hónapon át tartó stratégia-felülvizsgálati folyamat nem Amerika legnagyobb katonai kudarcának értelmezési keretében zajlott le. A csábító történelmi párhuzam nem vált a kormányzaton belüli vita mesternarratívájává.

Bob Woodward és David Sanger jóvoltából elég részletes információ áll rendelkezésünkre arról, hogy hogyan folyt a Nemzetbiztonsági Tanácsban és azon kívül az afgán stratégia felülvizsgálata. Obama számára a feladvány tömören összefoglalható volt: Stanley McChrystal tábornok, az afganisztáni erők júniusban kinevezett parancsnoka arra a következtetésre jutott, hogy a háború a rendelkezésére álló haderővel megnyerhetetlen. Ahhoz, hogy a lázadók elleni háború (COIN) minimális céljai elérhetőek legyenek, jelentős új erők bevetésére van szükség. De még ez sem nyújt garanciát arra, hogy rövid időn belül elérhető az a

⁵ Michael James: Obama Proposes „Team of Rivals” Cabinet, *ABC News*, 2008. május 22. <http://abcnews.go.com/blogs/politics/2008/05/obama-proposes/>, utolsó letöltés: 2013. február 17.

⁶ Peter Baker: Could Afghanistan Become Obama’s Vietnam?, *The New York Times*, 2009. augusztus 23. <http://www.nytimes.com/2009/08/23/weekinreview/23baker.html>, utolsó letöltés: 2013. február 17.

biztonsági és politikai állapot, amikor egy erős, a lakosság jelentősebb csoportjainak bizalmát élvező, nem korrupt kabuli kormányzat érvényesíteni tudja akaratát az ország egész területén. Addig pedig amerikai kivonulás esetén újból fellángoló polgárháborúra kell számítani, miközben az Al-Kaida is visszaszerezheti biztonságos bázisait. David Petraeus és Robert Gates védelmi miniszter ebből következően a „mindent bevetni a lázadók elleni harc követelményei szerint” álláspontot képviselték. Ez persze nem okozott meglepetést senkinek. Várható volt, hogy rövid időn belül Afganisztán lesz az egyetlen jelentős amerikai katonai műveleti terület, ahol a COIN stratégiát még át lehet ültetni a gyakorlatba. Petraeus pedig egyik szerzője volt a hadsereg és a haditengerészet lázadók elleni műveleti doktrínáját kifejtő kézikönyvnek.

Csak hogy a COIN stratégiának volt egy komoly hátulütője Obama szempontjából: a lakosság rokonszenvének megnyerése, biztonságának szavatolása, életképes politikai struktúrák felépítése a szórványos nemzetközi tapasztalatok szerint is nagyjából egy évtizedes folyamatos jelenlétet igényelt.⁷ Az elnök viszont elég biztosan számíthatott arra, hogy a pénzügyi válság körülményei között az amerikai választók legfeljebb további két évig hajlandóak támogatni egy kiterjedt háborút, és kérdéses, hogy a COIN stratégia által előírt „nemzetépítő” tevékenységet a kongresszus hajlandó lesz-e finanszírozni. Joe Biden alelnök egyenesen azt javasolta, hogy a hangsúlyt helyezték át Pakisztánra, az egész műveleti kérdést pedig alapvetően tekintsék terrorelhárítási feladatnak, amit kiegészítenek területbiztosítási és politikai eszközökkel. A tálibokat nem legyőzni kell, csak semlegesíteni, az alapvető cél az Al-Kaida tevékenységének ellehetetlenítése és végül felszámolása (Woodward 2010, 166–167).

A három hónapos vita végül az elnök november 29-én kiadott, az afganisztáni és pakisztáni stratégia kereteit rögzítő parancsával ért véget. Ez a lázadók elleni harcra és teljes körű nemzetépítésnél kevesebbet, de a terrorelhárítási műveleteknél lényegesen többet követelt. Jelentősen megnövelte az Afganisztánba küldött csapatok létszámát, ám célul nem a tálibok legyőzését, hanem csak visszaszorításukat és olyan mérvű meggyengítésüket tűzte ki, hogy végül 2011 nyaratól az afgán védelmi

⁷ Ezt Petraeus sem tagadta, az által írt kézikönyv is többször hivatkozik a britek malajziai tevékenységére, ahol 12 év kellett a stabilitás eléréséhez (Petraeus et al. 2007, 234–235). Ugyanezt találjuk a kérdés „akadémiai” szakirodalmában is, például: Kilcullen 2010. Ehhez persze meg kell jegyezni, hogy az ausztrál születésű Kilcullen volt Petraeus, korábban pedig a State Department legfőbb tanácsadója a lázadók elleni harc (COIN) elméleti és gyakorlati kérdéseiben.

erők is sikerrel vehessék fel ellenük a harcot és megkezdődjön az amerikai csapatok kivonása.⁸

De honnan tudjuk, hogy a vitában semmiféle komolyabb szerepet nem játszott az Egyesült Államok vietnami tapasztalata? Még ha rendelkezésre állnának is a részletes jegyzőkönyvek, akkor sem lehetnénk biztosak abban, hogy a hivatalos ülések szünetében nem példálózott valaki Vietnam tanulságaival, ahogyan a nemzetközi sajtó nagy része és a két említett könyv is tette. A közvetett bizonyítékok egyike éppen az az érv, amivel a lázadók elleni teljes körű harc opcióját végül elsüllyesztette az elnök. Arra a már említett és a szakirodalomban is közkeletű állításra, hogy a lázadók elleni műveletek *legalább egy évtizedes jelentet* kívánnak a sikerhez, valójában egyetlen történelmi példát tudunk felhozni: a maláj felkelés felszámolását a britek által. Ez nem Vietnam tanulsága.

Létezik azonban közvetlenebb bizonyítékunk is arra, hogy a könyvek csatája nem véletlenül maradt el. 2009. december 1-jén Barack Obama a West Point-i katonai akadémián elmondott beszédében foglalta össze azt, amit a kormányzat a kadétok, a választók és a világ tudomására akart hozni az afganisztáni stratégiáról. A beszédben hangsúlyos ponton szerepel a következő gondolat:

„Először is ott vannak azok, akik szerint Afganisztán egy második Vietnam. Azzal érvelnek, hogy lehetetlen stabilizálni a helyzetet, jobban járunk, ha felszámoljuk a veszteségeinket és gyorsan kivonulunk. Úgy hiszem, ez az érv a történelem hibás értelmezésén alapul. Vietnammal ellentétben itt 43 nemzet széles koalíciója csatlakozott hozzánk, akik elismerik cselekvésünk legitimitását. Vietnammal ellentétben itt nem egy széles körű népi felkeléssel állunk szemben. És a leglényegesebb: Vietnammal ellentétben az amerikai népet brutális támadás érte Afganisztánból, és máig is célpontja ugyanazoknak a szélsőségeseknek, akik az afgán határ mentén szövögetik terveiket.”⁹

Nem nagyon lehet ennél világosabban megfogalmazni azt az elnöki szándékot, hogy hagyjuk végre Vietnament békében nyugodni a történelemkönyvek lapjain, ne használjuk mércének, vagy érvek tárházának Amerika jelenkori stratégiai vitáiban. És az elnök nem volt egyedül

⁸ A parancsot Woodward (i. m.) közli függelékében.

⁹ Full Transcript: President Obama's Speech on Afghanistan, *ABC News*, 2009. december 1. <http://abcnews.go.com/Politics/full-transcript-president-obamas-speech-afghanistan-delivered-west/story?id=9220661>, utolsó letöltés: 2013. február 17.

ezzel a véleményével. Fehér házi közvetlen tanácsadói és munkatársai közül nem egy osztotta ezt a nézetet. James Mann könyvében azt állítja, hogy a belső tanácsadói kör nagy részének szemében a Vietnam-analógia irrelevánsnak vagy egyenesen ostobaságnak számított (Mann 2012, 133). Dennis McDonough, a helyettes nemzetbiztonsági tanácsadó, Ben Rhodes, az elnök külpolitikai beszédírója, Susan Rice, az Egyesült Államok ENSZ-nagykövete mind-mind elutasították ezt a párhuzamot. Két fontos dolog köti össze ezeket a tanácsadókat: mindannyian Obama 2008-as kampányának külpolitikai szakértőiként tűntek fel és szoros bizalmi kapcsolatban maradtak vele; az elnökkel együtt egy új nemzedéket képviselnek az amerikai politikában.

2009 decembere óta a Vietnam-párhuzam szinte eltűnt az amerikai közbeszédből és sajtóból. A továbbiakban amellet szeretnék érvelni, hogy a politikai nemzedékek fogalma szélesebb értelemben is képes összefüggést teremteni a történelmi analógiák döntéshatásoló használatának mikrovilága és a politikai ciklusok nagyléptékű makroelmélete között.

Politikai ciklusok, politikai nemzedékek

Milyen alapon gondoljuk azt, hogy a politikában vagy a közösségi élet bármely más területén meghatározható és fontos csoport lenne az a kronológiai értelemben zárt társadalmi alcsoport, amit közönségesen nemzedéknek hívunk? A populáció cserélődése minden emberi közösségben folytonos. A korfa fokozatosan megváltozhat ugyan, de a korosztályok folyamatosan egymásba érnek, töltődnek fel belépőkkel, fogynak a kiöregedőkkel. Holnap nem ugyanazok fognak együtt élni egy adott területen, mint akik ma élnek ott. A „ki kinek volt kortársa?” közismert történelmi tesztkérdés alapján folytonos láncolatokat állíthatunk fel, nem pedig világosan elkülöníthető szakaszokat.

Mégis, ennek ellenére a nemzedékeket valóságosnak tekintjük. Főleg azért, mert minden egyes élettörténet az apák és az utódok két irányból közbezárt személyes idejében zajlik le. Majdnem mindenkinek megadatik a generációs konfliktus a szüleivel és a kölcsönös meg nem értés a gyermekeivel. Csakhogy ebből még nem következik szinte semmi arra nézve, hogy mennyire kell kortársaknak lenniük azoknak, akik egy nemzedékhez tartozónak gondolják magukat. Ami mégiscsak egyben tarthat olyan csoportokat, amelyeknél előfordulhat a születési évszámok között akár 15 évnyi különbség is, az csak a közösnek érzett tapasztalat lehet. Azok a kulturális jelenségek, történelmi események, politikai fordulatok, amelyek nagyjából hasonló jelentőségűek az egy-

mást személyesen akár nem is ismerő, de hozzávetőlegesen egy korosztályt alkotó emberek között.

Hogy ennek a jelenségnek politikai jelentősége is lehet, azt a magyar olvasónak nem kell különösebben magyarázni. A nagy konzervatív történetírót, Szekfű Gyulát nagyjából minden érettségizett magyar ismeri, méghozzá általában leggyakrabban idézett művéről, a *Három nemzedék*-ről. Szekfű a birodalom és benne a Magyar Királyság első világháborút követő bukását, a trianoni trauma okait a reformkor kezdetétől számított három generáció liberális elitjének egyre hanyatló politikai képességeivel, egyre rogyadozó erkölcsi tartásával magyarázta. Függetlenül attól, hogy ki hogyan értékeli a történész interpretációjának magyarázó erejét, maga a gondolati keret, a sajátos vonásokat, jellemző jegyeket mutató politikai nemzedékek léte ennek hatására vált domináns közléllyé a magyar közgondolkodásban. Ennek mintájára vált önazonossá a „fényes szelek”, majd a hatvanas évek „nagy generációjának” egyebekben sokban különböző, laza szövésű kortárs csoportja. Az ifjúsági kultúra, ellenkultúra megjelenése nyilván tovább erősítette ezt a csoportképző folyamatot, de a magyar közegben a generáció mégis elsődlegesen történeti-politikai kategória maradt. Az utóbbi időben Bozóki András mutatta be meggyőző evokatív erővel a „hatvannyolcasok” és „nyolcvankilencesek” politikai tapasztalatainak, szerepvállalásának és domináns meggyőződéseinek különbségét.

Természetesen mind a fogalom, mind sajátos alkalmazása a történeti korszakolásra, komoly eszmetörténeti múltra tekinthet vissza.¹⁰ Az amerikai közgondolkodásban azonban a generációs felosztás jóval későbbi keletű. A politikatörténeti periodizációban felismerhető történeti ritmus, az egyes politikai irányzatok és szervezeti megfelelőik középtávú dominanciája, majd lecserélődése kicsit más típusú, többnyire egy fokkal elvontabb magyarázatokká párolódott le. Az amerikai történetírás egy része cikluselméletekben fogalmazta meg korszakolási felismeréseit. A sort nem kisebb név nyitja, mint Henry Adams. A XIX. század végén Adams 12 éves ciklusokat állapított meg híres „ingaelméletében”. Eszerint a *Függelenségi nyilatkozat* kiadásától számítva 12 évente Amerika a nagyobb központosítás irányába indul el, majd a végpontot elérve elindul vissza, a nemzeti energiák szétforgácsolódása felé, aztán a végpontot elérve újabb 12 éves ciklus kezdődik (Adams 1901 II, 123).

A XX. század amerikai történetírásának leghíresebb apa-fiú párosa, az idősebb és fiatalabb Arthur M. Schlesinger szintén kidolgozott egy cik-

¹⁰ Itt nincs mód a fogalom eszmetörténeti felbukkanásainak akár vázlatos ismertetésére Goethétől Diltheyen és Comte-on át Mannheimig és Ortegaig. Ehhez máig a legjobb kiindulópont Hans Jaeger tanulmánya (1977).

luselméletet. Az idősebb Schlesinger 1949-ben publikált esszéjében fejtette ki először részletesen a 15–17 éves ciklusokat tételező elméletét, amelyben – hasonlóan Adams elképzeléséhez – két általános tendencia váltja egymást. A „liberális” korszakokban a közérzület a „demokrácia növelése” irányában hat (az idősebb Schlesinger a demokrácia fogalmát tágan, társadalmi és gazdasági rendszerként is értelmezte). A „konzervatív” korszakokban ennek megfelelően a „demokrácia korlátozása” kerül napirendre. Azonban Adams ingamodelljével szemben itt nem oda-vissza mozgásról van szó. A liberális korszakok jogkiterjesztő és reformeredményeit a konzervatív korszakok általában nem számolják fel, így a visszatérés „magasabb szinten” jelentkezik, a történelmi mozgás spirális pályán halad.

Az ifjabb Schlesinger két ponton módosította apja elméletét, ezek azonban nem érintették az elgondolás lényegét. Elsősorban megváltoztatta a közhangulat tartalmát jelző címkét. A történetiségüktől meg nem szabadítható politikai ideológiai címkék és a meghatározások sokaságát megengedő demokráciafogalom helyett olyan kifejezéseket javasolt, amelyek jobban tükrözik azt a gondolatot, hogy alapvetően a társadalom tagjainak közösségi elkötelezettségei vagy egyéni boldogulásuk kap-e elsőbbséget egy-egy korszakban. Az Albert O. Hirschmantól kölcsönzött kifejezéssel a két szakaszt a „közcsелеkvés” és a „magánérdek” korszakaiként határozza meg Schlesinger.¹¹ Másik fontos kiegészítésével egy történetfilozófiai problémára hívja fel a figyelmet. Ha a ciklusok szabályosak, és ez a minta várhatóan hosszú időszakon át érvényesül, akkor a ciklusoknak bizonyos értelemben öngenerálóaknak kell lenniük. Ha bármilyen szigorúan történeti jelenség indít be egy-egy ciklust, ha, mondjuk, külsődleges megrázkódtatások, háborúk, gazdasági válságok döntik el, hogy mikor fordul a társadalom meghatározó része az egyik, vagy másik alapattitűd felé, akkor nincs indokunk azt feltételezni, hogy ezek az események meghatározott kronológiai ritmusban fogják követni egymást. A szabályos ciklusok ebben az értelemben nem eredeztethetőek a „történelmen belülről”.¹²

¹¹ Hirschman elgondolása valóban rímelt apja elméletére, bár meghatározott időtartamú ciklusok nem következtek belőle. Lásd: Hirschman 1982.

¹² Az amerikai politikatörténet cikluselméleteinek egy sajátos lecsapódása a „pártrendszerekre” alapozott korszakolás, amely máig ható jelentős elmélet az amerikai politikatudományban, részletesebb kifejtésére azonban itt nincs mód. A pártrendszerek változásának dinamikáját a nagy választói tömbök átrendeződése („*realignment*”) adja, innen az elmélet neve: *realignment theory*. Legfontosabb klasszikusa: Lundquist 1983.

A generációk váltakozása azonban képes feloldani ezt a történeti metafizikai dilemmát. Ha a nemzedékek önazonosságukat legalább részben az előttük járó korosztályokkal szemben határozzák meg (ami valószínűleg a modernitás egyik alapvető jellemzője), akkor pusztán a természetes életciklus elégséges magyarázattal szolgál a korszakok kronológiailag szabályos váltakozására. De akár összeházasítható a generációk váltakozásának modellje a szabályos kronológiai ütemre járó ciklusokkal, akár nem, abban biztosak lehetünk, hogy a nemzedékek között újra és újra felbukkanó különbségek vagy éppen ellentétek nem kis részben a kortárs csoport személyes élményeire, történelmi tapasztalataira vezethetők vissza.

Ilyenfajta egyesítéssel kísérletezett William Strauss és Neil Howe, aminek végeredményét 1991-es *Generations* című könyvükben tették közzé. Több szakma általános irigységét (és maró kritikáját) kiváltó bestsellerük Amerika történetét nemzedékek kollektív életrajzának egymásutánjával írták le. Gondolatébresztő és adatokkal egyébként rendkívül alaposan alátámasztott művük hatására az amerikai közgondolkodás ma hat egymás mellett élő generációt tart számon. A „köz-katonák” (1901–1924 között születettek), a „hallgatag nemzedék” (1925–1942), a „baby boom nemzedék” (1943–1960), az „X generáció” (1961–1981), a „millenniumi nemzedék” (1982–2004), a „Homeland generáció” (2004–).¹³ Némely bírálója az áltudomány határán billegő műnek látta, egyes történészek felrótták a szerzőknek, hogy elméletük nem falszifikálható, a hatása azonban jelentős volt. Talán a legnagyobb egy gyakorlati területen, a marketing világában. A generációk közötti tartós attitűdkülönbségeket ma tankönyvi, fundamentális tényként kezeli az üzleti világ marketingdöntései során. A nemzedékek ezzel az amerikai közgondolkodás hétköznapi kategóriájává váltak, létüket, beállítódásbeli különbségeik jelentőségét nem szokás kétségbe vonni. A különbségek magyarázata is nagyjából konszenzusos: az egyes nemzedékek gondolkodásformáló tapasztalatokat fiatal felnőttkorukig szerzik be, ez adja kulturális azonosságukat, ebben az időszakban szembe-sülnek a számukra meghatározó történelmi eseményekkel. Innentől csak egy kis lépés annak belátása, hogy a politikai elit döntéseiben az értelmezhető, következményekben gazdag történelmi analógiák listája talán nem független a generációs tapasztalatoktól. Emellett érvelek a következő részben.

¹³ Strauss és Howe eredetileg a „13. generáció” nevet adták az 1961–1981 között születetteknek, de azóta, Douglas Coupland regényének hatására (1991) ez a név vált uralkodóvá. A „millenniumiakat” ennek analógiájára „Y generáció” néven is ismerik.

A történelmi analógiák politikai szerepéről és a nemzedéki fénytörésről

Miből gondoljuk, hogy a történelmi párhuzamok bármiféle komolyabb szerepet játszanak a végrehajtó hatalom birtokosainak döntéseiben vagy tanácsadói elgondolásaiban? Az Egyesült Államok elnöke és közvetlen tanácsadói köre (akár a kabinetben, akár a Fehér Házban) állandó nyomás alatt, folyamatos időhiányban, csak a lényegre összpontosítva hozzák súlyos következményekkel terhes döntéseiket. Intellektuális kitérőkre, irodalmi díszítőelemekre nincs idő. Így aztán azt váránk, hogy legalábbis a fontos külpolitikai döntések olyan módszerrel születnek, amelyben a rendelkezésre álló lehetőségeket precízen mérlegelik, majd ezeket összevetik az előre meghatározott célfüggvénnyel. Hidegfejú, racionális számítások révén jutnak el a nemzet érdekének leginkább megfelelő lépés kiválasztásáig.

Csak hogy azt is tudjuk, hogy ez a várakozás megalapozatlan. Sem hétköznapi döntéseink, sem a nemzetközi politikát alapjaiban formáló nagyhatalmi elhatározások nem a klasszikus racionális döntéselmélet szabályai szerint születnek. Erről elsősorban az ember kognitív kapacitásainak korlátos volta tehet.¹⁴ Bármekkora információhalmazt dolgoz is fel a tanácsadói, államigazgatási háttérpar a modern államokban, nem tudja megkerülni azt a tényt, hogy a végső döntéseket korlátozottan racionális egyének hozzák, a célnak leginkább megfelelni látszó heurisztikák, kognitív segédműszerek, „gondolati mankók” segítségével. Ezek között a mankók között pedig előkelő helyen szerepel a történelmi analógia. Természetesen az analógiás gondolkodás eleve a heurisztikák egyik tágabb családját képezi, de ezen belül sokszor kitüntetett jelentőséget kapnak azok a párhuzamok, amik narratív szerkezetet követnek. Összetett helyzetek elemzésére sokkal kényelmesebb kognitív eszköz a történetbe foglalt magyarázat, mint az absztrakt kategóriák meghatározása és az adott helyzet elvont klasszifikációs szabályok mentén történő besorolása. A narratív szerkezet a szereplők cselekedeteire és azok következményeire összpontosít, megvilágítja az oksági kapcsolatot a két elem között, lehetővé teszi a cselekvő felelősségének mérlegelését. A „történet” mindig mond valamit a tekintetben, hogy főhőse mennyire tehet arról, ahová döntései révén kerül. Analógiaként használva tehát a

¹⁴ Ennek az elgondolásnak máig klasszikus megfogalmazója Herbert Simon, aki bevezette a társadalomtudományokba a korlátozott racionalitás fogalmát (magyarul: Simon 1982). Az elmúlt húsz év nagy hatású fejleményei a kognitív tudományok területén folyamatosan megerősítették alapvető elgondolásának helyességét.

történet utalhat arra, hogy hasonló esetben mi a helyes vagy helytelen, ésszerű vagy ésszerűtlen, morális vagy immoralis cselekedet.¹⁵

Ehhez a szigorú értelemben vett történeti analógiák valójában csak a cselekedet tétjének súlyát teszik hozzá. „Történelemformáló” jelentőségük miatt könnyen előhívhatóak, nagyszabású döntéseknél méltóságot kölcsönöznek a jelenben adott döntési helyzetnek, és persze átláthatóvá egyszerűsítének szerteágazó és sokszor rosszul meghatározott problémákat. Értelemszerűen ugyanez a hátrányuk is. Minden gondolati mankó és így minden analógia „sántíthat”. Hogy mennyire hasznosak vagy károsak a történeti analógiák, az pusztán attól függ, hogy mennyire és milyen értelemben „hasonlítanak” a mindenkori jelen helyzetre. Ha maga a döntéshozó nagyjából tisztában van az átfedés mértékével és világosak számára a különbségek is, akkor a történeti párhuzam jó eséllyel segíthet a döntés során. Ha ez nem teljesül, akkor nagyobb valószínűséggel viszi tévútra alkalmazóját.¹⁶

Természetesen az analógiák – és így a történelmi párhuzamok is – alapvetően két, egymástól eltérő funkciót tölthetnek be. Lehetnek a helyzetelemzés többé vagy kevésbé tudatos, jól vagy rosszul megválasztott eszközei, analitikus gondolati mankók. De lehetnek a valódi döntést érdemben nem befolyásoló retorikai eszközök is, amikor szerepük a döntés legitimálására, a döntéshozók meggyőzésére korlátozódik. Ideális esetben jó lenne, ha ezt a két funkciót tisztán el lehetne választani egymástól, ugyanis szigorú értelemben az analógiának csak elemzési segéd-eszközként vagy szándékolatlan gondolati mankóként van komoly oksági szerepe a döntés magyarázatában. Az oxfordi Yuen Foong Khong erre a szétválasztásra tett kísérletet (1992) a Johnson-kormány 1965-ös eskalációs döntéseinek elemzésével. Amit azonban én szeretnék kiemelni, az nem függ közvetlenül attól, hogy a történelmi analógiákat elsősorban diagnosztikai eszközként vagy meggyőzési taktikaként alkalmazzák-e a döntési folyamat résztvevői. Csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a generációs tapasztalatnak nem elhanyagolható szerepe lehet abban, hogy a lehetséges többtucatnyi történelmi analógia közül melyek bukkannak fel és hasznosulnak a külpolitikai döntési folyamatban.

¹⁵ Arisztotelész *Rétorikájától* a modern kognitív tudományokig hatalmas irodalom foglalkozik az analógiák hasznával és kárával az emberi döntésekben. Ebből itt egyetlen könyvet ragadnék ki, Charles Tilly *Why?* (2006) című kis szociálpszichológiai remekművét, amelynek harmadik fejezete foglalkozik a történetekkel.

¹⁶ A nyolcvanas évek „döntéstámogató” irodalmában találhatóak a két idevágó klasszikus, Ernest May és Richard Neustadt munkái, akik megpróbálták egyszerű, könnyen követhető „mini módszereket” alkotni a döntéshozók számára, amivel javíthatják a „történelmi tanulságok” sikeres alkalmazásának esélyét.

Természetesen ez a meglátás is csírájában megjelenik Robert Jervis 1976-os, alapvető jelentőségű művében, a *Perception and Misperception in International Politics* (Percepció és hibás percepció a világpolitikában) hatodik fejezetében. A külpolitikai döntések elemzésének „kognitív fordulatát” szinte egymagában előidéző klasszikus pár oldalon felvetette, hogy az egyes generációk főként „első kézből származó”, azaz saját személyiségformálódási korszakuk idején történt eseményeket tudnak legkönnyebben mozgósítani. Mint minden generációs hatás, ez is azt a veszélyt hordozza, hogy az idő előrehaladtával a meghatározó tapasztalatoknak egyre kevesebb közük lehet az új helyzetekhez, de korai „berögzülésük” miatt mégis a döntéshozók a „hasznos élettartamon” jóval túl is rájuk hagyatkoznak. Eléggé elterjedt (bár kevésbé vizsgált) közhely, hogy a tábornokok minden új katonai konfliktusban az előző háborút szeretnék lejátszani és megnyerni.¹⁷

Az itt következő néhány felvillantott példával arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a 2009-es stratégiai vita fenti elemzése jól illeszkedik az ismert korábbi esetek sorába. Ez persze nem bizonyítja, hogy a politikai generációk sajátosságai leginkább a jelentős döntéseknél felbukkanó történelmi párhuzamok kiválasztásánál érhetőek tetten, de talán megmutatja, hogy a kapcsolat nemzedékek és domináns analógiák között nem teljesen véletlenszerű és talán több mint felszíni párhuzamosság.

Az egyes amerikai elnöki kormányzatok természetesen rendszeresen több generáció képviselőiből állnak össze. Amikor Obama 2009 januárjában kinevezte kabinetjét és tanácsadói körét, annak kül- és biztonságpolitikai részhalmozásában is található a kíváncsi megfigyelő a már említett X generáció tagjain (Obama, Dennis McDonough, Susan Rice, Ben Rhodes) kívül számos „baby boomert”, mint Hillary Clinton, James Jones nemzetbiztonsági tanácsadó vagy David Petraeus. Joe Biden alelnök és Richard Holbrooke pedig a „hallgatag” és a „baby boom nemzedék” határán született. Az ötven feletti kabinettagok számára Vietnam volt a meghatározó politikai élmény, és több politikai dimenzióban is vonatkoztatási pontként szolgált. Hillary Clinton, Holbrooke és Biden nemzedéke számára nemcsak a katonapolitikai, stratégiai kérdések foroghattak Vietnam körül, hanem a Demokrata Párt választói megítélését is a hetvenes évek elejének demokrata kudarcai felől szemlélték. Érzékenyek voltak és maradtak mindenféle amerikai katonai beavatkozásra, de emellett az is beléjük ivódott, hogy a Vietnambot

¹⁷ Jervis 1976, 249–262. Hogy ebben a kérdésben viszonylag kevés előrelépés történt az elmúlt 35 évben, azt mutatja, hogy a 2003-as kiadású *Oxford Handbook of Political Psychology* idevágó fejezeteiben sem szerepel sokkal több, mint amit Jervis akkor megfogalmazott.

követő nagy demokrata választási kudarcokat – George McGovern, Michael Dukakis, Gary Hart – szinte kivétel nélkül vissza lehet vezetni arra a választói vélekedésre, hogy a demokraták biztonságpolitikai kérdésekben nemcsak galambok, hanem egyenesen McGovern-féle elvi pacifisták, így az Egyesült Államok nemzetbiztonságát rájuk bízni kockázatos.¹⁸ Hillary Clinton és John Kerry részben ezt a „túlzott galamb” képzetet próbálták felülrni és kompenzálni a szenátus 2002 októberi szavazásán, amikor megadták a törvényhozási felhatalmazást az elnöknek az Irak elleni háborúhoz. Az „X generáció” képviselői számára a demokraták politikai sebezhetőségét viszont már nem a hetvenes évek radikális háborúellenessége okozta, hanem éppen a 2002-es, túlkompenzáló „héja” hozzájárulás egy igazolhatatlan és stratégiailag is fölöslegesnek tűnő háborúhoz.¹⁹

Ha a nagy jelentőségű történelmi események egy egész politikai generáció szemléletén nyomot hagynak, akkor ez a hatás nem lehet a politikai ideológiák függvénye. Így van ez Vietnammal is. Mind a „baby boomerek”, mind a „hallgatag nemzedék” számára alapvető tanulságokkal szolgáltak a liberális és a konzervatív politika számára is. Legfeljebb a tanulságok nem voltak azonosak a két oldalon. George W. Bush kül- és biztonságpolitikai tanácsadói körében Clintonékétől eltérő tartalommal, de szintén központi szerepet kapott Vietnam „tanulása”. A „baby boomer” Condoleezza Rice nemzetbiztonsági tanácsadó, majd külügyminiszter, Paul Wolfowitz védelminiszter-helyettes, Dick Cheney alelnök, Richard Armitage külügyminiszter-helyettes, valamint a „hallgatagok” közé tartozó Donald Rumsfeld védelmi miniszter és Colin Powell külügyminiszter nem feltétlenül értettek egyet abban, hogy pontosan mik is Vietnam tanulságai, de a 2002-es döntés előtt a tanácsadói kör minden tagja ebben a keretben értelmezte az iraki háború lehetséges előnyeit és kockázatait.²⁰

¹⁸ A választói hangulat 1973 utáni megváltozásának valószínűleg a sorozás eltörlése volt a legfontosabb oka. Amint a háború újra önkéntes hivatásosok ügyévé vált, a nagyvárosi és a vidéki Amerika háborúval kapcsolatos beállítódása eltávolodott egymástól. Ezt aknázza ki aztán folyamatosan a Republikánus Párt gyakorlatilag minden elnökválasztási kampányban.

¹⁹ Nagyjából erre az ellentétre építi fel James Mann is érvelését a *The Obamians* című könyve (2012) 5. fejezetében.

²⁰ E kör – melynek minden tagja részt vett valamilyen formában George W. Bush 2000-es kampányában – saját magát „Vulkánok” névvel illette. Ez lett a címe Mann nagy sikerű könyvének is Bush háborús kabinetjéről. Többek között innen tudjuk, hogy a csoporton belüli megosztottság a vietnami háborúban aktívan részt vevők és az azt kívülről szemlélők között volt, leginkább akörül, hogy mennyire kell világos kivonulási stratégiát és pontos katonai-politikai célt megfogalmazni ahhoz, hogy nyugodtan

Ha a kétezres évek nagyszabású stratégiai döntéseire Vietnam párhuzama nyomta rá a bélyegét, akkor milyen analógia járhatott a vietnami döntéseket meghozó Johnson-kormány tagjai körében? Erre Khong már említett könyvéből tudjuk a részletes választ. A legfontosabb analógia a koreai háború volt. A tanácsadók és kabinettagok Johnson elnöktől Dean Rusk külügyminiszteren, Robert McNamara védelmi miniszteren, McGeorge Bundy nemzetbiztonsági tanácsadón, George Ball külügyi államtitkáron, Maxwell Tayloron, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának elnökén át Westmoreland tábornokig mindannyian a „közkatonák” nemzedékéhez tartoztak. Aktívan kivették részüket a második világháborúból, és személyes történelmi tapasztalat volt számukra a hidegháború addigi legnagyobb amerikai katonai vállalkozása, a koreai háború is. Richard Neustadt és Ernest May könyvükben elegánsan bizonyítják, hogy a koreai párhuzamot részben annak függvényében értelmezték más és más módon, hogy a tanácsadók éppen hol tartottak saját életpályájukon az ötvenes évek elején. A csoport többsége számára a koreai analógia a Truman-kormányzat határozott 1950. júniusi döntését jelentette. Értelmezésük szerint Harry Truman és Dean Acheson külügyminiszter időben felismerték, hogy a diktatórikusan, egy központból irányított kommunista birodalom provokációjának mindenképpen ellent kell állni, még akkor is, ha az észak-koreai csapatok által lerohant félszigetnek semmiféle stratégiai értéke nincs az Egyesült Államok számára. Ha nem veszik fel a kesztyűt az agresszióval szemben még akár a távoli Kelet-Ázsiában is, akkor a következő alkalommal rosszabb kiinduló helyzetből kell majd mégiscsak megtenniük ezt a lépést.

Ma már tudjuk, hogy mind Truman kabinetje, mind Johnson tanácsadói köre tévedett. A kommunista monolit korántsem volt annyira központosított, mint hitték.²¹ Dél-Korea lerohanását nem Sztálin rendelte el kézi vezérlelssel, sőt Kim Ir Szen alig tudta meggyőzni a „gazdát” moszkvai látogatása során.²² Ha alaposabban utánajárnak, rájöhetnek volna, hogy a koreai döntés és a Vietnamban 1965 nyarára előálló helyzet között legalább annyi a fontos különbség, mint a valóban létező hasonlóság. Ennek az esszének azonban nem az a célja, hogy meghatározza, mikor és milyen feltételek mellett lehet sikeres diagnosztikai vagy retorikai eszköz a történelmi analógia. Csak arra vállalkoztam, hogy

vághassanak bele a katonai műveletekbe. Ironikus módon ebben a vietnami veterán hivatásos katonák (Powell, Armitage) voltak óvatosabbak.

²¹ Az 1950. júniusi döntés máig egyik legjobb feldolgozását Robert J. Donovan Truman elnökségét tárgyaló politikai életrajzában második kötetében találjuk (1996, 192–219).

²² Az újabb kutatások eredményeire lásd: The Cold War in Asia. *Cold War International History Project Bulletin*, 1995–1996/6–7 (tél).

bemutassam, a generációs alapélményeknek van érzékelhető hatása a mozgósítható történelmi párhuzamok körére.

A generációs hatás bemutatására az amerikai külpolitikai döntési folyamat négy okból is kitüntetett módon alkalmas. Egyrészt általában az amerikai esetek a legjobban dokumentáltak, ami persze csak kutatói könnyebbséget jelent, nem feltétlenül elméleti előnyt. A nagyhatalmi döntések azonban azért is alkalmasabbak a hatás vizsgálatára, mert a tétek világpolitikai méretűek, és az események kimenetele nem kis részben a döntéshozók végső mérlegelésén múlik. Harmadrészt a generációs hatás érvényesüléséhez szükségesnek tűnik az intézményi folytonosság.²³ Ha egy évszázadon belül több rendszerváltás is szakadásokat eredményez a politikai intézményrendszerben, akkor szinte reménytelen kibogozni, hogy a döntésekben jelentkező különbségek a megváltozott intézményi környezetnek vagy a nemzedékváltásnak tudhatók-e be inkább. Negyedrész pedig az amerikai elnököknek sajátosan nagy az önállósága abban, hogy belső tanácsadóikat az alkotmányosan rögzített kabinetpozíciók betöltőiből vagy közvetlen fehér házi tanácsadók közül válogatják-e ki. Ezzel lehetővé válik, hogy egy meghatározott nemzedék urallja a döntési folyamatot még akkor is, ha formálisan a kormányzat szükségképpen számos eltérő korú politikusból áll.

Az sem lehetetlen, hogy a jellegzetesen történelemhiányos amerikai kultúra megkönnyíti a generációs hatást, mivel elsőbbséget biztosít a közvetlen nemzedéki tapasztalatoknak. Kétségtől igaz, hogy a XX. század első harmadának brit diplomatái, akik szinte egytől egyig Oxbridge görög-latin nyelvtudással felvértezett arisztokrata diákjai közül kerültek ki, nagyobb valószínűséggel hivatkoztak a zámiai csatára Polübiosz leírásában, vagy Fabius Maximus Cunctator stratégiájára a második pun háborúban. Ez azonban nagyjából az első világháborút követő években a Foreign Office-ból is eltűnt.²⁴ A diplomácia és a nagypolitika világának részleges demokratizálódásával és specializálódásával a távolabbi múltból a belátható közelmúltra helyeződött át a lehetséges analógiák köre. De ahogy ezt már megállapítottuk, ez önmagában még nem mond semmit arról, hogy mikor segítenek és mikor visznek tévútra a történelmi párhuzamok. Viszont minden nemzedéknek lehetővé teszik, hogy a maguk sajátos módján értelmezzék félre a múltat.

²³ Gondoljunk bele: az amerikai alkotmányos-intézményi kontinuitás a magyar történelemre vetítve azt jelentené, hogy Magyarország első felelős miniszterelnökét, mondjuk, Hajnóczy Józsefnek hívták volna!

²⁴ A Foreign Office diplomatáinak műveltségére és politikai érvrendszerére lásd: Otte alapvető munkáját (2011).

Irodalom

- Adams, Henry 1901: *History of the United States of America During the Administration of James Madison, II*. New York, Charles Scribner's.
- Broadwell, Paula 2012: *All In: The Education of General David Petraeus*. New York, Penguin.
- Coupland, Douglas 1991: *Generation X: Tales from an Accelerated Culture*. New York, St. Martin's.
- Donovan, Robert J. 1996 [1982]: *Tumultuous Years: The Presidency of Harry S. Truman, 1949–1953*. Columbia (MO), University of Missouri Press.
- Goldstein, Gordon M. 2009: *Lessons in Disaster: McGeorge Bundy and the Path to War in Vietnam*. New York, Holt.
- Goodwin, Doris Kearns 2004: *Team of Rivals: The Political Genius of Abraham Lincoln*. New York, Simon and Schuster.
- Hirschman, Albert O. 1982: *Shifting Involvements: Private Interests and Public Action*. Princeton, Princeton University Press.
- Indyk, Martin S. – Lieberthal, Kenneth G. – O'Hanlon, Michael E. 2012: *Bending History: Barack Obama's Foreign Policy*. Washington, Brookings Institution.
- Jaeger, Hans 1977: Generationen in der Geschichte. Überlegungen zu einer umstrittenen Konzeption. *Geschichte und Gesellschaft*, 3., 1977/4., 429–452.
- Jervis, Robert 1976: *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton, Princeton University Press.
- Khong, Yuen Foong 1992: *Analogies at War: Korea, Munich, Dien Bien Phu, and the Vietnam Decisions of 1965*. Princeton, Princeton University Press.
- Kilcullen, David 2009: *The Accidental Guerilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*. New York, Oxford University Press.
- Kilcullen, David 2010: *Counterinsurgency*. Oxford, Oxford University Press.
- Lundquist, James L. 1983: *Dynamics of the Party System: Alignment and Realignment of Political Parties in the United States*. Washington, Brookings Institution (2., átd. kiad.).
- Mann, James 2004: *The Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet*. New York, Penguin.
- Mann, James 2012: *The Obamians: The Struggle Inside the White House to Redefine American Power*. New York, Viking.
- May, Ernest R. 1975: *„Lessons” of the Past: The Use and Misuse of History in American Foreign Policy*. Oxford, Oxford University Press.
- Neustadt, Richard E. – May, Ernest R. 1986: *Thinking in Time: The Uses of History for Decision-Makers*. New York, Free Press.
- Otte, Thomas G. 2011: *The Foreign Office Mind: The Making of British Foreign Policy 1865–1914*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Petraeus, General David A. – Lt. General Amos, James F. – Lt. Colonel Nagl, John A. 2007: *The U. S. Army and Marine Corps Counterinsurgency Field Manual*. Chicago, University of Chicago Press.
- Sanger, David A. 2012: *Confront and Conceal: Obama's Secret Wars and Surprising Use of American Power*. New York, Crown.

- Schlesinger, Arthur M. Jr. 1986: *The Cycles of American History*. Boston, Houghton Mifflin.
- Schlesinger, Arthur M. Sr. 1949: *Paths to the Present*. New York, Macmillan.
- Sears, David O. – Huddy, Leonie – Jervis, Robert (szerk.) 2003: *Oxford Handbook of Political Psychology*. New York, Oxford University Press.
- Simon, Herbert 1982: *Korlátozott racionalitás: Válogatott tanulmányok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- Sorley, Lewis 2007 [reprint, 1999]: *A Better War: The Unexamined Victories and Final Tragedy of America's Last Years in Vietnam*. New York, Mariner.
- Strauss, William – Howe, Neil 1991: *Generations: The History of America's Future 1584 to 2069*. New York, William Morrow.
- Szekfű Gyula 1989 [reprint, 1934]: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, ÁKV-Maecenas.
- Tilly, Charles 2006: *Why?* Princeton, Princeton University Press..
- Woodward, Bob 2010: *Obama's Wars*. New York, Simon and Schuster.

A New York-i Columbus Circle-nél 1939-ben. © Fortepan

Békés Márton

Amerikai janicsárok

Amerikai ifjúkonzervatívok 1950-től napjainkig

„JANICSÁR (török, yeniçeri [jenicseri]) új sereg”

Bevezetés

az amerikai intellektuális konzervativizmus a XX. század második felében évtizedről évtizedre újíttotta meg önmagát, amelyben nagy szerepe volt a fiatal gondolkodóknak és ifjú aktivistáknak. A fiatal jobboldaliak csoportja nem egy esetben *ifjúkonzervatív* táborrá válva a hivatalos republikánus napirendet is formálni tudta, ezenkívül új szempontokat adott a főáramú konzervatív gondolkodásnak. Az Obama-korszak amerikai jobboldali gondolkodása – amint azt 2008 óta folyamatosan hallhatjuk – kiüresedőben van, a megújulás korábban bevett csatornáit mintha elzáródnának. Noha a szellemi megújulás és újrafogalmazás jelei itt-ott eltéveszthetetlenek, a széles körű nemzedéki frissítés elmaradzik.

Az ötvenes évek konzervatív reneszánszát kialakító filozófiai nemzedék (Russell Kirk, Peter Viereck, Richard Weaver) után feltűnő politizáló generáció tagjai – akik a Nixon-kormányzat idején kezdték pályájukat – mára hatvan-hetven éves veteránok (Patrick J. Buchanan, Lee Edwards, George H. Nash, Emmett R. Tyrrell Jr., George F. Will), a Reagan-éra idején startolók pedig a kortárs középgeneráció derékhadát képezik. Utóbbi főképp azért érdekes kohorszsképződmény, mert a negyedszázada engesztelhetetlen vitában álló új-neokonzervatív és traditionalista–paleokonzervatív csoportok ellentéte feszíti szét. A *Weekly Standard–Commentary*-tengely (Fred Barnes, Robert Kagan, Lawrence

F. Kaplan, Charles Krauthammer, William Kristol, John Podhoretz) és a *Chronicles–American Conservative*-kör (Thomas Fleming, Paul Gottfried, Justin Raimondo, Claes G. Ryn) jöttányit sem közeledett egymáshoz, sőt. Az ellentét mentális frontvonalát és minőségét jól jellemzi, hogy míg előbbieket jelentős volt kormányzati körök és intézményi hálózatok támogatását élvezik, utóbbi mellett rendre a konzervatív szellem nagyhatalmú szólaltak-szólalnak meg (Samuel T. Francis, Roger Scruton, Joseph Sobran). Elmozdulás egyedül David Brooks és David Frum személyében tapasztalható, akik 2008 után félig-meddig szögre akasztották az újneokon napirendet.

Azt a szomorú megállapítást többnyire a paleokonzervatív panaszkodások közepette halljuk, miszerint a konzervatív őskor szerzőinek (William F. Buckley Jr. és Kirk) intellektuális hitelét elvesztegette a mozgalmi jobboldal a populista ultrarepublikánusok és rádióhostok, televíziós kommentátorok (Ann Coulter, Sean Hannity, Rush Limbaugh) kedvéért. De idézzünk ehelyett valami hasonlót inkább az urbánus liberálisok kedvenc házi értesítőjéből: „A XX. század végére a mozgalom, amelyet Russell Kirk 1953-as *A konzervatív tudat Burke-től Eliotig* című könyve inspirált, oda süllyedt, hogy olyan degenerált irományok határozzák meg, mint az [Ann Coulter:] *A hogyan beszélj egy liberálisal (ha muszáj)* című förmedvény.”¹ A másik nem éppen vidám hír az, hogy egyelőre nem tűntek fel tömegesen fiatal konzervatív barbárok az amerikai jobboldal szellemi szemhatárán sem.

Az amerikai ifjúkonzervatívok történetének 1952 és 2013 közötti áttekintése több tanulságot tartogat a magyar jobboldal számára, mint először gondolnánk.

Az amerikai konzervativizmus megújulási stratégiái

Közismert tény, hogy az amerikai konzervativizmus a XX. század negyvenes-ötvenes éveiben született meg, pontosabban ekkor került sor máig meghatározó érvényű öndefiníciójára. Az 1944–1953 közötti évtizedben egy sor olyan mű keletkezett, amely az addig szégyenlős és öntudatlan konzervativizmusnak előbb az önmeghatározás lehetőségét, majd az identitás megszilárdításának feladatát adta. Nem túl meglepő

¹ George Packer: *The Fall of Conservatism: Have the Republicans Run out of Ideas?* *The New Yorker*, 2008. május 26.

módon a később kultikussá váló könyvek előbb teológiai, majd filozófiai, végül politikai, társadalmi és azután gazdasági kérdésekről íródtak.

Az evangélikus hittudós Reinhold Niebuhr a demokratikus társadalom vallásos értékekhez való szükséges ragaszkodását emelte ki (*The Children of Light and the Children of Darkness*, 1944) ugyanabban az évben, amikor megjelent Friedrich von Hayek *Út a szolgaságba* című könyve, amely nagy hatást gyakorolt az amerikai közgondolkodásra. Richard Weaver egészen a nominalista vitáig visszamenve elemezte a modernitás relativista tendenciáit (*Ideas Have Consequences*, 1948), Peter Viereck pedig nem sokkal később elsőként fedezte fel az amerikai konzervativizmus szellemi hagyományát (*Conservatism Revisited*, 1949). Hans J. Morgenthau a konzervatívokra is jellemző antropológiai pesszimizmus alapján írta meg a nemzetközi kapcsolatok elméletének alapművét (*Politics Among Nations*, 1949), a szintén a Chicagói Egyetemen tanító Leo Strauss a természetjoghoz tért vissza (*Természetjog és történelem*, 1953), Eric Voegelin pedig a forradalmak gyökereit a gnoszticizmusig visszavezetve leszámolt a politikai racionalizmussal (*The New Science of Politics*, 1952). Robert Nisbet korai komunitárius kötetet szentelt a közösség kérdésének (*The Quest for Community*, 1953), Francis Wilson (*The Case of Conservatism*, 1951) és William F. Buckley Jr. (*God and Man at Yale*, 1951) viszont már kifejezetten konzervatív politikai alapművet adott közre (Rossiter 1982, 222–224). 1955-ben Clinton Rossiter pedig össze is foglalta az amerikai konzervativizmus történetét, és nem minden aktualizálási szándék nélkül „hálátlan meggyőződésnek” nevezve azt (*Conservatism in America*). Az ötvenes évek második felére alakult ki a libertárius szárny, amely az 1945-ben elhunyt Albert J. Nockot tekintette hazai prófétájának. Frank Chodorov 1954-ben vette át a *The Freeman* szerkesztését. A hálózatot jól jellemzi az a momentum, amikor a Ludwig von Mises-tanítvány Murray Rothbard melegen üdvözölte Ayn Rand 1958-ban megjelentett *Atlas Shrugged* című példázatregényét.

Az amerikai konzervativizmus alapító dokumentuma mégis Russell Kirk 1953-ban megjelent *The Conservative Mind*ja volt, amelyben Edmund Burke-től T. S. Eliotig tekintette át az angolszász konzervativizmus eszmetörténetét, miközben nemcsak öntudatra ébresztette az amerikai konzervatívokat, hanem az Egyesült Államok jobboldali gondolkodását a brit konzervatívokéhoz is hozzákapcsolta.² Kirk amellett, hogy nevet és öntudatot adott az amerikai konzervatívoknak, ezen túlmenően létrehozott egy nagyon sokáig megkérdőjelezhetetlen

² Kirk jelentőségére: i. m., 219–220.

kánont is. A konzervativizmus egészét Burke gondolataival azonosította – némi frivolitással szólva a konzervativizmus Marxává tette –, és John Adamstól John Calhounon, Benjamin Disraelin, Henry és Brooks Adamsen át egészen Irving Babbittig és George Santayanáig feszítette ki a konzervativizmus többé-kevésbé folyamatos szellemi ívét.

A konzervatív szellemiségnek természetesen intézményi hálózat is kellett: 1952-ben Chodorov alapította meg az Intercollegiate Studies Institute-ot, a chicagói Henry Regnery – aki 1944-ben anyagilag finanszírozta a *Human Events* elindítását – pedig kiadót alapított, amelynek első két kötete éppen Buckley és Kirk nevezetes munkái voltak.

Miután 1955-ben Buckley megalapította a *National Review*-t, az amerikai konzervativizmus színvonalas hetilapot kapott, majd a főszerkesztő négy év múlva kiadott *Up from Liberalism* című könyvével immár a politikai program is készen állt. Kirk 1957-ben hívta életre a *Modern Age* című elméleti folyóiratot, amely a jobboldali mozgalmi konzervativizmus mellett végre a szellemi, intellektuális konzervativizmusnak is fórumot biztosított.³ Barry M. Goldwater arizonai szenátor 1960-ban jelentette meg *Conscience of a Conservative* című nagy hatású könyvét, amelyben összefoglalta politikai felfogását. Ez az állam méretének csökkentését, a kulturális konzervativizmus határozott képviselőjét és az amerikai antikommunista fellépés kiszélesítésének követelését tartalmazta.⁴ (Ide kívánczik Buckley barátjának-munkatársának a neve, ugyanis a hozzá hasonlóan katolikussá lett L. Brent Bozell Jr. volt Goldwater beszéd- és szellemírója.) Nagyjából ez lett az a gondolati platform, amelyen az úgynevezett „fuzionalizmus” jelszavával Frank S. Meyer jobboldali libertárius szerző megpróbálta egybekapcsolni a különféle közösségeket.⁵ Azaz a konzervativizmus gondolati elindulása után egy-másfél évtizeddel született meg a libertárius, a tradicionalista és az antikommunista szárnyak összefogásának gondolata (Meyer 1960).

Bár Goldwater mögött sorakozott fel a mozgalmi és az intellektuális konzervatívok nagy része, a republikánus jelölt elvesztette az 1964-es választásokat, méghozzá nem is kevéssel. A hatvanas évek felfordulására, az enyhülés politikájának látványos visszasságaira és a gazdasági válság jelenségeire adott válaszként az évtized végétől megjelenő jobboldali politikai mozgalom a hetvenes évek végére szélesedett ki. Ekkor már jól meg különböztethető volt benne egymástól az Új Vallásos

³ A két lap értékes összehasonlítására és feladataira lásd: Edwards 1999, 80–81 és 87.

⁴ I. m., 90–91. Goldwater központi jelentőségéről lásd még például: Perlstein 2009.

⁵ Frank S. Meyer: *Freedom, Traditionalism, Conservatism. Modern Age*, 1960. ős.

Jobboldal, a *New Right*, a libertárius értelmiség, a neokonzervatív társaság és a tradicionalista iskola, amelyek mellett széles republikánus választóréteg állt. Ronald Reagan 1980-as győzelme és 1984-es újraválasztása kiteljesítette, de egyben be is fejezte az amerikai konzervativizmus és a jobboldali mozgalom hosszú ideje tartó fejlődését.⁶

Aligha vitatja bárki is Lee Edwards pontos megállapítását, mely szerint az amerikai konzervativizmus a XX. század második felében háromlépcsős fejlődési folyamatot írt le, amikor is a szellemi–gondolati alapítók (Hayek, Kirk, Kristol) után a népszerűsítők jöttek (Buckley, George F. Will), végül a politikusok következtek (Robert A. Taft, Goldwater, Reagan) (Edwards 1999, 3). Noha egy fél évszázados, lassú fejlődési folyamat nyilván nem egyszerűsíthető le, az mégis igaz, hogy az amerikai konzervativizmus organikus módon alakult ki, amikor a szellemi alapok lerakása után előbb azok egyre szélesebb, körkörös kihirdetése, majd sikeres politikai képvisellete következett. Nem állítható tehát, hogy Kirktől Reaganig nyílegyenes, zavartalan út vezetett volna, de az sem véletlen, hogy Kirk Michigan államban fekvő mecostai otthonában számos alkalommal látta vendégül az elnököt, aki azt mondta róla „Egy egész nemzedékben segített kialakítani az »örök dolgok« iránti érdeklődést és tudást, amely nemzetünk konzervatív megújulásának alapjául és szellemi infrastruktúrájául szolgált.”

Az amerikai konzervativizmus gondolati fejlődése nem következett volna be széles körű emberi erőforrások nélkül. A II. világháborút követően ugyanis a konzervativizmus létrejöttéhez, majd a hidegháborúig tartó folyamatos megújulásához külső és belső emberi-szellemi impulzusok egyaránt hozzájárultak. A külső megújulás bázisát egyszerűen szólva az emigránsok biztosították, gondoljunk csak a német nyelvterületről érkezőkre (Hayek és Mises, Morgenthau és Gerhart Niemeyer, Hannah Arendt és Erik von Kuehnelt-Leddihn, Leo Strauss és Voegelin), vagy éppen a magyarokra (John Lukacs, Molnár Tamás), esetleg az orosz-zsidó Ayn Randra, a holland Ernest van der Haagra, a kolumbiai születésű, venezuelai Eliseo Vivasra (Rossiter 1982, 171–174). Az amerikai konzervativizmus inspirálásához persze nem kellett feltétlenül az óceánon túlra költözni, Kolnai Aurél, Ortega y Gasset, Wilhelm Röpke és Eliot hatása e nélkül is termékenyen érvényesült. Érdekes a fentiekkel kapcsolatban feltenni a kérdést, hogy az amerikai konzervatív reneszánsz mennyiben volt európai exporttermék.

⁶ Nem véletlen, hogy a XX. századi amerikai jobboldal történetét rövidre szabva a *New Deal* elleni lázadástól Reaganig szokták számítani (lásd például: Schneider 2008).

Az amerikai konzervativizmus megújulásának belső forrása mindig kétféle volt: egyfelől generációs jellegű, másfelől a „másik oldalon” állók átállásából fakadt. A nemzedéki frissítésre elegendő csak az ötvenes évek elején fellépő Buckley-t, majd a szárnyai alól 1960-ban kikerülő Young Americans for Freedom csoportját, esetleg az új jobboldaliak (Richard Viguerie, Paul M. Weyrich, Samuel T. Francis, Clyde N. Wilson, Thomas Fleming) hetvenes évekbeli megjelenését felidézni. Az átállókat pedig mi sem jellemzi jobban, mint a neokonzervatív mozgalom harmincas években még trockista, majd a hatvanas évek közepére-végére egyértelműen konzervatív irányba forduló fő alakjainak pályája (Daniel Bell, Nathan Glazer, Irving Kristol, Seymour Martin Lipset, Norman Podhoretz), de felsorolhatók más, kezdetben erősen baloldali, később konzervatívva váló szerzők neve is (James Burnham, Whittaker Chambers, Willmoore Kendall, Frank S. Meyer). Jegyezzük meg ugyanakkor, hogy számos neves konzervatív személyiség soha sem tett (szélső)baloldali vagy liberális kitérőt, úgymint Daniel J. Boorstin, Buckley, Chodorov, Samuel P. Huntington, Kirk vagy Molnár Tamás sem.

A tradicionalista konzervatívok holdudvarának egyik gravitációs pontját alkotó *Intercollegiate Review* című folyóirat 1986-ban konferenciát rendezett a kortárs amerikai konzervativizmus állapotáról.⁷ Az általános megállapítás szerint az ötvenes évek régi gárdája szellemi értelemben lerakta a modern amerikai konzervativizmus alapjait, amely néhány évtized múlva látható politikai eredményre vezetett, ám a nyolcvanas évek közepére mind a gondolati, mind a vezetési potenciál kimerülni látszott. Hangsúlyozzuk: mindez a Reagan-éra kellős közepén hangzott el! Paul Gottfried három csoportra osztotta kora meghatározó áramlatait: az *Old Right*hoz számította az alapítókat, majd számba vette a *New Right* és a neokonzervatívok táborát. Végül kifejtette, hogy az előbbi két csoport és az utóbbi között feszültség alakult ki, továbbá a burke-iánus tradicionalisták és a straussiánus természetjoghívők is ellentétben állnak egymással. Azaz a nyolcvanas évek közepére, ha még egyelőre nem is túl szélesen, de két törésvonal is húzódott a szellemi és politikai értelemben is győztesnek számító amerikai konzervativizmuson belül: egyfelől egy nemzedéki, másfelől egy szellemi. Edwards már 1989 után megállapítja a tábor töredezését, méghozzá olyan pontok körül, mint az állam mérete, a külföldi beavatkozások száma és a bevándorlás megítélése (Edwards 1999, 328).

A szellemi válság jeleire tehát már a nyolcvanas évek második felében többen figyelmeztettek, majd a neokonzervativizmus kimúlása-újjáéledése és újabb (tetsz)halála, végül a 2008-as és 2012-es elnökválasztás

⁷ The State of Conservatism: A Symposium. *Intercollegiate Review*, 1986. nyár.

elvesztése irányította rá a figyelmet jobban az amerikai konzervativizmus belső gondjaira. A Tea Party mozgalom megjelenése csak időlegesen tudta ugyanis elfeledtetni annak a megállapításnak az érvényességét, hogy a szellemi megalapozás során keservesen összegyűjtögetett szellemi tőke évtizedről évtizedre fogyott, a jobboldali mozgalom ugyanis többnyire ennek csökkenő kamataiból próbálta gondolati életszínvonalát fenntartani.

Az amerikai konzervativizmus jelenlegi helyzetét elemezve azt láthatjuk, hogy a Reagan-éra utáni megújulásban kulcsszerepet játszó második generációs neokonzervatívok szellemi és politikai rendszere megbukott (Békés 2008, 374–380), a velük végletesen szemben álló paleokonzervatív csoport – amely Kirk és a tradicionalisták örökösének mondható – viszont nem képes szélesebb kört befolyásolni. A kívülről jövő emberierőforrás-bővítés európai viszonylatban kevéssé képzelhető el (az angol Andrew Sullivan kivétel), az ázsiai háttérűek hulláma sem érkezett meg (a nevesebb szerzők közül csak az indiai származású Dinesh D’Souzát lehet említeni), egyedül a katolikus, kulturálisan konzervatív spanyol ajkúak részéről jöhet vérfrissítés (talán ennek a jele a kubai-amerikai Marco Rubio floridai szenátor fellépése). A belső megújulás fedezete vélhetően nem az új neofiták háza táján keresendő (a jobb-bal vonalak ma jóval merevebbek, mint ötven évvel ezelőtt), hanem a nemzedéki és a szellemi megújulás környékén. Előzetesen annyi elmondható, hogy a generációs megújulás egyelőre bizonytalan, a szellemi pedig vélhetően visszatérések, átértékelések és újradefiniálások sorozataként képzelhető el. Az amerikai konzervativizmus belső vitája, amely az ötvenes években libertáriusok és *Cold War*-konzervatívok között, a hetvenes években régi és új jobboldaliak, 1990 és 2008 között pedig neo- és paleokonzervatívok között zajlott, ma sem látszik csitulni. Ma leginkább a burke-iánus komunitáriusok és a mozgalmi jobboldal képviselői állnak szemben egymással, előbbieket Kirk, utóbbiak Buckley zászlaja alatt.⁸ Ami tehát egykor egy időben, egymással párhuzamosan indult, azt a mai emlékezet szétválasztani igyekszik.

⁸ Lásd például: Carl T. Bogus: Burke Not Buckley. *The American Conservative*, 2013. március–április.

Regeneráció

A britpop őszenekearának számító The Kinks 1982-ben *Young Conservatives* címmel számot írt, amely a beszédes *State of Confusion* albumra került fel. Bár a Thatcher alatti politikai-kulturális változásokra reagált a szöveg, amerikai viszonylatban már fél évtizeddel korábban is meg lehetett volna fogalmazni. Az 1968 után lecsillapodó radikalizmus, a polgári életbe való örömteli beilleszkedés és a konzervatív érzelmek fiatalok közötti elterjedése így fogalmazódott meg részükről, nem minden ellenszenv nélkül:

The revolution is over.
 Now the anger's disappeared
 And the rebels are much older.
 And the schools and universities

Are turning a brand new breed of young conservatives.

[...]

Revolution is used to be cool,
 But now it's out of fashion
 Politeness is the rule.

[...]

The establishment is winning,
 Now the battle's nearly won.
 The rebels are conforming,
 See the fathers, now the sons.

A politikai tendenciák megragadása kiváló: „*lázadj, lázadj, csatlakozz hát az ifjúkonzervatívokhoz*” – mondja a szöveg másutt –, s olvasd a *Sunday Timest*, költözz kertes házba, szorgalmasan járd az egyetemre, hisz' manapság a '68-asok számítanak öreg maradiaknak, az igazi lázadó ellenben fiatal és jobboldali! Noha a szöveg természetesen gúnyos hangvételű, a korhangulat lefestése mégis tökéletes.

Amerikában a fiatal konzervatívok megjelenése nem számít újdonságnak, a szellemi és politikai mozgalom megújítása a hidegháború időszakában több esetben is a fiatalabb nemzedékek révén ment végbe. A II. világháború alatt felnövekvő nemzedék körében egyfajta öntudatlan, nem reflexív konzervativizmus érhető tetten, amely nem politikai

konzervativizmust, hanem az otthonosság, az irodalmi realizmus és az esztétikai kimértség iránti vonzalmukat jelentette.⁹

Az első ifjúkonzervatív mindjárt maga Buckley volt, aki 1952 januárjában a katolikus *Commonweal* magazinban tette közzé *A Young Republican View* című írását. A 27 éves szerzőnek ekkor egyébként már egy éve megjelent nagy hatású könyve. Cikkében azt a meghökentető állítást kockáztatta meg, hogy a kommunizmussal szembeni harc – amely a sorok írásakor éppen a koreai félszigeten folyt – érdekében szükséges bizonyos állami centralizáció, akár adóemelés és a katonai kiadások jelentős növelése formájában. Buckley írása mellbe vágta a Régi Jobboldal képviselőit, akik között jelentős számban voltak izolacionista libertáriusok (Chodorov, John T. Flynn, Robert A. Taft). A cikk mondanivalójának vitatottságát jelzi, hogy a radikálisan szabadpiacpárti, anarchokapitalista Rothbard írásban reagálva utasította vissza az efféle „*katonai szocializmust*”. A továbbiak ismeretében viszont tudjuk, hogy Buckley álláspontja győzedelmeskedett.

Buckley harmincéves volt, amikor a *National Review*-t alapította, 1960-ban pedig egy ifjúkonzervatív szervezet létrejötténél bábáskodott, Bozell-lel együtt. Egészen pontosan a Connecticutban található, Sharon nevű családi farmján alakult meg az év szeptemberében a Young Americans for Freedom (YAF). A *sharoni nyilatkozatban* – amelyet M. Stanton Evans és Kirk felesége fogalmazott – összefoglalt alapelvek ötvözték a kirki tradicionalista konzervativizmus szellemi és a Buckley-féle jobboldaliság politikai elemeit, úgymint: az élet transzcendens felfogása, az amerikai alkotmány tisztelete, a szabadpiaci gazdaság kiszélesítése, az Egyesült Államok nemzeti érdekeinek erőteljes képviselése, valamint a kommunizmus elleni harc. A YAF létrejöttéhez tudni illik, hogy alapítói a korabeli Republikánus Pártot túlzottan a keleti parti liberális pénzügyi elit befolyása alatt állónak tartották, és igyekeztek benne az összes fellelhető konzervatív áramlatot összefogni. Vagyis a YAF a fuzionalizmus meghirdetésével egy időben gyűjtötte korcsoport szerint meghatározott táborba az intellektuális konzervativizmus képviselőit, akik Burke-re és Kirk-re esküdtek, a libertáriusokat, akiknek hősei Hayek, Mises és Chodorov voltak, valamint a hidegháborús héjakat, akik a vietnami háború mellett fognak majd tüntetni.

A YAF 1964-ben Goldwatert támogatta annak ifjútörök kampánycsapataként, a szervezet a diáktüntetések előtti időszak legnagyobb,

⁹ Donald Brandon: Conservatives, and the Lost and the Silent Generation. *Modern Age*, 1958–1959. tél.

alkalmanként akár többezres gyűléseit tartotta.¹⁰ A háborúellenes megmozdulásokat nem, a déli szegregáció felszámolását viszont támogatták, 1966-ban Reagan mellett sorakoztak fel a kaliforniai kormányzóválasztáson, 1968-ban pedig az ő republikánus elnökjelöltsége mellett szálltak síkra, amelyet végül Nixon nyert meg, a választással együtt. 1980-ban viszont immár sikerrel támogathatták Reagant a Fehér Házért folyó harcban. Érdekes jelenség volt, amikor 1980-ban és 1984-ben minden idők legidősebb elnökjelöltjét a fiatal konzervatívok ezrei éltették.

A YAF nagy nemzedéke a nyolcvanas évekre öregedett ki, háttérbe szorulásukhoz azonban az is hozzájárult, hogy kevésbé voltak pártosak, mint a *college*-republikánusok, ugyanis a mozgalmi jelleg mellett végig megőrizték az intellektuális-szellemi értékekhez való állhatatos ragaszkodásukat. A szervezet 1961-ben létrejött tanácsadó testületében – amelynek tiszteletbeli tagja volt Reagan – vezető gondolkodók, tábornokok, akadémikusok és olyan irodalmárok foglaltak helyet, mint John Dos Passos. Az üzleti élet pragmatikus képviselői és a politikai turbómócsingok tehát kimaradtak. A YAF kulturális és politikai hatása alapításától kezdve harminc évig meghatározó maradt, és alapvetően járult hozzá az amerikai konzervativizmus dinamizálásához (Schneider 1999, Thorburn 2010). Jelentőségéről mindent elmond, hogy YAF-tag volt például Lee Edwards, Jeane J. Kirkpatrick, Edwin Meese, Richard Viguerie, valamint Howard Phillips (a Conservative Caucus elnöke), Carol Dawson (az American Conservative Union vezetője) és Allan Ryskind, a *Human Events* szerkesztője is.

Ifjúkonzervatív kézikönyv

A már említett M. Stanton Evans összefoglalta pályáját és az amerikai fiatal konzervatívok addig megtett útját (Evans 1961). Írása egyfajta ifjúkonzervatív kézikönyvként is olvasható, amely fejezetről fejezetre végigjárja a fiatal konzervatív lázadók stációit. Az 1958–1961 között történetekhez hasonló gesztusokat ismételte meg a hetvenes évek végén feltűnő ifjúkonzervatívok csoportosulása is.

A texasi születésű szerző 27 évesen írta a könyvet, és akárcsak Buckley, ő is a Yale-en végzett, majd Mises hallgatója volt a New York-i Egyetemen. Előbb az ultralibertárius *The Freeman* munkatársa, majd a *National Review*-nál dolgozott szerkesztőként. A YAF-alumni Evans a hetve-

¹⁰ Az 1960–1964 közötti hőskorra lásd: Andrew 1997.

nes évek közismert újságírója és kommentátora lett, 1971–1977 között az American Conservative Union-t vezette, de nem támogatta Nixont.

Evans visszaemlékezése értékes forrás az amerikai ifjúkonzervatívok szellemi fejlődéséhez, hiszen a személyes történet egy általánosabb utat jelöl ki. Minden felvonul benne, ami egy ilyen esetben szükséges. Először is a „nagy könyv”, amely öntudatára ébresztette az egyetemistát, pontosabban összefoglalta mindazt az érzést, amely kavargott benne, de nem tudta megfogalmazni: Buckley *God and Man at Yale* című kötetéről van szó (Buckley 1950-ben, Evans öt évvel később diplomázott az elitegyetemen). Ezt követte az olvasói közösséget megteremtő folyóirat megismerése, a *The Freeman*, amely antikommunista és szabadpiacpárti lapként formálta a visszaemlékező és gyülekező társai gondolkodását. A szellemi orientáció könyveken és szerzőkön keresztül (Frédéric Bastiat, Buckley, Chodorov, Hayek, Adam Smith) megteremtése hamar egyetemi eszmei közösséget formált. A hasonlóan gondolkodók egymásra találása további lapokhoz, könyvekhez és szervezetekhez (például Intercollegiate Studies Institute) vezette el őket, a könyvcserébe hamarosan egyetemi konzervatív–libertárius könyvtárrá nőtte ki magát, a vitaköröktől egyenes út vezetett az egyetemi lap megszerzéséig.

Miután a baloldali akadémiai elit és a liberális egyetemi közeg ellenállt az új, felforgató eszmék hirdetőinek, a konfrontáció frontvonalai világossá váltak: a baloldalon álltak a Rooseveltkorszak idősödő örökösei, a liberális kulturális kvóták féltékeny őrzői és a több évtizedes állapotok konformistái, a jobboldalon viszont a fiatal, erős és friss erők sorakoztak. „A liberalizmus volt a vénséges, a hatalom megszokott viszonyaiba beleöregedett erő, és a konzervatívok képviselték a haragos ifjúságot” – olvassuk Evans könyvében (i. m., 30). A mozgalom végül emberére talált – a fiatal konzervatívok és Goldwater a hatvanas évek legelején fedezte fel egymást. A liberális konformizmus, a kiüresedett baloldali szellemiség és a megcsontosodott intézmények elleni konzervatív érzület annál inkább támadóvá vált, minél inkább kisebbségi létforma volt a jobboldaliság. A hosszú ideje uralkodó liberalizmust egyszerűen gondolatilag renyhének és unalmasnak találták, a friss erőként önmagára találó konzervatív kisebbség viszont energiától duzzadt és biztos volt a dolgában. A liberális ortodoxia és az idős *New Deal*-professzorok elleni lázadás eleve erős pozíciókat adott a fiatal konzervatívoknak, amely megerősödött az ifjúság dinamizmusa által, mindez ráadásul a konzervativizmust – mint a régi értékek védőjét – paradox módon az újdonság erejével ruházta fel, ami termékeny feszültséget keltett. Konzervatívnak lenni izgalmas és menő dolog lett, mintegy a gondolkodás függetlenségének bizonyítéka.

Másfél évtized múlva újabb könyv jelent meg, jelezve, hogy a fiatal konzervatívok csoportjának további tartalékai vannak. Bár Donald Lambro 36 éves volt, amikor napvilágot látott *The Conscience of a Young Conservative* című műve, mégis sok fiatal konzervatív érzését fogalmazta meg: az ifjúkonzervatívoknak vízióra és karizmatikus vezetőre lenne szükségük. Ám jó, ha tudjuk, hogy „a gazdasági probléma megoldása nem Washington, hanem Washington maga a probléma” – írta (Lambro 1976, 122–123). E szavak négy év múlva Reagan elnökjelölti beszédében köszönnek majd vissza, Lambro másik, adózásról szóló könyve pedig tananyaggá válik a jövődő republikánus kormányzat pénzügyminisztériumában. Mindez szimbolikusan jelzi, hogy a nyolcvanas évekre az ifjúkonzervatívok és az elnök törekvései párhuzamba kerültek. Még hozzá olyannyira, hogy egy, az évtized első harmadában fénykorát élő New York-i szélsőbaloldali punk-hardcore együttes az irokikus Reagan Youth nevet vette fel...

Harmadik nemzedék

1987-ben *Harmadik nemzedék* címmel kötet jelent meg, amelyben az évtized közepi ifjúkonzervatívok közül hárman szólaltak meg: Ralph Reed republikánus aktivista (aki a Christian Coalition elnöke lesz később), Dinesh D'Souza újságíró (ekkor már a Fehér Házban dolgozott) és Laura Ingraham, a *Dartmouth Review* című egyetemi lap szerzője (ekkor Reagan tanácsadója, jelenleg ismert konzervatív tévés személyiség) (Hart 1987). A címadást a kötet úgy magyarázza, hogy míg az első nemzedék a szellemi alapokat rakta le (zárójelbe kívánkoznának ismét a közismert nevek), a második intézményeket alapított (Jerry Falwell, Kristol, Viguierie, Weyrich), addig az akkor következő harmadik a gondolatok és a közösségek integrálását fogja elvégezni, vagyis ők, akik már konzervatív környezetben szocializálódtak, átveszik és fenntartják majd a szellemi-mozgalmi struktúrákat.

Az amerikai jobboldal olyan nagy győzelmet aratott 1989–1991 körül, hogy abba belerokkant – olvassuk gyakran a sommás, de semmiképpen nem igazság nélküli megállapítást. Reagan sikeres két ciklusa után alelnökét választották meg 1988-ban, a szovjet rendszer egy év múlva, a berlini fallal együtt összeomlott, az Egyesült Államok gazdasága és katonai ereje 1990-re megkérdőjelezhetetlenül egyeduralkodó pozícióba került, az Öböl-háborúban pedig Washington villámgyors győzelmet aratott. Hamarosan mégis kétkedő hangok jelentek meg. Ilyen volt Kevin Pritchett 1992-es számvetése is, amelyben kijelentette, hogy a

Reagan utáni korszakból hiányzik a meggyőződés, a szenvedély és a hit.¹¹ „Csak a pragmatikus posványt elkerülő fiatalok adhatnak az országnak ismét hitet és víziót” – mondta a Heritage Alapítvány előtt a *Dartmouth Review* fiatal főszerkesztője. A konzervatív ikonosztázból semmiképpen nem került ki Reagan, de a keret felújításra szorult.

A kilencvenes évek közepén ismét több fiatal konzervatív szerző lépett fel, a meghatározó alakok írásait pedig nem más, mint mentoruk, a neokon David Brooks szerkesztette közös kötetbe (Brooks 1996). A könyv címe azonban nem ifjú-, hanem újkonzervatív írásokat ígért, s méltán. A Reagan-érában felnőtt és a hidegháború utáni időszakban harminc-, esetleg már negyvenéves szerzők többsége a neokonzervativizmus második nemzedékéhez tartozott (William J. Bennett, Fred Barnes, David Frum, Charles Krauthammer, Charles Murray, John Podhoretz), a többiek a Reagan-kormányzat munkájából és a Clinton-korszak kiélezett harcaiból vették ki a részüket (Christopher Buckley, Peggy Noonan, Patrick Jake O'Rourke, D'Souza). A legnagyobb karriert közülük az évtizedben és főként a rá következőben kétségkívül az új-neokonzervatívok futották be. Nemcsak azért, mert 1990 után szinte tömegében jelentek meg fiatal szerzőik, hanem azért is, mert sikerrel alakították át először a megelőző nemzedéktől megörökölt neokonzervatív napirendet, majd az amerikai jobboldal gondolkodását. Az apák után a fiúk nemzedéke (Donald Kagan, William Kristol, Daniel Pipes, John Podhoretz), kiegészülve számos fiatal vagy középkorú szerzővel (Max Boot, Frum, Krauthammer, Robert Kagan), a kilencvenes években kidolgozta azt az új-neokonzervatív napirendet, amely túlnyomórészt a nemzetközi kapcsolatok elméletére és az Egyesült Államok új helyzetére összpontosítva létrehozta az „új amerikai évszázad” doktrínáját (Békés 2008, 319–347). A Szovjetunió összeomlásakor még fiatal új-neokonzervatívok – egészen pontosan nem minden szimbolikus jelentőség nélkül Irving Kristol William nevű fia vezetésével – 1995-ben megalapították a *Weekly Standardet*, két év múlva a Project for a New American Century nevű agytrösztöt, s az elnökválasztás idejére már készen is álltak azzal a stratégiával, amely 2001–2002-ben kormány szintre emelkedik majd. A „jótékony globális hegemoniáról” van szó, amely nem más, mint az „amerikai unipoláris pillanat” korszakos kiterjesztése, a *Pax Americana* kifejezés tényleges tartalma, eszközei pedig a megelőző csapás és a demokráciaexport.¹²

¹¹ Kevin Pritchett: What Next for Young Conservatives? A View from the Post-Reagan Generation. Heritage Foundation. 1992. február 12.

¹² Lásd a következő írásokat: Robert Kagan: The Benevolent Empire. *Foreign Policy*, 1998. nyár; Charles Krauthammer: The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, 1990–1991.

A nem neokonzervatív fiatal konzervatívok jeles képviselője volt a kilencvenes években a bombayi születésű Dinesh D'Souza. A nyolcvanas évek elején a Dartmouth College lapját szerkesztette, ezzel szerzett nevet magának, majd Washingtonba költözött, ahol előbb a *Policy Review* szerkesztője, majd 1987–1988-ban Reagan politikai tanácsadója lett (harmincévesen). Szerkesztői munkája idején a főiskolai lap a felsőoktatásban tanuló konzervatív fiatalok vezető orgánuma lett, amely gyakran a nagypolitikába is bele tudott szólni. Az 1980-ban alapított New Hampshire-i kétheti lap hamar kitört az intézmény falai közül, ebben az évben már 4 ezer főiskolás-egyetemi és 10 ezer felsőoktatáson kívüli előfizetője volt. Úttörő szerepet játszott az egyetemeken és főiskolákon uralkodó „politikailag korrekt” nyelvezet megtörésében, és egy sor ifjúkonzervatív szerzőt indított el a pályán. A folyóiratról Buckley egy ízben kijelentette, hogy „az uralkodó, de szellemtelen liberalizmussal szemben élénk és élvezetes kihívást intéz”.

D'Souza 2002-ben jelentette meg *Letters to a Young Conservative* című – a sorban kilencedik – könyvét, amely felerészt visszaemlékezés a hősi időkre, felerészt pedig kiskaté fiatal jobboldaliaknak (utóbbi keményen végigbírálja a multikulturalizmus, a politikai korrektség, a feminizmus, a jóléti állam, a pozitív megkülönböztetés, a fegyvertartáskorlátozás, a szekularizáció, a globális felmelegedés stb. napirendjét). Jól megragadta az ifjúkonzervatívok érzésének lényegét, amikor úgy fogalmazott, hogy radikális konzervatív fellépésre és hangnemre van szükség a liberális-baloldali politikai és kulturális hegemonia ellenében való érvényesüléshez. A „dartmouthi évek” tapasztalata:

„Rájöttünk: ahhoz, hogy a liberálisokkal konfrontálódhassunk, nem fogadhatjuk el az ő előfeltevéseiket. El kellett utasítanunk a liberális kultúrát, ami a liberális etikett felrúgását is jelentette. Más szavakkal gerillákká kellett lennünk, s ezt minden harag nélkül nem tehettük meg.” (D'Souza 2002, 26.)

Blogoldal

A kétezres években megerősödő blogfelületek újabb lehetőséget adtak a konzervatív fiataloknak a véleményalkotásra, ám a második Bush-kormány idejére a konzervatív elvek jelentős része – a Republikánus

Párttal együtt – mégis veszített a népszerűségéből. Az ekkor húszas-harmincas éveikben lévő fiatal konzervatív szerzők egymással is vitában álltak, olyan kérdésekben, mint a két háború megítélése, az őssejtkutatás és a melegházasság engedélyezése, az izraeli–amerikai szövetség mélysége vagy a bevándorlás korlátozásának megítélése. Mi sem jellemzi ezt jobban, mint hogy 2004-ben az egyaránt 26 éves Daniel McCarthy (*The American Conservative*) és Eric Cohen (*The Weekly Standard*) teljesen más véleményen volt a külföldi beavatkozás és általában az amerikai jobboldal helyzetét illetően. Míg előbbi a paleokonzervatív csoport legfiatalabb tagjaként egyenesen kijelentette, hogy a mozgalmi jobboldal elé kell visszatérni, és minden intervenciótól tartózkodni, addig utóbbi teljesen elégedett volt az iraki és afganisztáni szerepvállalással, valamint a regnáló hatalommal.¹³

Nemcsak a régi ellentétek új generációs újrajátszása, hanem a szellemi kiüresedés is sújtotta a konzervativizmust a megállapítások szerint. Az egyértelmű volt, hogy az 1980–1992 közötti három konzervatív kormányzat mércéjét nem lesz könnyű megugrani a kétciklusnyi balliberális uralom után, de George W. Bush kormánya a minimális várakozásokat is alulmúlta. Hiába a *Compassionate Conservatism* programja, amellyel elnyerte a texasi kormányzóságot (1995–2000), a 2001. szeptember 11-ei támadás utáni terrorellenes háború és annak bel- és külpolitikai következményei felülírták a korábbi mérsékelt hangnemet. Noha a The Right Brothers nevű nashville-i jobboldali punkegyüttes 2006-os *No Apologies* című albumának – amelyre többek között felkerült egy *I'm in Love with Ann Coulter* című dal is – *Bush Was Right* című száma hitet tett az elnök mellett, ez már viccnek is rossz volt. Nem sokan gondolták úgy, főként nem a fiatalok, hogy igaza van a dalszövegnek:

Freedom in Afghanistan, say goodbye Taliban
Free elections in Iraq, Saddam Hussein locked up.
Osama's staying underground, Al Qaida now is finding out
America wont turn and run once the fighting has begun.

Economy is on the rise kicking into overdrive
Angry liberals can't believe it's cause of W's policies.
Unemployment's staying down, Democrats are wondering how
Revenue is going up, can you say „Tax Cuts”.

¹³ David D. Kirkpatrick: Young Right Tries to Define Post-Buckley Future. *The New York Times*, 2004. július 17.

Cheney was right, Condi was right,
 Rummy was right, Blair was right.
 You were right, we were right, The Right was right and
 Bush was right!
 Bush was right!

2008-tól már nemcsak a hosszú republikánus év(tized)ek nyomasztó öröksége, hanem a kapitalizmus jó hírét megtépázó gazdasági válság és a Grand Old Party politikai törekvéseinek majd' minden ponton ellenható demográfiai mutatók is visszafogták a jobboldalt. Vagyis az iraki és az afganisztáni háború mérlege, a recesszió és a demokratáknak kedvező népesedési-kulturális tendenciák egyaránt a republikánusok vereségét vetítették előre, még hozzá nem csak egy ciklus erejéig. Az afroamerikaiak és a spanyol nyelvűek erős demokrata érzelmei mellett Obamát erősítették a *baby boom* nemzedék idősödő tagjai is. De nemcsak a nyugdíjas hippik és az unokákat váró '68-asok voksoltak tömegesen a baloldali hangszerelésű jelöltre (emlékezzünk csak a hívószavakra: *Change, Hope, Progress*), hanem a fiatal diplomások, 2012-ben pedig a nyolcvanas-kilencvenes években születettek túlnyomó többsége is.¹⁴ A sokak által korszakváltónak nevezett 2008-as választás idején az 1977 után születettek 65 százaléka szavazott a baloldalra.¹⁵ A fiatalok elvesztésének megállapítása összekötődött azzal a felfogással, hogy a republikánusok nem egyciklusnyi időre, hanem negyven évre szorulnak ki a Fehér Házból.¹⁶

A politikai életet 1968–1969 óta többnyire formáló jobboldali napi-rend negyven év alatt kifutotta magát, a megújulás gondolati és nemzedéki szempontból is akadozik. Az első jel arra, hogy változás szükséges, a paleokonzervatívok részéről érkezett. A csoportosulás felépítését demonstrálja, hogy a *The Next Conservatism* című, 2007-ben megjelent kiáltványt az Új Jobboldal vezető személyisége, Weyrich és a magát monarchistának tartó William S. Lind katonai szakértő írta.¹⁷ A foratókönyv nem meglepő módon a kulturálisan konzervatív üzenetek elmélyítését és sokszorosítását javasolta, fő mondanivalója azonban az volt, hogy a jobboldalnak elsősorban szellemi megújulásra lenne szük-

¹⁴ Békés Márton: Balfogás – Az Obama-koalíció progresszív háterszága. *Kommentár*, 2009/3.

¹⁵ John B. Judis – Ruy Teixeira: Back to the Future: The Re-Emergence of the Emerging Democratic Majority. *The American Prospect*, 2007. július 19.; Todd-Gawiser 2009.

¹⁶ Lásd bővebben: Békés Márton: Óriásszamar és törpelefánt. *Kommentár*, 2010/1.

¹⁷ Paul M. Weyrich – William S. Lind: The Next Conservatism. *The American Conservative*, 2007. február.

sege, méghozzá a régi értékek felől. A vallásos-tradicionalista értékek és a jobboldali aktivizmus párosítása egy olyan *retrokonzervativizmus* ágendáját ajánlotta, amely az *amishek* példájára hivatkozott.

A volt újneokon Bush-beszédíró David Frum az előbbivel szemben a 2007 végén megjelentetett *Comeback: Conservatism That Can Win Again* című könyvében a centrum felé tett határozott lépéseket javasolt, mondván: környezetvédelmi program megalkotása, az egészségügyi szolgáltatások kiszélesítésének támogatása, a szükséges adóemelésekbe való beleegyezés és a spanyol ajkúak megnyerése nélkül nem lehetséges ismét kormányra kerülni (Frum 2007). A régi társai és ellenfelei által egyaránt kiátkozott Frum mellett nem meglepő módon saját pártfogoltjai álltak ki.¹⁸ Az ifjúkonzervatívok közül különösen ketten tűntek ki ebben, az egyaránt 1979-es születésű Ross Douthat és Reihan Salam. Kettejük könyve, a *The Grand New Party: How Republicans Can Win the Working Class and Save the American Dream* szintén a választások előtt jelent meg (Douthat–Salam 2008). A *social conservative* napirendet felújító kötet a jóléti állam konzervatív korrekciójának ősrégi receptjét kínálta a legújabb problémákra. A politikai tábor újrakonstruálását az *Atlantic*-szerkesztő és a bangladesi háttérű kommentátor, Brooks-asszisztens úgy képzete el, mint ahogyan Nixon megnyerte a republikánusoknak a fehér munkásosztályt, vagy ahogyan egy speciális helyzetben kialakult a Reagan-demokraták rétege. Vagyis úgy vélték, hogy a családok és a közösségek szétbomlását a jóléti állam fenntartandó infrastruktúrájával kellene megakadályozni, és a színes bőrű munkások megnyerése is feltétlenül szükséges. A kötetet a *Weekly Standard* melegen üdvözölte, David Brooks pedig a „Republikánus Párt legjobb útitervének” nevezte. Douthat a könyv megjelenésével egy időben úgy fogalmazott blogján, hogy a fiatal konzervatív szerzők sokkal eklektikusabban gondolkodnak, mint az idősebb mozgalmi jobboldaliak, a különböző vélemények közül ugyanis szívesebben válogatnak, és számukra már a reagani retorika is régimódinak hat.

Az egykori újneokon David Brooks még az elnökválasztás előtt értékelte az ifjúkonzervatívok újabb nemzedékének feltűnését.¹⁹ „Az amerikai konzervativizmusról szóló megannyi sötét, komor tónusú hír mellett van azért egy igazán örömteli fejlemény is – kezdte cikkét –, méghozzá az, hogy az utóbbi fél évtizedben váratlanul megjelent a színen a fiatal jobboldaliak csoportja.” Érdekes módon a Bush-kormány végnapjaiban

¹⁸ Patricia Cohen: Conservative Thinkers Think Again. *The New York Times*, 2008. július 20.

¹⁹ David Brooks: The Sam's Club Agenda. *The New York Times*, 2008. június 27.

vált látványossá jelenlétük, ráadásul sem az olcsó populizmus, sem a szemellenzős pártkatonaság nem jellemző rájuk, sőt, a jobboldallal szemben is meglehetősen kritikus, mégis bátran konzervatívnak nevezhető egyének sokaságáról van szó értékelése szerint. Brooks szerint nem a Republikánus Párt ifjúsági káderképzői bocsátották ki őket, s nem is a bevett libertárius–konzervatív intézményi struktúrában eltöltött évek alatt szocializálódtak, hanem „bloggerkedéssel találták meg saját hangjukat, az új kommunikációs technológiák adták meg nekik a lehetőséget, hogy mindenféle külső irányítás és »felnőttfelügyelet« nélkül alakítsák ki mondanivalójukat.” Bár olvassák a konzervatív klasszikusokat, kiválogatják, mi az, ami nekik való, s emiatt folyton vitázó, heterogén csoportot alkotnak, tartózkodva az ideológiai indoktrinációtól. Douthat és Salam mellett Yuval Levin, Daniel Larison, Will Wilkinson, Julian Sanchez, James Poulos (a *Postmodern Conservative* blog szerzője), Megan McArdle, Matt Continetti és Ramesh Ponnuru említették meg először a jövő reménységei között. S ettől kezdve nem utoljára.

Jegyezzük meg: ekkorra már a neokonzervatívok harmadik nemzedéke is felütötte fejét. David Adesnik, az *OxBlog* szerzője főként külpolitikai kérdésekkel foglalkozik (többek között John McCain kampánycsapatában is ezt tette) és a *Weekly Standard*-be ír, vagyis a második neokon nemzedék útját látszik folytatni. Az 1983-as születésű, Yale-en végzett újságíró, James Kirchik a Bush-féle háborúk és a melegjogok elkötelezett képviselőjeként mutatkozott be; beláthatatlan távolságra kerülve ezzel Irving Kristol eredeti eszméitől. Hiába, már a neokonzervatívok sem a régiek.

Noha a Bush-korszak második felében megerősödő ifjúkonzervatív csoport túl sokféle ahhoz, hogy bármilyen közös platformot találjunk, az kijelenthető, hogy a Republikánus Párttól való távolságtartás egyaránt jellemzi őket. A sokféleséget jelzi, hogy míg egyesek a jóléti állam reformjában gondolkodnak (Douthat, Salam), mások a libertárius elveket újítják fel (McArdle, Peter Suderman), addig néhányan könyvük címével is jelezték, hogy a kapitalizmust a kapitalistáktól kívánják megmenteni (Luigi Zingales – Raghuram Rajan: *Saving Capitalism from the Capitalist*; 2003), mert a szabadpiacot mind az állam, mind a trösztök részéről fenyegetve látják.

Talán az Obama-korszak baloldali kormányzása és liberális kulturális közege ismét lehetőséget ad arra a konzervatív típusú lázadásra, amit Evans az ötvenes-hatvanas, D’Souza pedig a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján tapasztalt? Erre utal az, amit egy 2009-es riportban úgy fogalmazott meg egy huszonéves republikánusszimpatizáns főiskolás, hogy „a média úgy állította be a konzervatívokat, mint szivarozó fehér öreg-

embereket, de ez a kép igencsak hamis. [...] Ha a fiatalok ma alternatívát keresnek, akkor az nem lehet más, mint konzervatívnak lenni.”²⁰

Semmilyen nemzedék?

Az 1914-es, az „elveszett” és a beatnemzedék elnevezések világosan utalnak arra, hogy egy generációnak kialakulhat közös mítosza, amelyet többnyire egy-egy nagy jelentőségű esemény vagy közös életérzés konstruál, a nemzedéki emlékezet őríz meg és von körbe bensőséges kultusszal. Több kutató is figyelmeztetett arra, hogy a nyolcvanas, de még inkább a kilencvenes és kétezres években születetteknek nincs ilyen közös tudata. Talán emiatt is nehéz a korcsoport elnevezése, amelyre többféle fogalmat is használtak már (*millennials*, Y generáció, *iGeneration*, netnemzedék, *Generation Me*). A *baby boomerek* (az 1943–1960 között születettek), az X generáció tagjai (1961–1981 között születettek) után következő nagyobb korcsoport az 1982 és 2000 között születettek, akiket az optimizmus, a személyes én felértékelődése, a digitális bennszülöttséghez kapcsolódó zavaros értékek jellemeznek (Strauss–Howe 2000).

A 2008-ban szavazó 129 millió amerikaiból 23 millió volt 18 és 29 év közötti (a korcsoport egészének 52 százaléka járult az urnákhoz). A 18 százaléknyi millenniumi voksoló aránya 5 százalékkal volt magasabb, mint négy évvel korábban. Közülük 66 százalék, 15 millió ember szavazott Obamára. Nem csoda, ha ilyen arányok mellett sokan földcsuszamlásszerű választói preferenciaváltozásról beszéltek a jobboldal rovására. A nehezen meghatározható, formátlan és közös kulturális, érdeklődési körrel sem jellemezhető millenniumiak pártpreferenciáival kapcsolatban a Gallup 2008. és 2010. októberi felmérését idézzük.²¹ Az elnökválasztás előtti felmérés azt mutatta, hogy Obama közel 30 százalékkal vezetett McCain előtt a 18–29 éves, regisztrált szavazók között. Míg a 30–49 évesek között ugyanis 50:40, a 65 év fölöttiek körében 45:44 volt az arány, addig ebben a korcsoportban 62:34. A félidei választás idején, pontosan két évvel később vett minta alapján az utóbbi különbség 20 százalékra olvadt, az idősek körében viszont már 12 százalékkal vezettek a republikánusok. 2011 tavaszán a felsőoktatási

²⁰ Randy James: Young and Conservative in the Age of Obama. *Time*, 2009. augusztus 4.

²¹ www.gallup.com/poll/111310/young-voters-favor-obama-how-many-will-vote.aspx és www.gallup.com/poll/143330/midterms-dems-gain-young-voters-slip-hispanics.aspx, utolsó letöltés: 2013. szeptember 20.

intézménybe járók között a korábbi 51 százalékos Obama-támogatás viszont 69 százalékra nőtt.²² Ugyanakkor azt is meg lehetett figyelni, hogy a jobboldalra szavazó fiatalok kulturális, gazdasági és társadalmi nézetei több liberális elemet tartalmaznak, mint a szintén jobboldalra szavazó szüleikéi vagy nagyszüleikéi. Jegyezzük meg: a Republikánus Pártnak a harmincéves kor alatti csoportban van a legkisebb támogatottsága. És ehhez jön még az a legújabb tendencia, hogy a harminc év alatti republikánus szavazók 51 százaléka támogatja a melegházasság tagállami jóváhagyását, és egy sor másik társadalmi kérdésben is liberális álláspontot képvisel.²³

2010-ben három könyvet is jegyeztek ifjúkonzervatív szerzők, de a színvonal igencsak egyenetlen: obamázós pamflet, republikánus vita-irat és generációs szöveggyűjtemény jelent meg.

Jason Mattera (1983) YAF-szóvivő *Obama Zombies* címmel írt könyvet, hogy a 2008-as demokrata kampány az új kommunikációs csatornák, a filmipar és a politikai imázs-marketing révén hogyan „ragadta el” a fiatalokat a konzervatív mozgalomtól (Mattera 2010). A „baloldal lobotomizált egy egész nemzedéket”, félrevezették őket, ugyanakkor olyan módszereket használtak, amelyekből a republikánusoknak tanulniuk kellene – hangzik a vagdalkozásokkal jócskán tarkított, nem túl mély elemzések egyike; abban azonban igaza van a szerzőnek, hogy a baloldali mediatizált kampánygépezet politikai popközösséget, Obama-rajongótábort tudott formálni az ikonná varázsolt demokrata jelölt körül.

Dan Joseph (1978) blogger, publicista *Generation Right* címmel írt könyvet (Joseph 2010). A bevezetőben a washingtoni elit környezetből származó kőrepublikánus szerző elmondja, hogy 2008 novemberében életkori-politikai szempontból „statisztikai anomália volt” csupán, így míg a campusokon hangosan ünnepelték Obamát, ő a szobájában szomorkodott. Emlékezzünk csak a *South Park* pontosan erről szóló – *About Last Night...* című, 12. évadbéli 12. – részére, amelyben a liberális Randy Marsh részegen ünnepel a tömeggel az utcán, a hívő izraelita Broflovskiék, a fegyvertartók és Cartman pedig nappalijukba zárkózva, világvége-hangulatban nézik a tévét. Bár Joseph könyve hiánytalanul illeszkedik az ekkoriban megjelent többtucatnyi hasonló republikánus kesergőbe, azt a megfigyelést mégis érdemes idézni tőle, amely szerint:

²² www.boston.com/news/politics/politicalintelligence/2011/03/obama_poll_stan.html, utolsó letöltés: 2013. szeptember 20.

²³ http://www.slate.com/blogs/outward/2013/08/26/even_young_republicans_in_alabama_support_marriage_equality.html és <http://www.nytimes.com/2012/08/09/us/politics/young-republicans-erase-lines-on-social-issues.html>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 20.

míg a több gondolkodást és elmélyülést, tapasztalatot igénylő „konzervatív ügyek nem egyeztethetők össze utcai performanszokkal, dobkörokkal, zenei klipekkal és díjátadókon elhangzó felületes beszédekkel”, addig „a liberálisok fő törekvései olyan egyszerűek, mint a szombat reggel sugárzott rajzfilmek [...] üzeneteik ugyanis többnyire olyasmik, mint a béke és egyenlőség, a Föld megóvása és a gyermekek segítése. Jól hangzik, nemde? Ki ne szeretné ezeket?”

A liberalizmus egyszerű, világos, *cool* dolog, celebek, sztárok képviselik, akik hozzájuk hasonló elnököt támogatnak. Oprah Winfrey és George Clooney Obamát ajánlja, aki pedig őket kedveli, elfogadja a javaslatukat.

A Woodstock évében született Jonah Goldberg a Clinton-korszak ünnepelt ifjúkonzervatív újságírója volt, 2008 óta a *National Review* online kiadását szerkeszti (ebben az évben hunyt el egyébként a lapalapító). Pályáját az őzneokon Ben Wattenberg mellett kezdte, írásai a konzervatív újságok mellett a neves országos napilapokban jelennek meg, 2008-as könyve (*Liberal Fascism*) hetekig vezette a non-fiction toplistákat és akasztotta ki a liberális értelmiséget.²⁴ A Bush-időszakban támogatta a külföldi beavatkozásokat, de a kulturális és gazdasági értelemben konzervatív üzenetek markáns megfogalmazását is. 2010-ben *Proud to be Right* címmel többszerzős művet szerkesztett (Goldberg 2010), amelynek előszavában leszögezte, hogy a hatvanas évek után a legnehezebb szellemi-kulturális-politikai helyzetbe kerültek a konzervatívok, főleg azért, mert az uralkodó liberális-baloldali közeg nem engedi közel egymáshoz a jobboldalt és a fiatalokat. A kötetben szereplők sokféleségével kapcsolatban kiemeli, hogy „széles eszmei és kulturális különbözőséget vonultatnak fel”, szekuláris és vallásos, libertárius és *social conservative*, elkötelezett republikánus és pártszempontból indifferens egyaránt akad köztük. A 22 szerző valóban széles spektrumot teremt, van közöttük Huckabee-méltató evangéliumi mozgalmár (Matthew Lee Anderson), izolacionista új-paleokonzervatív (Michael B. Dougherty), libertárius biológus (Andrew J. Foy Jr.), Yale-en végzett dohányzaspárti (Helen Rittelmeyer), nonkonformista katolikus blogger (Justin Katz), melegaktivista újneokon (James Kirchik), filmrendező médiaszemélyiség (Evan Coyne Maloney), republikánus aktivista (Matt Patterson), feltörekvő blogger, aki a jobboldali intézményekben áramló karrierizmustól óv (James Poulos), punk-konzervatív újságíró (Todd

²⁴ A kötet magyarul is olvasható: Goldberg 2012.

Seavey), exdemokrata konvertita (Joel B. Pollak) és politikaibestseller-szerző (Ben Shapiro).

Goldberg szerint a változatos egyéniségeket felmutató csoportosulás saját, belső kultúráját és ehhez illeszkedő nyelvet alakított ki. Egy biztos: a szövegek témaválasztásukban többnyire, politikai nézeteikben gyakran, nyelvükben pedig minden esetben eltérnek az idősebb szerzőkétől. Daniel J. Flynn az *American Conservative*-ban meg is jegyezte, hogy nem tesz jót, ha a konzervatív mozgalom minden „jöttmentet” befogad, az intellektuális diverzitás ugyanis nem rendezett kultúráját, hanem „a hangok kakofóniáját” teremti meg, így a kötet inkább provokál, mintsem választ adna arra, hogy mit is jelent konzervatívnak lenni.²⁵

A fiatalok, te ostoba!

A legenda szerint Bill Clinton az 1992-es kampány alatt azt mondta stábjának, hogy „*It's the economy you fool*” – utalva arra, hogy a republikánusok megveréséhez nem elegendő a külpolitikai és kulturálisan engedékeny üzenetek megfogalmazása, hanem a gazdaságra is fokozottan összpontosítani kell. A 2012-es választásokra készülve Billy Hallowell New York-i konzervatív újságíró *Feljegyzés a Republikánus Pártnak* címmel fogalmazta meg azt a fontos figyelmeztetést, amely szerint a fiatal szavazók véleményének figyelmen kívül hagyása katasztrofális következményekkel járhat a jobboldalra nézve.²⁶

A 27 éves szerző szerint a körülbelül 45 milliós millenniumi nemzedék az Egyesült Államok egyik legnagyobb választói rétege, amely ráadásul nehezen megközelíthető a bevett kommunikációs csatornákon közvetített hagyományos üzenetekkel, kulturálisan sokfélék, az újabb és újabb technológiai eszközökhöz azonnal hozzáférnek. A jobboldal egy óriási vereséget már elkönnyvelhet a megnyerésük körül folyó fontos csatában – utal a szerző a 2008-as elnökválasztás kimenetelére –, ráadásul a megelőző nemzedékeknel jóval liberálisabb állásponton vannak. Hallowell a kultúrháborúskodás feladását, az *ObamaCare* óvatosabb bírálatát és a munkahelyteremtésre való összpontosítást javasolta cikkében.

Akik már a 2016-os elnökválasztás lehetőségeit latolgatják, azok a jobboldal ifjú politikusreménységei között három nevet szoktak fel-

²⁵ Daniel J. Flynn: Right Future. *The American Conservative*, 2010. december.

²⁶ www.foxnews.com/opinion/2011/04/02/memo-gop-want-win-2012-pay-attention-young-voters, utolsó letöltés: 2013. szeptember 20.

sorolni: Ted Cruz texasi szenátorét, Rand Paulét (Kentucky szenátora, Ron Paul fia), valamint a floridai Marco Rubióét. Eközben 2012 után többen elkezdtek keresgélni azokat a fiatal konzervatívokat is, akik a republikánusoknak gondolati síkon segíthetnek megújulni. David Brooks menetrendszerű ifjúkonzervatív-promócióinak egyikében így fogalmazott: „ha az idei republikánus jelöltek beszédeit meghallgatjuk, egy sor konvencionális véleményt hallunk, ám ha az online vélemény-fórumokat tekintjük át, rögtön friss és befolyásában növekedő jobbközép beszélgetésekbe botlunk.”²⁷ Ő négy csoportot különböztet meg:

1. paleokonzervatívok (Rod Dreher, Daniel Larison – *American Conservative* és *Front Porch Republic*);
2. „alsóközép-reformisták”, akik a társadalmi konzervativizmus segítségével a középosztály alsóbb rétegéhez szeretnék közelebb hozni a jobboldalt (Reihan Salam és Ramesh Ponnuru, mindketten a *National Review*-től);
3. szoft libertáriusok (Tim Carney, Derek Khanna, Megan McArdle, Luigi Zingales);
4. burke-iánusok (Yuval Levin, Ryan Streeter).

„Sokkal inkább a visszajelzés stílusa és a kölcsönös keresgélés egyesíti őket, mint valamiféle közös elképzelés” – írja. Ifjú konzervatívok tehát többen is vannak, de ifjúkonzervativizmus nincs.

A *Washington Monthly* többoldalas cikket szentelt annak a tucatnyi személynek, akiktől a napirend megújításának munkája várható, mivel nemcsak elegendő szellemi munícióval rendelkeznek, hanem a közép-generációhoz tartozó jobbközép alternatívakeresőinél (Bruce Bartlett, Frum) kritikusabbak a republikánusokkal.²⁸ Az idősebb és fiatalabb „reformkonzervatívok” között itt is szóba kerül:

1. Tim Carney (34 esztendő, a *Washington Examiner* jobboldali anti-intervencionista bloggere);
2. Ross Douthat (33 éves, az *Atlantic* szerkesztője, katolikus, paternalista);
3. Daniel Larison (34 éves, az *American Conservative* külügyi szerzője, „ifjú” paleokonzervatív);
4. Yuval Levin (35 éves, haifai születésű, a *National Affairs* alapítója, dolgozott Bush alatt);
5. James Poulos (33 éves, konzervatív kultúrkritikus, rockzenész);
6. Ramesh Ponnuru (38 éves, az American Enterprise Institute kutatója, a *National Review* szerzője, *social conservative*);

²⁷ David Brooks: The Conservative Future. *The New York Times*, 2012. november 19.

²⁸ Ryan Cooper: Reformish Conservatives. *Washington Monthly*, 2012. május-június.

7. Reihan Salam (35 éves, fórumai a *National Review*, a *New Republic* és az *Atlantic*, társadalompolitikai konzervatív).

Mind harminc felett járnak már, huszonévesek sehol.

Érdekes fejlemény, hogy a 2012-es republikánus előválasztások idején a fiatalok között a legnépszerűbb jobboldali jelölt fölényesen Ron Paul, a 78 éves texasi képviselő volt. Az előválasztások során Iowában, New Hampshire-ben a 30 év alattiak 47–48 százalékának támogatását szerezte meg, Virginiában pedig több mint 60 százalékuk őt választotta. Minden bizonnyal az alkotmány- és szabadságpárti, izolacionista-libertárius jelölt személyisége nyerte meg olyannyira a fiatalokat, hogy sok helyütt rockkoncertszerű jelenségek kísérték látogatását, a 2008-as Obama-ralikat megszegyenítő hangulattal. Mindehhez az is hozzájárult, hogy Ron Paul számos olyan kérdésben vállalt nyílt konfrontációt (kivonulás Afganisztánból, a Fed megszüntetése, visszatérés az aranyalapra, minisztériumok felszámolása), amelyek nemcsak a demokraták körében, de a republikánusok főáramában is tabunak számítottak. Vagyis a fiatalok körében népszerűtlen külföldi beavatkozások megszüntetése, a gazdasági válság radikális eszközökkel való kezelése, a következetesség volt az, ami a többi jelölthöz képest a legnagyobb szabású változásokat kilátásba helyezve a fiatalok kedvencévé tette.

Ron Paul a választás tétjét a szabadság és a zsarnokság (legyen az pénzügyi, kormányzati, kulturális vagy nemzetbiztonsági) ellentétével fogalmazta meg. Az alig félperces animált választási hirdetések, a campusok módszeres végiglátogatása, a nyugodt hanghordozás, a szabadságért való kiállás és a nonkonformizmus büszke vállalása népszerűvé tette Ron Pault. A valójában liberális nemzedék igényeit és elégedetlenségét konzervatív nyelven fogalmazta meg, a változás szükségességének érzését szabadságpárti üzenetté alakította.²⁹ És kihasználta azt a természetes érzést, hogy a fiúk nemzedéke gyakran a nagyapákéval fog kezelt, méghozzá az apák feje felett.

²⁹ A. J. Dellinger: *The Screwed Generation: Libertarian, Not Liberal*. 2012. február 6. http://www.salon.com/2012/02/06/the_screwed_generation_libertarian_not_liberal és Bea Fields: *Why Does Generation Y Love Ron Paul?* 2012. február 4. <http://www.beafields.com/2012/02/why-does-generation-y-love-ron-paul>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 20.

Irodalom

- Andrew, John A. 1997: *The Other Side of the Sixties: Young Americans for Freedom and the Rise of Conservative Politics*. New Brunswick (NJ), Rutgers UP.
- Brooks, David (szerk.) 1996: *Backward and Upward: The New Conservative Writing*. New York, Vintage.
- Douthat, Ross – Salam, Reihan 2008: *The Grand New Party: How Republicans Can Win the Working Class and Save the American Dream*. New York, Doubleday.
- D'Souza, Dinesh 2002: *Letters to a Young Conservative*. New York, Basic.
- Edwards, Lee 1999: *The Conservative Revolution: The Movement that Remade America*. New York, Free Press.
- Evans, M. Stanton 1961: *Revolt on the Campus*. Chicago (IL), Regnery.
- Frum, David 2007: *Comeback: Conservatism That Can Win Again*. New York, Doubleday.
- Goldberg, Jonah (szerk.) 2010: *Proud to be Right: Voices of the Next Conservative Generation*. New York, Broadside.
- Goldberg, Jonah 2012: *Liberálfasizmus. A baloldal rejtett története Mussolinitól napjainkig* (ford. Berényi Gábor). Budapest, XX. Század Intézet.
- Hart, Benjamin (szerk.) 1987: *The Third Generation: Young Conservative Leaders Look to the Future*. New York, Regnery.
- Joseph, Dan 2010: *Generation Right: The Young Conservative in the Age of Obama*. New York, Xlibris.
- Lambro, Donald 1976: *The Conscience of a Young Conservative*. New York, Arlington House.
- Mattera, Jason 2010: *Obama Zombies: How the Liberal Machine Brainwashed My Generation*. New York, Simon & Schuster.
- Muravchik, Joshua 1991: *Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny*. Washington, AEI.
- Perlstein, Rick 2009: *Before the Storm: Barry Goldwater and the Unmaking of the American Consensus*. New York, Nation.
- Rossiter, Clinton 1982: *Conservatism in America*. Cambridge (Mass.), Harvard UP.
- Schneider, Gregory L. 2008: *The Conservative Century: From Reaction to Revolution*. Lanham (MD), Rowman & Littlefield.
- Strauss, William – Howe, Neil 2000: *Millennials Rising: The Next Great Generation*. New York, Vintage.
- Thorburn, Wayne 2010: *A Generation Awakes: Young Americans for Freedom and the Creating of the Conservative Movement*. Ottawa, Jameson.
- Todd, Chuck – Gawiser, Sheldon 2009: *How Barack Obama Won! A State-by-state Guide to the Historic 2008 Presidential Election*. New York, Random House.

Az Amerika Hangja első közvetítőkocsija a Mount Rushmore előtt. © MTI Fotó

Egedy Gergely

A „morális képzelet” konzervativizmusa: Kirk

a II. világháborút követő évtized bátran nevezhető korszakhatárnak az amerikai konzervatív gondolkodás történetében. 1948-ban megjelenik Richard Weaver munkája, *Az eszméknek következményeik vannak*, 1952-ben Eric Voegelin publikálja *A politika új tudományát*, 1953-ban pedig két nagy horderejű könyv is napvilágot lát: egyrészt Leo Strausstól a *Természetjog és történelem*, másrészt Russell Kirktől *A konzervatív tudat*. A konzervatív reneszánsz kibontakozására a legközvetlenebb hatással talán az utolsóként említett munka volt.

A konzervatív tudat (The Conservative Mind) az angolszász világ konzervatív hagyományának a feltámasztásával a XX. század közepére szinte elfeledett – és régóta hitelét veszített – eszméket legitimált. Az ötvenes évek elején még széles körben osztották Lionel Trilling véleményét, miszerint Amerika politikai tradíciójában „a liberalizmus nemcsak az uralkodó, hanem az egyedüli intellektuális hagyomány”. Hozzátette ehhez még, hogy a konzervatív reakciók nem eszmékben, csak cselekedetekben vagy „irritáló mentális gesztusokban fejeződnek ki” (Trilling 1978, VII). Az e szavakkal érzékeltetett beállítódás hosszú múltra tekinthetett vissza, hiszen a két világháború közötti időszakban a jelentős baloldali eszmetörténész, Vernon Parrington lényegében ugyanezt a felfogást vallotta az amerikai gondolkodás történetéről írott nagyszabású művében (*Main Currents in American Thought*, 1927). *A konzervatív tudat* sokak szemében véglegesen megcáfolta a konzervatív eszmék elavultságát állító tételt. Hatását jól tükrözi, hogy nemcsak a *New York Times Book Review* foglalkozott vele és dicsérte, hanem az egész országban olvasott *Time* magazin is kiemelt helyen írt róla, és addig ismeretlen szerzőjét az USA egyik „vezető értelmiségi-

jeként” aposztrofálta. Hasonlóan foglalt állást a világszerte olvasott *Newsweek* is. William Newman 1961-ben Kirköt „a konzervativizmus Karl Marxának” nevezte, és azt a véleményt fogalmazta meg, hogy ő „az 1945 utáni amerikai konzervativizmus legfontosabb gondolkodója, sőt talán az egész XX. századé” (Newman 1961, 29, 138).

A *konzervatív tudat* ugyanakkor határozottan zavarba is ejtette az amerikai egyetemi-akadémiai *establishment* tagjait, ugyanis nem tudták, hogy mit kezdjenek egy olyan konzervatív szerzővel, „aki egyszerűen nem illett bele az előfeltevéseikbe” (McDonald 2004, 3). Kirk valóban nem illett a *mainstreambe*. Nem fogadta meg a befolyásos liberális, Arthur Schlesinger Jr. tanácsát, miszerint Amerikában a konzervativizmus csak akkor lehet autentikus, ha nem az arisztokratikus hagyományok felé tájékozódik, hanem az „üzleti körök” (*business community*) eszméit és érdekeit karolja fel... Kirk azonban nem a *laissez-faire* kapitalizmus védelmét tekintette a feladatának, hanem az európai gyökerekhez visszanyúló, az „örök dolgokra” (*the permanent things*) építő értékonzervativizmus képviselőjére törekedett. Harvey Wheeler kissé epésen úgy fogalmazott, a *laissez-faire* kapitalizmus dicsérete helyett Walter Scott „*Waverley*-regényeinek a politikai elméletét kínálta...” (Wheeler idézi McDonald 2004, 5). A magát „középutas konzervatív-ként” meghatározó Peter Viereck úgy vélte, Kirk összekeverte a konzervativizmus gyökereit a gyökerek utáni vágyódással, a Vierecktől lényegesen „jobbra álló” Willmoore Kendall pedig szintén azzal vádolta Kirköt, hogy a konzervativizmus európai gyökereit kereste.

Russell Kirk a Detroit melletti Plymouthban született 1918-ban, egy szürke és szegény ipari körzetben, egy skót származású vasúti mérnök családjába.¹ 1936-ban iratkozott be a Michigani Állami Egyetemre, mesterszakos diplomáját pedig a virginiai Duke Egyetemen szerezte meg 1941-ben; szakdolgozatát a neves déli államférfi, John Randolph pályafutásáról készítette. Katonai szolgálatának jó részét Utahban, a Nagysóstó sivatagában töltötte, unalmas és nyomasztó légkörben; visszaemlékezései szerint rengeteg ideje maradt arra, hogy az élet értelméről gondolkodjon. Leszerelése után egykori egyetemén kapott történelem-tanári állást; az intézmény színvonaláról már diákként is igen rossz véleménnyel volt, s ezt oktatóként sem változtatta meg. Doktori disszertációjának megírására Skócia legrégebbi egyetemére, a St. Andrewsra utazott; „a folytonosság metafizikai elve itt látható realitás volt” – írta később. Témája Burke és az angol–amerikai konzervatív hagyomány volt, ennek átdolgozott változatát jelentette meg 1953-ban *A konzer-*

¹ Életrajza részletesebben: Person 1999.

vatív tudat Burke-től Santayanáig címmel a chicagói Henry Regnery kiadónál. A könyv sikere országos hírességgé emelte őt. Felmondott a Michigani Egyetemen, és „szabadúszó” pályafutást választva a közeli Mecostában telepedett le, nagyapja romantikus házában, ahol addig is a legtöbb nyarát töltötte. 1994-ben bekövetkezett haláláig itt élt, s a „Piety Hill”, ahogy elnevezte, nemcsak népes családjának, hanem igen sokféle embernek adott otthont: országúti csavargóktól menekült dél-vietnami katonatiszten át érdeklődő egyetemi hallgatókig és oktatókig sokan élvezték rövidebb vagy hosszabb ideig a vendégszeretetét.

További munkái már itt, Mecostában születtek. 24 szakmai jellegű könyvéből csak a legjelentősebbeket kiemelve, időbeli sorrendben, *A konzervatív tudatot követően: Program a konzervatívok számára* (A Program for Conservatives, 1954, az 1956-os kiadástól: Prospects for Conservatives címmel); *Amerika ügye* (The American Cause, 1957); *Edmund Burke, az újraértékelt zseni* (Edmund Burke: A Genius Reconsidered, 1967); *Az örök dolgok ellenségei* (Enemies of the Permanent Things, 1969); *Eliot és kora* (Eliot and His Age, 1971); *Az amerikai rend gyökerei* (The Roots of American Order, 1974); *Hanyatlás és megújulás a felsőoktatásban* (Decadence and Renewal in the Higher Learning, 1978); *Hordozható konzervatív olvasókönyv* (szerkesztett, előszóval; The Portable Conservative Reader, 1982); *Amerika brit kultúrája* (America's British Culture, 1993); *A józanság politikája* (The Politics of Prudence, 1993); és végül szellemi önéletrajza: *A képzelet kardja: fél évszázad irodalmi konfliktusainak a memoárja* (The Sword of Imagination. Memoirs of a Half-Century of Literary Conflict, 1995). Mintegy kétezer (!) cikket és recenziót írt; rendszeresen publikált a *National Review* és az 1957-ben általa alapított *Modern Age* hasábjain, a Heritage Foundation munkatársaként pedig számos előadást tartott. Idősebb korában tanított is a michigani Hillsdale College-ben, amelyet a *National Review* „az amerikai konzervativizmus fellelegvárának” minősített. Barry Goldwater, Richard Nixon és Ronald Reagan egyaránt kikérte a tanácsát és nagyra értékelte tevékenységét; az utóbitól magas elnöki kitüntetést is kapott.

A konzervatív örökség feltámasztása

A konzervatív tudatban Kirk nemcsak az angol–amerikai konzervatív gondolkodás történetét írta meg, hanem ennél többre is vállalkozott. Összefoglalta a múltat, és bizonyos értelemben meg is teremtette, a konzervatív örökséget élő hagyományként jelenítve meg. A vizsgált

gondolkodók eszméinek értékelésével pedig a saját meggyőződését is igen pontosan kifejezésre juttatta. Joggal állapítja meg tehát Kirk örökségét értékelve David Frum, hogy *A konzervatív tudat* többről szól, mint a történelemről: valójában „a modernitás alapos kritikáját” adta.² Ez a bírálat, tömören szólva, arra az előfeltevésre támaszkodik, hogy a konzervativizmusnak a Burke által kifejtett eszmei alapokra kell épülnie. *Expressis verbis* is megfogalmazza: „Burke-é az igazi [konzervatív] iskola”.³ Ezért aztán csak olyan gondolkodók kaptak helyet a műben, akik – legalábbis Kirk szerint – valamilyen mértékben mind „Burke vonalán” (*in the line of Burke*) helyezhetők el.⁴ A radikálisan államellemes konzervatívok így kimaradtak, tükrözve, hogy Kirknél háttérbe szorult a konzervativizmusnak és az individualizmusnak az a fajta „elegyítése”, szintézise, amely kulcsszerephez jutott az amerikai politikai hagyományban.

De először is nézzük meg, hiszen sokatmondó, hogy kikkel is foglalkozik a munka! Burke részletes elemzése után John Adams következik, majd a benthami utilitarizmust elutasító angol romantikusok, Walter Scott és Samuel Coleridge. Nem maradtak ki az amerikai Dél jeles, az arisztokratikus tradíciók védelmében fellépő konzervatívjai sem, John Randolph és John C. Calhoun. A XIX. század kiemelkedő „liberális konzervatívjaiként” tárgyalja Kirk a neves angol történészt, T. Babington Macaulay-t, az író James Fenimore Coopert és a francia Alexis Tocqueville-t. „Új-Anglia” XIX. századi konzervativizmusát John Quincy Adams, Orestes Brownson és a híres író, Nathaniel Hawthorne bemutatásával vázolja fel. Marx materializmusára adott válaszként értékeli két olyan konzervatív tevékenységét, akiket szerinte kifejezetten a „képzelet” vezetett: Benjamin Disraeliét, a neves brit államférfiét, és Henry Newman katolikus kardinálisét. A konzervatív szellemiségű „jogi és történelmi” gondolkodás kapcsán tárgyalja a kollektivismust elutasító James Fitzjame Stephent, a jogtörténész Henry Maine-t és a társadalomtörténész William Edward Hartpole Lecky-t. A polgárháborút követő „frusztrált” amerikai konzervativizmus időszakából Henry és Brooks Adams munkásságát tartja kiemelésre méltónak, a századforduló brit gondolkodásából pedig elsősorban a szocializmusnak hadat üzenő William Hurrell Mallockot. A XX. század első felében fellépő „kritikai konzervativizmus” három meghatározó – saját nézeteire is mély hatást

² Frum tanulmányát idézi: Person 1999, 52, 224–225.

³ „Burke’s is the true school...” (Kirk 2008 [az 1953-as kiadás reprintje], 5).

⁴ Burke középpontba állításával Kirk sokat tett azért, hogy a jeles gondolkodó elfoglalhassa helyét az amerikai konzervatív kánonban, mint fentebb említettük, külön monográfiát is írt róla. Az utolsó kiadáshoz Roger Scruton írt előszót: Kirk 1997.

gyakorló – gondolkodóját Irving Babbittben, Paul Elmer More-ban és George Santayanában látta. Kirk elismeri, hogy munkája kizárólag az angol–amerikai hagyomány feldolgozására tett kísérletet – az egyedüli kivétel a zseniális francia Tocqueville, akit az amerikai gondolkodásra gyakorolt erős hatása miatt emelt be. De végül is csak Nagy-Britannia és az Egyesült Államok mondhatja el, fűzi hozzá magyarázatképp, hogy 1789 óta mindenfajta forradalmi törekvésnek ellent tudott állni – s ez az ő konzervativizmusuk erejét és sikerességét mutatja.

A kötet bevezető fejezetében arra is vállalkozott, hogy a konzervativizmus tartalmának meghatározása érdekében „örök érvényű” alapelveket keressen. Gerald Russello e kánont tekinti az egész könyv leggyengébb pontjának... (Russello 2010, 127.) Tudjuk, ez valóban igencsak kockázatos próbálkozás, hiszen a konzervatív gondolkodás hagyományosan éppen hogy megkérdőjelezi a tértől és időtől független, univerzális érvényű politikai elvek létét. S valójában a könyv maga is épp ezt bizonyítja, fűzhetjük hozzá. A „kánon” támadhatóságát Kirk is elismerte, ám úgy gondolta, ez mégis fontos és hasznos lehet az olvasók eligazításához. E sorok szerzője maga is szkeptikus az ilyen kísérletekkel kapcsolatban, de úgy véli, hogy Russello fentebb idézett állítása túlzó: amit Kirk kiemelt, nagyjából jól harmonizál a nyugati konzervativizmus széles körben elfogadott értékeivel és vonásaival. Melyek tehát ezek az elvek?⁵

1. „Hít abban, hogy a társadalmat és a lelkiismeretet egyaránt isteni szándék irányítja, eltéphetetlen kapcsolatot kovácsolva a jogok és a kötelességek között... A politikai problémák, lényegükben, vallási és morális problémák.” Ezt az első helyre tett alapelvet a *Hordozható konzervatív olvasókönyv* bevezetőjében úgy módosította, hogy a konzervatívok hisznek „egy transzcendens morális rendben”, amelyhez a társadalmaknak igazodniuk kell (Introduction; Kirk 1982, XV). Azon konzervatívok közé tartozott, akik a konzervativizmust és a vallásos hitet gyakorlatilag elválaszthatatlannak tartották.

2. „A tradicionális élet túlbujánzó változatosságának és misztériumának a szeretete.” Ezt Kirk a modernitás rendszereinek „leszűkítő uniformizáltságával, egalitarizmusával és „utilitárius céljaival” állította szembe, hangsúlyozva, hogy az organikusan kifejlődött kultúrák homogenizálása súlyos károkkal jár.

3. „Az a meggyőződés, hogy egy civilizált társadalomnak rendekre és osztályokra van szüksége.” Az a régi konzervatív meggyőződés fogalmazódik itt meg, miszerint az egyenlőségnek egyedül morális síkon

⁵ Az elvekhez lásd: Kirk 2008, 7–8.

van létjogosultsága, a társadalmi és gazdasági egyenlősítési törekvések károsak és elfogadhatatlanok. (Tegyük hozzá: másutt ugyanakkor érzékelteti, hogy nem egy merev, kasztosodott struktúra mellett emel szót, az érdemekre alapozódó mobilitást természetesnek tekinti.)

4. „Az a meggyőződés, hogy a magántulajdon és a szabadság elválaszthatatlanul összefonódik, a gazdasági egyenlősítés nem azonos a gazdasági haladással.” A magántulajdon felszámolása, fűzi hozzá, a szabadság megszűnését is maga után vonja.

5. „Hit a preskripcióban”, vagyis – magyarul talán így adhatjuk ezt vissza – hit abban, hogy a dolgoknak előírt rendjük van, a társadalomnak pedig egy természetes tagolódása, amelyet nem lehet önkényesen felborítani.

6. „Az a felismerés, hogy a változás és a reform nem ugyanaz” – az újítás gyakrabban okoz kárt, mint hasznot. Burke szellemében hangsúlyozza: a változás nélkülözhetetlen, de soha nem lehet öncélú és elkapkodott.

Kirk úgy érezhette, nem teljesen kielégítő az 1953-ban alkotott „kánon”, mert többször is módosított álláspontján. Az élete utolsó évében megjelent, *A józanság politikája* című kötetében tízre emelte az „alapelvek” számát. Az elsőnél itt már csak „tartós morális rendről” (*enduring moral order*) ír, külön is kiemeli viszont másodikként a szokásokhoz, a konvenciókhoz és a folytonossághoz való ragaszkodást. „A konzervatívok „előnyben részesítik azt az ördögöt, amelyet ismernek, azzal szemben, amelyet még nem” – fűzte hozzá (Ten Conservative Principles; Kirk 1993b, 18–19). Önálló elvként tárgyalja a kötet címében is szereplő „prudenciát”, körültekintő józanságot, hangsúlyozva, hogy ez a konzervatív politika vezérlő elve. Kiemeli a konzervatívok azon meggyőződését, hogy az ember tökéletlen lény: mivel nem tökéletesíthető korlátlanul, tökéletes társadalmat sem lehet létrehozni. Az utópiák keresése katasztrófákba torkollik. Alapelveként kezeli a kollektívizmussal szembeállított önkéntes közösségek iránti elkötelezettséget is, hozzátéve, hogy ennek érvényesülésére jó példa Amerika: bármennyire is óvják az amerikaiak a privát szférájukat, egyúttal mély közösségi szellem is áthatja őket (i. m., 23).

Ideológia és konzervativizmus

Nemcsak *A konzervatív tudat* minden fejezetén, hanem Kirk összes írásán vörös fonalként húzódik végig az a meggyőződés, hogy a konzervativizmus nem ideológia. Sőt, meggyőződéssel állította, hogy „a konzer-

vativizmus az ideológia ellentéte”. Burke szellemében eljárva ő is éles vonalat húzott az ideológia és az „elvek” közé. De mit értett ideológia alatt? – adódik automatikusan a kérdés. Kirk az ideológia megjelenését a „politikai normalitás” visszaszorulásával, az „abnormalitás” térnyerésével hozza összefüggésbe, kifejtve, hogy a társadalmi dezintegrációnak egyik fontos kísérő jelensége és egyúttal kiváltó oka is az, hogy a politikáról való hagyományos gondolkodást felváltja az ideológia (Kirk 1969, 153–154). Egyetértéssel idézi John Adamst, aki 1813-ban azt írta, még az idiotizmus sem elég erős kifejezés az ideológia jellemzésére... Marx újfajta értelmezést adott az ideológiának azzal, hogy az osztályérdekek tudatos leplezésével azonosította, de Mannheim szerinte jóval közelebb járt a valósághoz, amikor a fogalmat az utópizmussal rokonította.

Kirk olvasatában az ideológia „politikai fanatizmus” (Kirk 2004, 2). Más szavakkal: az a meggyőződés, miszerint a világunk megfelelő tervezéssel földi paradicsommá változtatható. A II. világháború óta eltelt időben – állapítja meg – a „komoly értekezésekben” az ideológia „olyan dogmatikus politikai elméletet jelentett, amely szekuláris doktrínákat és célokat kíván a vallási doktrínák és célok helyére állítani”.⁶ Ezt úgy is megfogalmazza, hogy az ideológia az üdvözülés és az elkárhozás fogalmait a „progresszív” és a „reakciós” fogalmaira cseréli. Az ideológia „kifordított vallás” tehát, amely tagadja az üdvözülés keresztény tanát, és abban hisz, hogy létezik evilági kollektív üdvözülés a forradalom erőszakos eszközei révén. Az ideológus számára az emberiség két részre oszlik: a Haladás barátaira és reakciós ellenségeire. Az ideológusok önmagukat a tökéletes „objektivitással” azonosítják, holott ténylegesen „egy furcsán kifordított szubjektivitás önmagukat becsapó áldozatait, akik türelmetlen szenvedéllyel hirdetik a türelmet, szenvedélyesen támadják a szenvedélyeket, bigott módon a bigottságot” (i. m., 160). Az ideológia tévedései című tanulmányában arra is rámutat, hogy az ideológia a vallásokra gyakran jellemző fanatizmust világi ügyekben alkalmazza, és elutasítja a kompromisszum lehetőségét. Míg a konzervatív úgy gondol a politikára, mint „a lehetséges művészetére”, az ideológus árulásnak tekinti a kompromisszumot. Ez az attitűd vezet aztán el a „reakciósok” kiirtásához, a polgárháborúhoz és a jól működő társadalmi intézmények lerombolásához (The Errors of Ideology; Kirk 1993b, 5–6). A konzervatívok ezért elutasítják a XVIII. század vége óta keletkezett összes ideológiát, melyek közül legfontosabbakként a jakobinizmust, a szocializmust, a kommunizmust, az anarchizmust, a faszizmust

⁶ Kirk 1969, 154. Nehéz nem Voegelinre asszociálni, azt olvasva, hogy az ideológia „immanenzizálja” a vallási szimbólumokat és kifordítja a vallási doktrínákat. Voegelinhez lásd: G. Fodor 2004.

és a nácizmust emeli ki az amerikai gondolkodó. Kirk megközelítésében minden ideológia, még a „demokratikus” jellegűek is, lényegüknél fogva a rend és a szabadság ellenségei.

Saját hazáját illetően némi megnyugvással állapítja meg, hogy „az amerikai talaj” nem igazán alkalmas az ideológiák terjeszkedésére. Ennek okát az amerikai történelemben találja meg: „politikai hagyományaink megmentettek minket az ideológiától” – írja (Kirk 1969, 166). Szerinte az angolokhoz hasonlóan az amerikaiak is idegenkednek a politikai spekulációktól; az új politikai eszmék többnyire válsághelyzetekben születnek, az amerikai társadalom harmonikus fejlődése pedig nélkülözte ezeket. Nem volt szükség arra, hogy a kezdetektől fogva érvényesített „első elveket”, az alapelveket megkérdőjelezzék, vagy akár csak vizsgálják. Valójában az amerikai nép a világ legkonzervatívabb népe, jegyzi meg, még ha ez a konzervativizmus nem is tudatos reflexió eredménye, hanem szokásokra épül.

Az ideológiára alapozott politikával Kirk a konzervatívokkal asszociált „prudens politikát” (*prudential politics*) állítja szembe, amit „a józanság politikájaként” lehet magyarrá fordítani. E politikát a „morális képzeletnek” (*moral imagination*) kell vezetnie, amely a lélek és a társadalom rendjének a megteremtésére irányul. E Burke-től eredő s Irving Babbitt által előtérbe állított fogalom kulcsfontosságú Kirknél: az ő értelmezésében a morális képzelet az embernek az a képessége, hogy egyéni tapasztalatain és korlátain túllépve felismerje az etikai igazságokat, bizonyos értelemben tehát az etikai ítélőerő képessége („*man's power to perceive ethical truth*”). Ez természetesen feltételezi egy transzcendens eredetű morális rend és valamiféle természetjog meglétét. E sorok szerzője is megalapozottnak látja azt a többek által megfogalmazott kritikát, miszerint Kirk nem tisztázta egyértelműen a természetjoghoz való viszonyát. Talán mégsem járunk azonban messze a valóságtól, ha feltételezzük, ennek elfogadása nem állt tőle távol, még akkor sem, ha példaképének, Burke-nek sem volt teljesen letisztult a természetjoggal való kapcsolata.⁷ A *Hordozható konzervatív olvasókönyv* elé írt előszóban mindenesetre már szerepel az a megfogalmazás, miszerint a transzcendens rendbe vetett hit „a természetjog formáját öltetheti”.⁸ A morális képzelet tehát olyan erkölcsi princípiumokra irányul, amelyek a természetjogban gyökereznek. A morális képzeletet Kirk

⁷ Ez magyarázza, hogy nemcsak Strauss és a Kirkkal szemben roppant kritikus Kendall, hanem a vele rokonszenvező Weaver is erős kétségeket táplált Burke középpontba állításának a jogosságával kapcsolatban. Szerinte ugyanis Burke nem tudta szilárd elvekhez kapcsolni az állításait.

⁸ „*Such convictions may take the form of belief in „natural law... ”* (Kirk 1982, XV).

az utópiákat kergető „idilli képzelettel” és az anyagelvűsége esküvő „ördögi képzelettel” állítja szembe; elsovadása előbb dekadenciához, majd dezintegrációhoz vezet. A XX. században a nagy költő, Thomas Stearns Eliot ismerte fel a legjobban a morális képzelet jelentőségét – vélte (Kirk 1971, 7–8).

Rend és demokrácia

Számára egyértelmű, hogy nincs fontosabb a rendnél. A rend „a legesleges szükségletünk”, amely még az étel és a hajlék iránti igényünket is megelőzi – idézi teljes egyetértéssel a fiatalon elhunyt kiváló író, Simone Weil megállapítását, melyet ő melyet ő a *Begyökerezettség* című 1943-as művében fogalmazott meg (Kirk 1974, 3–4). Kirk éles szemmel mutat rá, hogy bár a *law and order*, a „törvényesség és rend” fogalmi állandósult szókapcsolatot alkotnak, nem teljesen azonos komponensekről van szó. A törvények a társadalmi rendből fakadnak, a rend tehát megelőzi a törvényt és fontosabb nála (i. m., 5). Sőt a rend még az igazságosságot és a szabadságot is megelőzi. E meggyőződésében megerősítette őt egy orosz emigráns ismerőse is, aki – megtapasztalva az 1917-es forradalom utáni Odesszában eluralkodott teljes káoszt, látva az utcákon büntetlenül gyilkoló bandákat – arra a következtetésre jutott, hogy még a diktatúrát is könnyebb túlélni, mint a totális anarchiát (i. m., 7).

A rend pedig Kirk olvasatában elválaszthatatlan az autoritástól. *Az örök dolgok ellenségeiben* egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a civilizált ember az autoritás által él”, nélküle nincs „igazán emberi létezés”.⁹ E véleménye szorosan összekapcsolódik azzal a meggyőződéssel, hogy a „rendezett szabadság” (*ordered freedom*), vagyis a rendre épülő a szabadságnak az az egyetlen formája, amelyet érdemes birtokolni. Szerinte a világtörténelem nagy vitái is végső soron arról folytak, hogy mik az autoritás forrásai. A liberalizmus, noha vannak jó vonásai is, abba rokkant bele, hogy szembefordult az autoritás eszméjével.

A rendről alkotott felfogás a demokráciához való viszonyt is meghatározza. A konzervatívok többségéhez hasonlóan Kirk is komoly fenntartásokat táplált a demokráciával kapcsolatban: egy olyan absztrakciót látott benne, amelyet „Isten autoritásának” a helyére kívánnak állítani. „A modern tudat a demokrácia eretnekségébe esett”, abba a katasztrofális hatású tévedésbe, hogy a szavazóurna az igazság letéteményese

⁹ „Civilized man lives by authority...” (Kirk 1969, 282).

– állapítja meg.¹⁰ A valóságban a demokrácia nem politikai filozófia, s nem is valamilyen elképzelés a politikai szerveződés mikéntjére, hanem „szociális állapot, amelynek politikai következményei vannak”. Ő is úgy vélte, akárcsak később Roger Scruton, hogy a demokrácia csak egy módja „az elviselhető társadalmi rend” kialakításának – de nem az egyetlen. A lényeg az, hogy a nyugati politikai berendezkedés három alapeszméje, a rend, az igazságosság és a szabadság érvényesüljön. Kirk emlékeztet arra, hogy az „alapító atyák” annak idején nem is tulajdonítottak pozitív tartalmat a demokrácia eszméjének, és „1787-ben nem demokráciát, hanem föderális köztársaságot hoztak létre”. A demokrácia később kifejlődött amerikai változata azért különbözött az „instabil és gyakran véres” európai demokráciáktól, mert a keresztény erkölcs erős korlátozó hatással volt rá. Jól érzékelté tehát már Tocqueville is, hogy Amerikában a szabadság eszméje szorosan összefonódott a kereszténységgel. Ezzel kapcsolatban Kirk kiemeli: „a mi polgári rendünk a keresztény hitben, nem pedig az Ész kultuszában gyökerezik”.¹¹ Az ő olvasatában a vallási erkölcs érvényesülése volt tehát az amerikai demokrácia sikerének a titka.

A XX. században viszont egyre többen törekedtek arra – Kirk különösen John Dewey-nak és híveinek az iskolai nevelésre kifejtett hatását emeli ki –, hogy a szabadságot elválasszák vallási alapjától. Elemzéséből az tűnik ki, hogy – szinte észrevehetetlen folyamatok révén – a demokrácia eszméje, amely egykor a személyes szabadsággal és a vallási tanítással kapcsolódott össze, egy sajátos ideológiává vált az Egyesült Államokban is (Popular Government...; Kirk 1993b, 279). Az uralomra jutott liberális értelmezésben a demokrácia már elsődlegesen nem a köztársaság intézményrendszerét jelenti, hanem az „egy ember – egy szavazat” elvének sérthetetlenségét, a politikai rend teljes szekularizálódását, s azt az elvet, hogy minden egyéni vélemény teljesen azonos értékű. A szabadság erősítése helyett a demokratizmus ideológiája így Amerika alkotmányos rendszerét is kikezdte. Kirk kimondatlanul is azt érzékelteti, hogy a XX. század elején a kevesebb demokrácia nagyobb egyéni szabadsággal járt, mint a század végén a több demokrácia (i. m., 272.)...

¹⁰ „The modern mind has fallen into the heresy of democracy...” (Popular Government and Intemperate Minds; Kirk 1993b, 274).

¹¹ Kirk 1969, 293. Amerikát „alapvetően keresztény” nemzetnek tartotta – e felfogásban osztozva Samuel Huntingtongal, aki a (protestáns) kereszténységet az amerikai identitás egyik meghatározó tényezőjének tekintette (Huntington 2004, 109–116).

A „frontvonalak”: neokonzervatívok és libertáriusok

Az ötvenes években, a konzervatív reneszánsz kibontakozásakor még egyáltalán nem voltak olyan éles törésvonalak az amerikai konzervatívok között, mint három-négy évtizeddel később, amikor az amerikai konzervatív mozgalom már roppant erősen polarizálódott. Kirk igen ellentmondásos viszonyban volt a hetvenes években kibontakozott s a nyolcvanas évekre roppant befolyásos csoporttá váló „neokonzervatívokkal”, de csak az évtized végén fordult velük nyíltan szembe. A *józanság politikája* egy külön fejezetet szentel nekik a Heritage Foundationnél tartott, széles visszhangot keltő előadása alapján.¹² Ebben azt érzékelteti, hogy eleinte komoly reményeket fűzött hozzájuk, és néhány gesztussal támogatta is „a manhattani szövetségeseiket”, de a nyolcvanas évek végére lényegében csalódott bennük. Miért?

Először azonban arról, hogy – árnyalt képet igyekezve rajzolni tevékenységükről – több fontos érdemet is tulajdonított nekik. Nagyra értékelte, hogy felléptek a hatvanas évek „kulturális forradalmának” és diákmozgalmainak a szellemiségével szemben, elutasították a bennük kifejeződő radikális fanatizmust, és így „a józanság politikáját” folytatták. Érdemüknek tekinti, hogy jó néhány új folyóirat és újság megindításával felpezsdítették a konzervatív szellemi életet, segítve annak bizonyításában, hogy John Stuart Millnek nem volt igaza, amikor „a buták pártjának” nevezte a konzervatívokat... A külpolitika terén is voltak tiszteletre méltó eredményeik: világosan felismerték, hogy a bipoláris világrendben az Egyesült Államok nem pusztán csak egy rivális nagyhatalommal áll szemben, hanem „egy felfegyverzett doktrínával” is. Kétszáz évvel korábban Burke is így tekintett a jakobinusokkal vívott küzdelemre.

A neokonok azonban „gyakran okosak, de ritkán bölcsek” – vélte Kirk. Az ő olvasatában ugyanis több tekintetben is kudarcot vallottak az amerikai civilizáció évszázadok során felhalmozott bölcsességének a megértésében. A legnagyobb vétküknek – ez a Kirkről fentebb mondtak fényében aligha meglepő – azt tekintette, hogy a konzervativizusból tudatosan ideológiát kívántak faragni. Ezzel összefüggésben felidézte azt a vitáját, amelyet a Heritage Foundation egyik rendezvényén a neokonzervatívok szellemi vezérével, Irving Kristollal folytatott: ezen

¹² The Neoconservatives: An Endangered Species; Kirk 1993b, 172–190. A neokonzervatívokhoz lásd Békés Márton monográfiáját: Békés 2008.

Kristol azzal érvelt, hogy a marxista ideológiával szemben egy ellenideológiára van szükség (Kirk 1933b, 180–181). Ő Orwelltől kölcsönözte a választát: az ideológusok „szlogenekben gondolkodnak, és puskagolyókkal beszélnek”... A neokonok nem veszik észre, állította Kirk, hogy nemcsak a kommunista és a fasiszta eszméknek, hanem minden modern ideológiának irracionális gyökerei vannak, és mindegyikük egyfajta valláspótlék szerepét kívánja betölteni. S ez bizony még az úgynevezett „demokratikus kapitalizmus” ideológiájára is áll, amelynek a terjesztése mellett ők oly harciasan kiálltak. Kirknek az volt a benyomása, hogy a neokonok szerint az egész addigi nyugati történelem lényegében a „demokratikus kapitalizmus” előkészítéseként értelmezhető, vagyis a múltból csak annak van értéke, ami ehhez hozzájárult. A „demokratikus kapitalizmus” koncepciójával kapcsolatban egyébként is több problémát látott, mindenekelőtt azt, hogy a kapitalizmus nem demokratikus. Sohasem volt az, és nem is kell, hogy az legyen; a piac nem a demokrácia elvei alapján jutalmaz vagy büntet. A „demokratikus kapitalizmus” koncepcióját kidolgozó Michael Novak azzal sem tett szerinte jó szolgálatot a konzervatív ügynek, hogy a kapitalizmus ideológiáját állította előtérbe, ezzel csak megalapozva azt a kritikát, hogy a neokonok figyelme túlzottan és egyoldalúan a gazdaságra összpontosul. „A legtöbbször hite nem jobb, mint egy új kiadású utilitarizmus” – vélte (i. m., 187). Aki pedig olvasta *A konzervatív tudatot*, az tudja, milyen véleménnyel volt Kirk Jeremy Benthamról és követőiről...

Végül, de egyáltalán nem utolsósorban – a „hagyományos” konzervatívok többségéhez hasonlóan –, elvi alapon ellenezte a neokonzervatív mozgalomnak azt a törekvését, hogy az USA a demokrácia globális exportőrévé váljon. Korábban abban bízott, írja, hogy a neokonzervatívok „a világ diverzitásának” a szószólói lesznek, ehelyett azonban az egész Földet Amerika képére akarják formálni. A társadalmi berendezkedések egyediségének burke-i elvét vallva Kirk a világ „amerikanizálásának” a tervét a konzervatív szemlélettől idegennek tartotta, sőt kifejezetten „imperializmusnak” nevezte. Az amerikai külpolitikáról írott egyik tanulmányában úgy fogalmazott, hogy a külpolitikában a helyes konzervatív irányvonal nem „intervencionista”, és nem is „izolacionista”, hanem „prudens”, józan (*Toward a Prudent Foreign Policy*; Kirk 1993b, 221). A józan megközelítésben pedig gyakorlati és elvi okok egyaránt szólnak az amerikai demokrácia exportálásának politikája ellen. Ami az előbbieket illeti: erőszakos magatartásával az USA éppúgy megutáltja magát a világ népeivel, mint ahogy az oroszok tették (Kirk ezért az 1991-es kuvaiti intervenciót is határozottan elítélte). De a konzervatív gondolkodás lényegéből is az fakad, mutatott rá, hogy intézmények és kultúrák nem ültethetők át egyszerűen az egyik országból a másikba. „Egy

uniformizált és unalmasan standardizált” világ egyébként sem lehet cél. Morálisan is elfogadhatatlan az a politika, amely lényegében ezt mondja: „Vesd alá magadat nekem, és én meg fogom javítani a helyzetedet azáltal, hogy megfosztalak a saját identitásod terhetől, és átformállok a saját képemre.” (I. m., 217.) Az egyes nemzeteknek és országoknak saját maguknak kell megtalálniuk a „rendezett szabadsághoz” vezető utat.

A neokonokkal szemben megfogalmazott elvi kritikához szubjektív elemek is kapcsolódtak, elsősorban a mozgalom stílusát illetően. Kirk úgy látta, hogy a neokonzervatívok egyfajta „zárt szektát” alkotnak: „ügyes intrikusok, és készek arra, hogy bárkit kirekesszenek, aki esetleg nem tekinthető a neokonzervatív ideológia elkötelezett hívének” (The Neoconservatives...; i. m., 187–188). Kirk sok tekintetben megalapozott bírálatából annak a különbségnek a finom érzékeltetését hiányolom, amelyre a hazai szakirodalomban Békés Márton hívta fel a figyelmet, nevezetesen a neokonok első és második generációjának a különbségére, s ezzel összefüggésben az általuk kezdeményezett ellenforradalom „kisiklására”...¹³ Ennek taglalása azonban túllépne tanulmány keretein.

Hasonlóan kritikus véleményt képviselt Kirk az amerikai szellemi élet egy másik olyan irányzatával kapcsolatban is, amelynek néhány fontos ponton ugyancsak voltak közös elemei a „hagyományos” konzervativizmussal. Az USA-ban mindig is befolyásos libertáriusokról van szó, akik a szabadság abszolutizálására törekednek (A Dispassionate Assessment of Libertarians; i. m., 156–171). A libertáriusok is védik az individuumot az állam túlterjeszkedésével szemben, ellenzik – a Kirk által nagyra becsült Wilhelm Röpké kifejezésével – a „kolosszus kultuszát”, ők is az emberléptékű dolgokat szeretik. A libertarizmus ezért szerinte gyakran „toborzóiroda a fiatal konzervatívok számára”. A közös pontoknál azonban jóval erősebbek az ellentétek, s ennek felismerése Kirk szerint a konzervatív érzelműeket elfordítja a libertáriusoktól. Az utóbbiak – Ayn Randot és Murray Rothbardot hozza fel példaként – „radikális doktrinerek”, akik megvetéssel viszonyulnak Amerika kulturális örökségéhez; „filozofikus anarchisták burzsoá ruhában”. A társadalom régi intézményei közül egyedül csak a magántulajdont fogadják el, és egy olyan absztrakt szabadságot kergetnek, amely valójában egyetlen civilizációban sem létezett, sőt még a barbárok között sem (I. m., 160). Az „örök dolgok” számukra éppúgy alárendelt jelentőségűek, mint a neokonok értékrendjében.

A libertárius szemlélet destruktív voltát Kirk a neves konzervatív író, Gilbert Keith Chesterton egyik novellájával (*A sárga madár*, The

¹³ Részletesen lásd: Békés 2008, különösen: 393–397.

Yellow Bird) illusztrálja. Ennek főhőse, egy emigráns orosz pszichológus vendégségbe érkezik egy régi angol vidéki házba. Az első nap a kanárit engedni ki a kalitkájából, amely aztán gyorsan elpusztul a környező erdőben, a második nap széttöri az aranyhalak akváriumát, hogy kiszabadítsa őket, a harmadik nap pedig az őt befogadó házat is felrobbantja; ki akart törni abból a „kerek börtönből”, amelyet a föléje tornyosuló ég alkotott. Mi a szabadság? – teszi fel a kérdést a romhalmaz láttán a szomorú esemény egyik szemlélője Chesterton – és persze Kirk – szócsöveként. A válasz: egy dolognak az a képessége, hogy önmaga legyen. Ebbe pedig a korlátai is beletartoznak. Tudatunk és testünk által mi is erősen korlátozva vagyunk, s ha ki akarunk ebből törni, akkor nem minden, hanem semmik leszünk... A társadalomban előbb van a rend, s csak utána jöhet a szabadság. Az abszolút szabadság követelésével a libertáriusok épp a szabadság alapjait, a szabadságot lehetővé tevő rendet veszélyeztetik – vonja le a következtetést Kirk.

Ezzel az érveléssel összhangban a konzervatív gondolkodó határozottan bírálja a libertáriusok közismert államellenességét. A konzervatívok meg vannak győződve arról, fejt ki, hogy az államra szükség van az emberi természet kiteljesítéséhez és a civilizáció fenntartásához egyaránt; „az állam nélkül az emberi lét szegényes, mocskos, brutális és rövid”. Emlékeztet arra, hogy Burke igen meggyőzően érvelt a kormányzat fontossága mellett, amikor rámutatott: az embereknek arra is szükségük van, hogy a szenvedélyeik korlátok közé zárassanak – s ennek biztosítása a kormányzat feladata. A kényszer és a korlátok kérdésének megítélésében a konzervatív és a libertárius pozíciót tehát Kirk összeegyeztethetetlennek tartotta, s ezért utasította el a befolyásos Frank S. Meyernek azt a kezdeményezését, hogy az államellenesség közös bázisán a libertáriusok és a tradicionalista konzervatívok fogjanak össze.

A libertárius álláspont bírálata nem mond ellent annak, hogy Kirk sem rokonszenvezett az állam terjeszkedésével, és kulturális értelemben is destruktívnek tekintette azt az állampolgári beállítódást, amely a kormányzattól várja gondjainak orvoslását. Az állami centralizációt, a „behemót államot” határozottan kárhoztatta – ezért is emelte be a tíz leginkább ajánlott konzervatív könyv közé a déli David Davidson 1938-as munkáját, *A támadás Leviatán ellen* (The Attack on Leviathan) címűt.¹⁴ Person szavaival „a lokalizmus filozófiájának” a híve volt, az önkéntes alapú és organikusan kialakult csoportok és szervezetek tevékenységének jótékony hatásában bízva (Person 1999, 4).

¹⁴ Ten Conservative Books; Kirk 1993b, 54–55. Az új kiadáshoz, amely *Regionalism and Nationalism in the United States* címmel jelent meg, maga Kirk írt előszót.

A kulturális konzervatívok és Amerika brit kultúrája

Kirkhöz – nem csupán mások megítélése, hanem saját maga szerint is – az úgynevezett kulturális konzervativizmus állt a legközelebb. A kultúra fogalmát széles – szociológiai – értelemben fogta fel, oly módon, ahogyan azt T. S. Eliot tette a kultúráról szóló s általa oly nagyra értékelt, *Jegyzetek a kultúra meghatározásáról* című könyvében (Eliot 2003). A jeles konzervatív történész, Christopher Dawson és Eliotot követve abból indult ki, hogy a kultúra és a vallás szorosan összekapcsolódik, a kultúra a kultusból (*cult*) származik, s ha az ennek alapjául szolgáló vallásos hit megszűnik, „maga a kultúra is darabokra kezd hullani”. E megközelítésben tehát a kultúra gyökerei a vallásba nyúlnak vissza. „A civilizáció, az általunk ismert formában, az egyház kultúrájának a gyermeke” – olvashatjuk a kulturális konzervativizmusról szóló írásában (*The Cultural Conservatives*; Kirk 1993b, 201). A konzervativizmust és a vallást összetartozónak érző Kirk biztos volt abban, hogy egyetlen civilizáció sem tudja túlélni a transzcendens rend létébe vetett hit elporladását, hiszen ez hozta létre magát a kultúrát. A modern kultúra fő baja az, hogy elveszítette kapcsolatát a vallással, s ezt az ideológiára cserélte. A kulturális konzervatívok feladata tehát mindazoknak a szellemi és erkölcsi értékeknek a megőrzése, amelyek egyedülállóan sikeressé tették „a keresztény civilizáció amerikai változatát”.

Az amerikai civilizáció szellemi védelmének a szükségessége – egy sajátos aktuálpolitikai összefüggésben – már az ötvenes években felmerült benne. A koreai háború (1950–1953) során foglyul ejtett amerikai katonákat ugyanis Észak-Koreában, és, még inkább, Kínában ideológiai indoktrinációnak vetették alá, s a kommunista propagandisták még saját magukat is meglepő eredményeket értek el. Ennek okát a kérdésfelgölgöző szenátusi bizottság is abban jelölte meg, hogy az amerikai fiataloknak roppant kevés ismeretük volt saját hazájuk politikai rendszeréről. Kiadójának, Henry Regnerynek a kérésére Kirk vállalkozott egy olyan munka elkészítésére, amely nem tudományos nyelvezettel, de precízen és lényegre törően összefoglalja, milyen elveket képvisel Amerika – s ezek miért méltóak a mellettük való kiállításra.¹⁵ Így született meg 1957-ben az *Amerika ügye*, egy viszonylag kis terjedelmű, de fontos könyv, amely – noha a példányok egy részét maga a szövetségi

¹⁵ A munka születésének háttere részletesebben: Whitney, Gleaves: Editor's Introduction (Kirk 2004, X–XI).

állam vásárolta fel és terjesztette – semmilyen módon sem nevezhető olcsó propagandamunkának. Ellenkezőleg, nagyon is kiérlelt módon szól egyén és közösség viszonyáról, a vallás szerepéről, a szabadság értékéről s Amerika hagyományairól. Nem engedhetjük meg magunknak a tudatlanság luxusát napjainkban – hangsúlyozta Kirk (2004, 1). Szellemi előképnek az általa nagyra értékelt Orestes Brownsonnak *Az amerikai köztársaság* című művét tartotta; ez szintén abból indult ki, hogy Amerikának Istentől kapott hivatása van. Kirk is így gondolta, de e missziót nem a világ meghódításában és amerikanizálásában, hanem a rend és a szabadság modellértékű összeegyeztetésében látta. Könyvét áthatja az amerikai eszmények iránti elkötelezettség – anélkül azonban, tegyük hozzá, hogy ez bármilyen kérkedéssel vagy sovinizmussal társulna. Mivel egyáltalán nem bocsátkozott napi politikába, hanem elveket fejtett ki, a könyv időtállóan bizonyult – 1966-os második kiadásának előszavában a neves író, John Dos Passos úgy fogalmazott, hogy a hatvanas évek kulturális turbulenciájának világában talán még nagyobb szükség van rá, mint 10 évvel korábban... (idézi: Whitney: Editor's Introduction; i. m., XII–XIII). S joggal jegyzi meg a legutolsó kiadás szerkesztője, Gleaves Whitney, hogy 2001. szeptember 11-e után ismét roppant aktuálissá vált a mondanivalója, hiszen Kirk nemcsak a politikai, hanem a vallási totalitarizmust is elutasította. Ennek illusztrálására idézzük az alábbi mondatokat az *Amerika ügye* lapjairól: „Nemzetünk vallásos alapzata, melyhez a vallásgyakorlás és az egyéni lelkiismeret teljes szabadsága társul, nem jelenti természetesen azt, hogy eltűrjük a vallási fanatizmus akcióit, vagy hogy nem vagyunk hajlandóak üldözni azokat a cselekedeteket, melyeket a társadalomra nézve erkölcstelennek vagy veszélyesnek találunk pusztán azért, mert a vallás nevében követik el azokat.” (I. m., 37–38.)

Az *Amerika ügye* egyúttal bevezetesként is tekinthető azon nagyszabású tudományos művéhez, amely *Az amerikai rend gyökerei* címmel arra vállalkozott, hogy – csaknem ötszáz oldalon – feltérképezze az amerikai politikai közösség kialakulásához és fejlődéséhez hozzájáruló eszmei előzményeket. Kirk nem gondolta, hogy hazájának a civilizációja a semmiből teremtette meg önmagát, ezért nélkülözhetetlennek tartotta, hogy az éltető forrásokra is kiterjessze vizsgálódását. Az 1974-ben publikált munka előzményeként érdemes utalni arra, hogy a hatvanas évek második felének radikális diákmozgalmai alapjaiban kérdőjelezték meg az amerikai örökség értékét.

A gyökerek nagyon messzire nyúlnak. „A rend forrásait kutató utunk négy városba vezet el: Jeruzsálembé, Athénbe, Rómába és Londonba” – olvashatjuk az első fejezetben, egyértelműen kijelölve, hogy mely tra-

díciókat tekinti az amerikai civilizációra nézve relevánsnak (Kirk 1974, 6). A zsidó hagyomány kapcsán az Istennek tetsző morális lét gondolatát emeli ki, a görögnél a filozófiai és politikai öntudatra ébredést, a római tekintetében pedig a jog- és államszervezést. Bár városhoz nem köti, de kulcsfontosságúnak tartja az emberi kötelességek és remények keresztény eszméit, és részletesen foglalkozik a középkor szellemi örökségével. Londonhoz mindenekelőtt az Angliában kialakult szabadságfogalmat kapcsolja, amely meghatározó szerephez jutott az amerikai politikai közösségben is. Amerika gyarmati korszakát elemezve ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a telepesek közösségépítését nagymértékben segítette a befelé forduló anyaország „jótékony nemtörődömsége” (*salutary neglect*). A függetlenségi háborút Burke megközelítésében tárgyalja, vagyis abban nem forradalmat, hanem annak az ellentétét, a tradíciókhoz való ragaszkodást és az Angliából kiinduló erőszakos „innováció” elleni jogos tiltakozást látja. Forradalom kirobbantása helyett ezzel éppen hogy megakadályozták a forradalmat! – állítja.¹⁶

Az anyaországgal való politikai szakítás ellenére az Egyesült Államokban továbbra is a brit kultúra maradt a meghatározó, ezért védelme meggyőződése szerint az amerikai konzervatívok legfontosabb feladatai közé tartozik. Akkora jelentőséget tulajdonított ennek, hogy külön monográfiát is írt róla *Amerika brit kultúrája* címmel. A brit örökség szerepének a hangsúlyozását azért tartotta időszerűnek, mert a „multikulturalizmus” jegyében a XX. század utolsó harmadában egyre többen kezdték követelni, hogy Amerika szakítson európai kulturális gyökereivel, az „eurocentrizmussal”. Kétségtelen ugyan, jegyzi meg Kirk, hogy az afrikai, az ázsiai és a növekvő mértékű latin-amerikai kulturális hatások befolyásolják és színesítik hazájának a kultúráját, a XX. század végéig azonban ezek mind beleolvadtak az Egyesült Államok brit hagyományokra épülő kultúrájába (Kirk 1993a, 6–7). S ha a brit komponens kiemelnék valahogy az ország kultúrájából, az amerikaiak koherens kultúra nélkül maradnának, sőt barbárokká válnának – véli. A brit hagyomány annál is inkább védendő, mutat rá, hiszen Amerikát épp a brit kulturális örökség tette olyan vonzó helyé, hogy a világ minden pontjáról érkeznek bevándorlók. Büszkén vallja ezért: az Amerikába átültetett brit kultúra az emberiség egyik legsikeresebb teljesítménye.¹⁷

¹⁶ Amerika gyarmati korszakához lásd: Kirk 1974, IX. fejezet, *Salutary Neglect: the Colonial Order*, 301–346; a függetlenségi mozgalomhoz és az alkotmányhoz: X. fejezet, *Declaration and Constitution*, 393–440.

¹⁷ „*The transplanted culture of Britain in America has been one of humankind's more successful achievements.*” (I. m., 7.)

E véleményével természetesen egyetlen más kultúrát sem kívánt lebecsülni, mint ahogy az egykori anyaországgal szemben sem valamiféle kisebbségi komplexus vezette.

A felsőoktatás dilemmái

A kulturális konzervatívoknak megkülönböztetett figyelmet kell fordítaniuk az oktatásra – vallotta Kirk, akit ez a kérdéskör a pályakezdéstől fogva élénken foglalkoztatott. Felismerte ugyanis, hogy az oktatásnak stratégiai jelentősége van a nyugati civilizáció jövőjére nézve – és a Michigani Állami Egyetemen szerzett tapasztalatait diákként és tanárként egyaránt lesújtónak találta. Az oktatásügy kapcsán már fiatalon „reakciós radikálisként” jellemezte magát – azonnali és gyökeres változásokat sürgetett ugyanis. Kiinduló tézisében természetesen egyáltalán nem csupán a konzervatívok osztoztak: „valami nagy baj van az oktatással Amerikában” (*Cultivating Educational Wastelands*; Kirk 1993b, 240). Személyes tapasztalatai és ismeretei elsősorban a felsőfokú oktatás alaposabb vizsgálatára képesítették őt; több könyvében és számos cikkben írt erről, a *National Review* hasábjain pedig huzamosabb időn át állandó rovata volt *From the Academy* címmel. Az amerikai egyetemekről készített átfogó elemzésében, a *Hanyatlás és megújulás a felsőoktatásban* (1978) című könyvében arra a következtetésre jutott, hogy az amerikai felsőoktatás színvonala, a beléfkettett rengeteg pénz ellenére, folyamatosan romlik, s ezt a pesszimista véleményét haláláig fenntartotta (Kirk 1978, 237–246).

De mi is az oktatás igazi feladata? Az iskoláknak mindenekelőtt etikus viselkedésre kell nevelniük, hiszen „az etikus államnak az etikus oktatás az alapja”. Az oktatási rendszer által képviselt normák fogják a társadalmi rend karakterét is kialakítani. Ami szűkebben az egyetemek feladatát illeti, Kirk egyetértéssel idézi a XIX. században erről értekező John Henry Newman kardinális szavait: „az intellektus kiképzése arra, hogy filozofikus gondolkodásmódot alakíthasson ki”.¹⁸ A filozofikus gondolkodás képessége nélkül nem tudunk elvont síkon gondolkodni, márpedig Kirk azt emeli ki, hogy a felsőoktatás lényege az absztrakciókkal való foglalkozás – a humán tudományokban éppúgy, mint természettudományokban. Az emberek túlnyomó többsége azon-

¹⁸ „*The training of the intellect to form a philosophical habit of mind.*” (I. m., 241.) Newman koncepciójához lásd: Egedy 2005, 76–84.

ban idegenkedik az absztrakcióktól, ezért a modern kor „demokratikus miliójében” a felsőoktatásra egyre erősebb „lefelé nivelláló” nyomás nehezedik. Nagy-Britanniában egy munkáspárti politikus – emlékeztet Kirk – már odáig ment, hogy Oxfordot és Cambridge-et „rákos” centrumoknak nevezte, de a Harvardról is hallani olyan hangokat, miszerint nem lenne szabad „diszkriminálni” a butaság és a lustaság ellen: miért nem juthat mindenki diplomához, a teljesítményétől függetlenül?

Newman idézett megállapításából kiindulva Kirk arra a következtetésre jut, hogy a főiskolák és egyetemek elsődleges célja nem lehet más, mint „a gondolkodás megfigyelmezése”. Ennek révén tudják a hallgatók elsajátítani a „józsanság erényét”, ami viszont nélkülözhetetlen a lélek és a közösség rendjének a megteremtéséhez. Szerinte az egyetemeknek kell a társadalom irányításához nélkülözhetetlen „természetes arisztokráciát” létrehozniuk. Ebben a mélyen konzervatív megközelítésben a felsőoktatási intézményeknek tehát fontos társadalmi funkciójuk van: egy széles értelemben vett vezetői elit kialakítása (i. m., 244). Ebből viszont az következik, hogy nem a középszerűsége, hanem a kiválóságra és a vezetésre kell nevelniük. A felsőoktatásnak ehhez szakítania kell azzal a téves szemlélettel, miszerint a gazdasági hasznoságot kell szem előtt tartania, a benthami értelemben kell „szolgálnia a társadalmat”. Az utilitarizmus sohasem lehet az egyetemek vezérlő elve! Mindenekelőtt a konzervatívokra hárul az a feladat, hangsúlyozza, hogy a hanyatlásnak indult felsőoktatást ismét képessé tegyék e funkció betöltésére.

Javaslatai között szerepel az is, hogy a hatalmas egyetemi campusokat decentralizálni kellene, mert a kialakult struktúra nem kedvez a minőségi oktatásnak. Még fontosabb azonban, hogy a tananyagot erősen meg kellene rostálni – ám Kirk elképzelései nem olyanok, amilyenekkel a manapság javasolt reformok kapcsán általában találkozni lehet. Ő ugyanis úgy véli, nagy baj, hogy a tisztán elméleti diszciplínák – és különösképpen a képzeletet megmozgató bölcsészeti tudományok – erősen háttérbe szorultak; „ezen a bolondságon változtatni kell”.¹⁹ *A konzervativizmus perspektívái* című könyvében azt fejtegeti, hogy a klasszikus humán tudományok oktatói és kutatói maguk is „árulást” követnek el, ha engednek a korszerűnek kikiáltott „benthami és szociológiai” módszertannak, ha a kvantitatív szemléletű módszertant állítják a középpontba. Ha például a történelemben pusztán a tények halmozát látják, ha a filozófiát formállogikai műveletekre redukálják... (Kirk

¹⁹ A bölcsészeti tudományok fontosságáról meggyőző és szép konzervatív érvelés: Horkay Hörcher 2012, 9–21.

1956, 54–55.) Ez a szemlélet szerinte teljesen elapasztja a képzeletet, amelynek a hiányát pedig még az ember fizikai sérüléseinél is nagyobb csapásnak tartja. A tömegdemokráciától ódzkodva több munkájában is figyelmeztet az amerikai egyetemeken zajló tömegoktatás szükségtelességére, sőt káros voltára. Az igazán művelt emberből ugyan sohasem lehet elég, ismeri el, ám ez a fajta oktatás legjobb esetben is csak „fél-művelteket” állít elő – azt a típust, amelyből a fasiszta és a kommunista diktatúrák vezetői rétege is kikerült.

Kirk öröksége

Lee Edwards az Amerikát átalakító „konzervatív forradalmat” három szakaszból állóként írta le: először az eredeti eszmék kidolgozói jöttek, köztük Kirk, utána az eszmék népszerűsítői, mint például William Buckley, a harmadikat pedig az olyan konzervatív politikusok alkották, mint Goldwater és Reagan (Edwards 1999). Kirk nevével a legtöbben *A konzervatív tudatot* és a II. világháború utáni konzervatív reneszánsz elindítását szokták társítani, valójában azonban, egy kommentátort idézve, ő „nem csupán alapozó, hanem építő is volt”. Ellenfelei sem vitatják, hogy az amerikai konzervativizmus egyik meghatározó személyiségévé vált.²⁰

Életművének a megítélése természetesen igen eltérő hangsúlyokat kapott az amerikai konzervatívok táborán belül, amely a XX. század utolsó két évtizedére belsőleg roppant erősen meghasadt. Többnyire az úgynevezett „paleokonzervatívok” táborába sorolják őt, s ez nem is alaptalan, de Wesley McDonald joggal utal arra, hogy valójában itt is találunk egy lényeges törésvonalat. A Paul Gottfried, Samuel T. Francis és Claes Ryn nevével fémjelzett csoport ugyanis magától idegennek érezte a tradícióknak azt a fajta hangsúlyos tiszteletét, amely Kirk szemléletét jellemezte. Kétségtelenül elmondható, hogy Kirk kissé egyoldalúan viszonyult a történelemhez: felfogásába nem tudta meggyőzően beépíteni a változások elfogadását. Azzal együtt sem, hogy egyébként gyakran idézte Burke megállapítását a változások helyes

²⁰ Szellemi hagyatékáról szólva feltétlenül utaljunk arra, hogy halála után hívei létrehozták a Russell Kirk Kutatóközpontot (Russell Kirk Center for Cultural Renewal), a tradicionális konzervatívok fellegrájának számító ISI (Intercollegiate Studies Institute) gondozásában pedig továbbra is megjelenik az általa alapított s igen nagy tekintélyre szert tett *Modern Age* című folyóirat. A Heritage Foundation számos tanulmányát és előadását őrzi az internetről letölthetően, róla szóló anyagokkal együtt.

konzervatív értékeléséről (McDonald 2004, 214–216)... Jól tükrözi ezt a beállítódását az amerikai életben oly fontos szerepet játszó autóhoz való viszonyulása is: ellenségesen tekintett rá, „mechanikus jakobinusnak” nevezte, a hagyományos közösségek fellazításának az eszközét látva benne. A modernitás számos problémájára jó érzéssel tapintott rá, de nem tudott meggyőző választ adni az amerikai konzervativizmusnak arra a régi dilemmájára, hogy milyen szerepe lehet a hagyományokra építő politikának egy olyan társadalomban, amelynek szinte „lételeme” a folytonos változás.

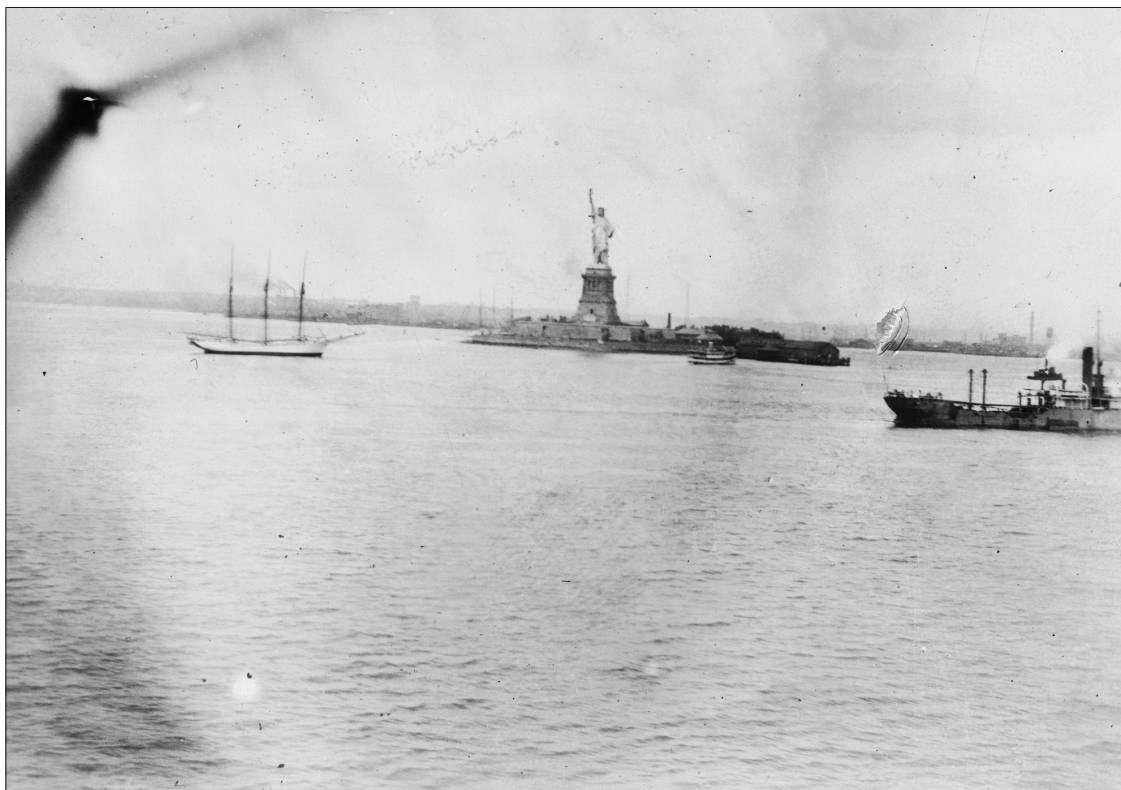
Kirk munkásságát értékelve mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy a konzervativizmust a hozzá hasonló gondolkodású szerzőknél is erősebben összekapcsolta a kultúrával. Erre irányuló törekvése magyarázza, hogy számos olyan író és költőt is „feltámasztott” és beemelt a konzervatív panteonba, akiknek addig figyelmen kívül hagyták a politikai relevanciáját. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy a művészek intuitív meglátásai roppant fontosak az „örök dolgok” rendjének felismerésében. Nem bízott abban, hogy a politika önmagában képes lehet a kor kihívásaira választ adni, ezért a kultúrára összpontosított – másként szólva a kultúrának adott elsőbbséget a politikával és a gazdasággal szemben. Ezzel függ össze életművének az a sajátos vonása is, hogy a napi politika kérdései – noha egyes publicisztikai írásaiban érintette őket – nemigen jelennek meg a könyveiben. Egyesek ezért bírálták őt, ám semmi sem lehet fontosabb gondolkodásunk gyökereinek az ápolásánál.

Kirk örömmel fogadta Ronald Reagan választási győzelmét, később mégis a csalódottság érzése lett rajta úrrá, noha az elnök személyes teljesítményét nagyra értékelte. Úgy érezte ugyanis, hogy a konzervatív eszmék nem tudták igazán átalakítani Amerikát, sőt inkább maga a konzervativizmus alakult át és vált hűtlenné eredeti eszméihez. 1996-ban, posztumusz megjelentetett kötete mégis egyfajta visszafogott optimizmusról árulkodik, amikor azt fejtegeti, hogy a hanyatlás nem elkerülhetetlen. A nagy civilizációk történetének nem csupán dekadens, hanem megújuló korszakai is vannak – mutatott rá (Kirk 1996, 304–305). Bízott abban, hogy a „morális képzeletnek” több esélye lesz a posztmodern korban, mint az azt megelőző „modernben”. Hogy ez így lehet-e, arra még bizonyára korai lenne választ adni...

Irodalom

- Békés Márton 2008: *Az amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom.* Budapest, Századvég.
- Edwards, Lee 1999: *The Conservative Revolution. The Movement That Remade America.* New York, Free Press.
- Egedy Gergely 2005: *Brit konzervatív gondolkodás és politika.* Budapest, Századvég.
- Eliot, Thomas Stearns 2003: *A kultúra meghatározása* (ford. Lukácsi Huba). Budapest, Szent István Társulat.
- G. Fodor Gábor 2004: *Kérdéstilalom. Eric Voegelin politikai filozófiája.* Budapest, L'Harmattan.
- Horkay Hörcher Ferenc 2012: Mire való a bölcsészettudomány – válság idején? *Kommentár, 2012/5.*
- Huntington, Samuel 2004: *Kik vagyunk mi?* (ford. Szabó László Zsolt) Budapest, Európa.
- Kirk, Russell 1956: *Prospects for Conservatives.* Chicago, Henry Regnery.
- Kirk, Russell 1969: *Enemies of the Permanent Things, Observations of Abnormality in Literature and Politics.* New Rochelle (New York), Arlington House.
- Kirk, Russell 1971: *Eliot and His Age: T. S. Eliot's Moral Imagination in the Twentieth Century.* New York, Random House.
- Kirk, Russell 1974: *The Roots of American Order.* La Salle (Illinois), Open Court.
- Kirk, Russell 1978: *Decadence and Renewal in the Higher Learning.* South Bend (Indiana), Gateway Editions.
- Kirk, Russell 1982: Introduction. In uő: *The Portable Conservative Reader* (szerk. uő). New York, Penguin Books.
- Kirk, Russell 1993a: *America's British Culture.* New Brunswick (New Jersey), Transaction Publishers.
- Kirk Russell 1993b: *The Politics of Prudence.* Bryn Mawr (Pennsylvania), ISI.
- Kirk, Russell 1996: *Redeeming the Time.* Wilmington (Delaware), ISI.
- Kirk, Russell 1997 [1967]: *Edmund Burke. A Genius Reconsidered.* Wilmington (Delaware), ISI.
- Kirk, Russell 2004 [1957]: *The American Cause* (szerk. Whitney, Gleaves). Wilmington (Delaware), ISI.
- Kirk, Russell 2008 [az 1953-as kiadás (Chicago, Henry Regnery) reprintje]: *The Conservative Mind.* New York, BN Publishing.
- McDonald, Wesley W. 2004: *Russell Kirk and the Age of Ideology.* Columbia (Missouri), University of Missouri Press.
- Newman, William J. 1961: *The Futlitarian Society.* New York, Braziller.
- Person, James, E. Jr. 1999: *Russell Kirk. A Critical Biography of a Conservative Mind.* Lanham – New York – Oxford, Madison Books.
- Russello, Gerald 2010: Russell Kirk. Traditionalist Conservatism in a Postmodern Age. In Deutsch, Kenneth – Fishman, Ethan (szerk.): *The Dilemmas of American Conservatism.* Lexington (Kentucky), University Press of Kentucky.
- Trilling, Lionel 1978 [1950]: *The Liberal Imagination.* New York, Harcourt.

New York, 1928. Hajók a Hudson folyó torkolatában a Szabadság-szobornál. © Fortepan

Munteán László

Helyek és hajók: a World Trade Center anyagtörténete a Ground Zero után

a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követően a World Trade Center romjait számos ikonikussá vált felvétel tette feledhetlenné. A romok későbbi sorsa azonban kevésbé ismert. Tanulmányomban a tornyok romjainak összetételével és a Ground Zero utáni anyag történetével foglalkozom. A gondolatmenet pilléreit három olyan hajó szolgáltatta, melyek sajátos módon kapcsolódnak a romok utóéletéhez: 1. a *USS New York* hadihajó, melynek orrtőkéje az ikertornyok maradványainak felhasználásával készült; 2. a Ground Zerón folyó munkák közben talált XVIII. századi hajóroncs és a körülötte fellelt régészeti leletek; 3. végül a török *Osman Mete*, amely az ócskavaspiacra értékesített romokat Ázsiába szállította újrahasznosításra. A három hajó különböző módon világítja meg a romokban szétválaszthatatlan egységet alkotó emberi és épületmaradványok problémáját, melyet tovább bonyolítanak a romok újrahasznosítása során egymást kölcsönösen felülíró kegyeleti és gazdasági funkciók.

2002. május 30. A World Trade Center (WTC) helyén tátongó hatalmas kráterben ünnepélyes keretek között helyezik teherautóra azt az acélgerendát, melynek elszállításával a Ground Zero megtisztítása a végéhez ért. Az emberfelettinek és végeláthatatlannak tűnő feladatot meglepően gyorsan, kevesebb mint kilenc hónap alatt teljesítették. De mi történt a temérdek vassal, üveggel, azbeszttel és a törmelékkel egyé vált emberi maradványokkal? Mi történt a jellegzetesen szürkés porral, mely a katasztrófa után vastag rétegben takarta be Manhattan deli részét? Míg számos ikonikussá vált filmfelvétel és fénykép tanúskodik a gépek

becsapódásáról, az épületek összeomlásáról, a tűzoltók és a rendőrök helytállásáról, a megmaradt gótizáló árkádokról, melyek Caspar David Friedrich festményeit idézve magasodtak a füstölgő roncsok fölé, sokkal kevesebbet tudunk a romok „anyagtörténetéről”, későbbi sorsukról és felhasználásukról. Márpedig a romok utóéletének ismerete azért is fontos, mert az áldozatok nagy részét nem sikerült azonosítani, így minden tárgy, ami a World Trade Centerből felszínre kerül, potenciálisan emberi maradványokat is tartalmazhat. Jó példa erre annak a repülőgép-alkatrésznek az esete, melyet idén áprilisban teljesen véletlenül, a Ground Zerótól nem messze, két épület közé szorulva találtak meg. Miután egyértelművé vált, hogy a tárgy az egyik, szeptember 11-én eltérített gépből származott, azonnal vizsgálatoknak vetették alá abban a reményben, hogy csaknem 12 évvel az események után is található azonosítható emberi maradványokat (Goldstein 2013).

A Friedrich festményeivel előbb vont párhuzam tehát sántít, ugyanis a WTC esetében nem beszélhetünk a szó klasszikus értelmében vett romokról. 1911-ben írott esszéjében Georg Simmel a rom esztétikai értékét az emberi civilizáció (*Geist*) és a természet (*Natur*) kölcsönhatásában látja, mely során az ódon építmény mint civilizációs vívmány idővel megadja magát az őt minden irányból szorongató természet erőinek. Ő a mesterséges és a természetes így létrejött dialektikus egységben (*Einheit*) látja a rom esztétikai értékét, mely a reneszánsztól kezdve műalkotások, valamint természetesen műromok és romelméletek hosszú sorát inspirálta (Simmel 2009, 156). Simmeli értelemben tehát a rom egy régmúlt kor maradványa, melyet a jelen kényelmes távlatából szemlélve különféle jelentésekkel, narratívákkal ruházhatunk fel (vö. Woodward 2001, Trigg 2006). Ez a látásmód számos Ground Zerót dokumentáló fotó ikonográfiájában tükröződik. Joel Meyerowitz több nemzetközi kiállítást megjárt fotósorozatában a fények és kontúrok olyan összjátékát mutatja meg, amely egyszerre idézi a posztapokaliptikus tudományos-fantasztikus filmek képi világát és a romantikából ismert romábrázolásokat (vö. Weschler 2003) (1. kép). Mégis, ahogy erre Liam Kennedy is rámutat, Meyerowitz képeit kísérti az áldozatok láthatatlan jelenléte a romok között, a gótizáló árkádok historizáló atmoszféráját megzavarja a tragédia időbeli közelsége, az emberi pusztítás és halál kézzelfogható jelei (Kennedy 2003, 321–322). A simmeli *Einheit*nek itt nincs helye.¹ Pontosabban a WTC romjainak kapcsán egy egészen más

¹ A simmeli romesztétika elveit tükrözi Rose Macaulay 1953-ban kiadott *Pleasure of Ruins* című könyve, melyben az antik és képzeletbeli romok művészeti reprezentációi által nyújtott esztétikai gyönyör szöges ellentétben áll az „új romok” felkavaró látványával – feltehetően a második világháború pusztításának közeli emlékeivel –,

jellegű *Einheit*ről beszélhetünk: a simmeli meghatározásból „kiközösített” modern tárgyak kaotikus halmazáról. Ebben az értelemben a „rom” szó a törmelék, a roncs, az emberi és épületmaradvány egységeként, az azonosíthatatlan összetételű por szinonimájaként értelmezhető.

Bár a megtalált repülőgép-alkatrészen végzett vizsgálatok végül nem vezettek eredményre, az azonosíthatatlan áldozatok felkutatásába vetett hit és erőfeszítés a World Trade Center romjaiban rejlő *Einheit* ördögi paradoxonát példázza: az emberi maradványok hiánya a szó szoros értelmében *helyet* ad a fizikai környezetben való potenciális jelenlétüknek. A probléma gyökere tehát hely és jelentés kapcsolatában, pontosabban e kapcsolat kulturálisan szankcionált sémáinak megrendülésében rejlik. A temetetlen testek sír hiányában *helytelenül* léteznek. A mindennapi élet tárgyaiban való jelenlétük viszont ugyancsak *helytelen*. Míg az előbbi esetben a sírhely és ezáltal a temetés lehetőségének hiányáról beszélünk, az utóbbiban a test felkavaró, transzgresszív jelenlétére utalunk. Ez utóbbi értelemben nem a temetés rítusához szükséges halott test hiánya a gond, hanem a halott test *lehetséges* jelenléte a porban, a levegőben, a környező épületekben, az utcákon, esetleg egy repülőgép alkatrészén. Julia Kristeva szóhasználatával élve itt test és épület „tisztátalan” (*abject*) keveredéséről van szó. Számára a tisztátalan egyfajta „asszimilálhatatlan” entitás, mely se nem tárgy, se nem alany; olyan „hely, ahol a jelentés összeomlik” (Kristeva 1982, 1–2). Judith Greenberg öt lány esetéről számol be, akiket a tornyok összeomlása után nyelési zavarral szállítottak kórházba. A vizsgálatok igazolták ugyan a lányok nyelősövének összehúzódását, de semmiféle idegen anyagot nem találtak, ami ezt okozta volna. Nyilvánvaló, hogy a lányok olyan pszichoszomatikus tünetet produkáltak, melyek háttérében a tisztátalan anyag asszimilálására, lenyelésére való képtelenség áll mind biológiai, mind átvitt értelemben (Greenberg 2003, 26). Az anyag összetételével kapcsolatos problémát tovább bonyolítja az a tény, hogy az épülettörmelékben nemcsak az áldozatok, hanem a terroristák testi maradványai is jelen voltak, nem beszélve a levegőbe jutott azbeszt káros hatásáról (DePalma 2011).

A WTC romjaiban rejlő radikális, értelmezhetetlen, lenyelhetetlen és tisztátalan *Einheit* leírására Michel Foucault *heterotópia*-fogalma az egyik legalkalmasabb. Más terekről című, 1967-ben írott esszéjében a heterotópiát olyan „ellenhelyszíneként” írja le, melynek „hatalmában áll ütköztetni több teret egyetlen valós helyen, több olyan helyszínt, melyek önmagukban inkompatibilisek” (Foucault 2004). Esszéjében a

melyekről Macaulay a könyv utolsó oldalain ír: míg a klasszikus romokat évszázadok patinája ékesíti, az új romokból „a tűz és a halál szaga árad” (*they smell of fire and mortality*) (Macaulay 1953, 453).

heterotópia több teret egyesítő ereje többek között a színház, a mozi, a könyvtár és a kert példáján keresztül jelenik meg. Bár a heterotópia kapcsán többnyire erre az írásra hivatkoznak, a fenti asszimilálhatatlan heterogenitás szemléltetésére alkalmasabbnak találok Foucault *A szavak és a dolgok: a társadalomtudományok archeológiája* című munkájának előszavában felvezetett heterotópia-fogalmat használni. A Jorge Luis Borges *Képzelt lények* könyvében megjelenő állatok abszurd lajstromából kiindulva Foucault ebben az írásában a nyelvi struktúrák és a helyek kapcsolatának összefüggésében határozza meg a heterotópiát. Ebben az értelemben a heterotópia egyfajta afázia, „a beszédképtelenek szorongó közérzete”; egy olyan állapottal való szembesülés, ahol „a hely és a név »közössége« veszett el” (Foucault 2000, 12). A heterotópiák

„titkon aláaknázzák a nyelvet, mert meggátolják, hogy *ezt* vagy *azt* kifejezzük, mert szétzúzzák vagy összekeverik a közneveket, mivel már előre lerombolják a »szintaxist«, és nemcsak a mondatokat építő szintaxist, hanem a szavakat és dolgokat (egymás mellett és egymással szemben) »összetartó«, kevésbé látható szintaxist ugyancsak. (...) A heterotópiák (...) kiszárítják a mondandót, önmagukhoz láncolják a szavakat, meggátolva mindennemű nyelvtan lehetőségét. Felbomlasztják a mítoszokat és terméketlenné teszik a mondatok líráját.” (Uo.)

Ellentétben a *Más terekről* című esszében felvonultatott példákkal, a heterotópia itt nem pusztán egyesít, hanem pontosan az egyesítés aktusa révén bomlaszt is. Kristeva munkájának tükrében tehát a heterotópiát olyan „tisztátalan” helyként képzelhetjük el, amely nemcsak magába foglal egymással össze nem tartozó tereket, hanem ezzel együtt dekonstruálja az ezekre a terekre vonatkoztatott nyelvi jelölés folyamatát, rávilágítva a hely és a helyet jelölő név közötti szakadéokra, a jelölési folyamat performatív mivoltára. Foucault analógiájában a heterotópia által keltett afázia nem más, mint a hely és név közötti vákuumnak, a *helytelenség* fojtogató érzésének megtapasztalása a szó fentiekben tárgyalt mindkét értelmében. A heterotópia tehát a szavakkal leírható és kifejezhető rendszer árnyoldala, a rendet aláásó entrópia.

Foucault heterotópia-fogalma több szempontból is rezonál a Bill Brown (2001), W. J. T. Mitchell (2010) és újabban Jane Bennett (2012) munkáiban fontos szerepet játszó, a tárgyak és a dolgok közötti különbségtételre. Mitchell – részben Brown nyomán – a tárgyat egy névvel és jelentéssel ellátott, diszkurzív módon értelmezhető entitásként határozza meg, míg a dolog a nyelvi reprezentáció határain kívül esik. Mitchell szóhasználatában a dolog olyan amorf „nyersanyag” (*raw material*),

amely vagy a tárgyak rendjébe való beavatásra vár, vagy hulladékként épp kilép abból. A tárgy hulladékká vagy éppen esztétikai fétissé való átalakulása Mitchell számára ugyanannak az érmének a két oldala: a tárgy átlépi a reprezentálhatóság határát, elérhetetlenné, láthatatlanná, egyszóval dologgá válik (Mitchell 2010, 156). Míg a tárgyat a jelölési folyamat performatív ereje hívja életre, a dolog önmagában is ágenciával bír. Az ágenciában rejlő auratikus kisugárzást nevezi Bennett a „dolgok erejének” (*thing power*) (Bennett 2012). A foucault-i heterotópia és a dolgok erejének Bennett-féle új materialista megközelítése egyaránt azt a pillanatot ragadja meg, amikor az anyag „visszanéz” a szemlélőre és a freudi *unheimlich*² dinamikáját idézve egyszerre lesz ismerős és ismeretlen. Mindezt a World Trade Center romjaira vonatkoztatva nyilvánvalóvá válik, hogy olyan „dologról” beszélünk, melynek diszkurzív módon konstruált tárgyi identitása az anyag heterotóp jellege miatt megbomlik, fizikai, szemantikai és kegyeleti szempontból helytelenné válik.

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az áldozatok nagy részét nem tudják azonosítani, szimbolikus temetési szertartás keretében urnákat töltöttek meg a Ground Zeróról származó sűrű, szürke porral, melyeket háromszögbe hajtott amerikai zászlókkal együtt nyújtottak át az azonosítatlan áldozatok hozzátartozóinak. Bennetti értelemben e rítus célja a dolog „tárgyasítása” volt, azaz a por heterotóp textúrájának a temetési rítus által történő felülírása, jelentéssel való ellátása. Ebben az összefüggésben az urna olyan konceptuális keretet biztosít, melyben a heterogén por tárgyként, a halottak maradványaiként válik szimbolikus formában értelmezhetővé. Lényeges ugyanakkor, hogy az urnákon nem szerepelt név, csak a tragédia időpontja: 09-11-01, s bár az urna valóban értelmezési keretként szolgál, a név hiánya egyben a halott test és név közösségének hiánya – tükör, melyben a tárgy dologként néz vissza. Olyan por ez – írja Patricia Yaeger a szertartásról –, amely „visszaharap” és „aláássa a rítus tisztaságát” (Yaeger 2003, 189).

Mindezek után joggal tehetjük fel a kérdést: pontosan mi történt a World Trade Center romjaival? Mi lett a gigantikus méretű törmelék-

² Freud magyarázatában „[a] német *unheimlich* (kietlen, kísérteties, borzongató) szó nyilvánvalóan a *heimlich* és a *heimisch* (bennfentes, otthonos, kies, ismerős, bizalmas) szónak az ellentéte, és az a következtetés sem állhat tőlünk távol, hogy az *unheimlich* éppen azért ijesztő, mert nem ismerős és nem otthonos” (Freud 1988, 66). A tanulmányból azonban kiderül, hogy a *heimlich* kettős értelemmel bír, amennyiben egyszerre jelent otthonost és titkost, mely utóbbi nem ellentéte a kísértetiesnek. „Kísérteties mindaz, ami titok, tehát rejtettnek kellett volna maradnia, mégis föltárult. [...] A *heimlich* tehát olyan szó, amelynek jelentése az ambivalencia irányába halad, míg végül ellentétével, az *unheimlich*-hel esik egybe. Az *unheimlich* bizonyos mértékig a *heimlich* egy fajtája” (i. m., 67).

kel, miután a Ground Zeróról elszállították? Első megközelítésben ez a kérdés igen egyszerűen megválaszolható: a maradványokat a Ground Zeróról a Staten Island-i Fresh Kills roncsterületre szállították, ahol tüzetes vizsgálatnak vetették alá őket. Ennek befejeztével néhány megőrzésre és későbbi kiállításra szánt épületelemet, bútort, repülőgép-maradványt és autóroncsot a JFK repülőtér 17-es hangárjába szállítottak ideiglenes tárolásra, míg el nem készül az egykori tornyok helyét negatív térként jelző emlékmű alatti hivatalos 9/11 múzeum, melyet a tervek szerint 2014-ben adnak át (Yakas 2013). Néhány acéltartót beolvasztottak a *USS New York* nevű hadihajóba, a romok fennmaradó részét pedig ócskavasként értékesítették nagyrészt Kínában és Indiában (*The Week* 2005). Röviden ennyiben foglalható össze a romok története. S bár a történet teljesnek tűnik, hiszen a romok felhasználási módjai ismereteseek, ezzel messze nincs elintézve a dolog. Pontosabban a rom mint *dolog* nincs elintézve. Míg a különböző felhasználási módok mind jelentést és funkciót adnak a romnak, tehát tárgyként konstruálják azt, addig pontosan e felhasználási módok egymáshoz viszonyított különbsége vagy még inkább összeegyeztethetlensége miatt a romok Ground Zero utáni története legalább annyira sokrétű, mint anyagi textúrájuk. A továbbiakban tehát a WTC romjainak Ground Zero utáni anyag-történetével foglalkozom, és megkísérlem feltérképezni a romok utóéletében kibontakozó helyek és funkciók „heterotopográfiáját”. Mindezt valamelyest rendhagyó módon teszem, amennyiben a következő alfejezetekben három olyan hajót fogok esettanulmányként elemezni, melyek mindegyike emblematikus módon illusztrálja a romok sorsát.

Háború a terror ellen

Az azonosítatlan áldozatok hozzátartozói számára szervezett szertartás esetében láttuk, hogy az urnás temetés hagyományos koreográfiájának alkalmazása miként próbál helyet adni a romokban felkutathatatlan, mindenhol jelen lévő, ugyanakkor sehol sem található „helytelen testeknek”. Hasonló célt szolgál a korábban már említett *USS New York* hadihajó, noha alapvetően más szemiotikai apparátust mozgósít. A 2006-ban vízre bocsátott és a megsebzett város nevét viselő hajó orrtőkéjébe 7,5 tonnányi WTC-ből származó acélt olvasztottak be. Az ekevas karddá kovácsolásának eme szimbolikus aktusát George Pataki kormányzó vízre bocsátás alkalmával mondott beszéde pecsételte meg, melyben a hajó célját a terror elleni küzdelemben határozta meg (*USS New York* 2013).

Amennyiben a *USS New York* értelmezési keretet ad a romoknak – és ezek metonimikus kiterjesztéseként szeptember 11. traumájának –, a hajó valóban az urnához hasonló tárgyasítító szerepet lát el. Bár az acél harceszközbe történő beolvasztása a háború kontextusában, az urnás szertartás pedig a temetés narratívájában ad jelentést a romnak, ne feledjük, hogy az urnákkal együtt átadott és az amerikai katonai hagyományoknak megfelelően összehajtogatott zászló ez utóbbi esetben is háborús konnotációt hordoz, amennyiben az áldozatok halála mind az urnák, mind pedig a hajó esetében hősi halálként értelmeződik újra. Fontos különbség azonban, hogy míg az urna a meghatározhatatlan összetételű port emberi testek maradványaivá lényegíti át, addig a hajó orrtőkéjében test és épület fizikailag és szimbolikusan is építőanyaggá válik. Az urna és a zászló nem hordoz jelentést a jövőre vonatkozóan, pusztán a veszteséget helyezi perspektívába. A hajó viszont a terror elleni háború fegyvereként a megtorlás eszközévé válik, melynek eredményeként a halottak „áldozata” máris a jó és rossz küzdelmének globális színterén nyer értelmet.

A *USS New York* révén bevetett háborús retorika természetesen nem egyedülálló a szeptember 11. utáni Amerikában, sőt, 12 év távlatából nyugodtan mondhatjuk, hogy a „fogat fogért” elv retorikai alkalmazása domináns szerepet játszott a terrortámadásokra adott amerikai reakciókban. 2001. decemberi leköszönő beszédében Rudolph Giuliani polgármester már hadszíntérként hivatkozik a Ground Zeróra, „melyre a nagy európai és amerikai hadszínterekhez hasonlóan száz és ezer év után is emlékezni fognak” (Simpson 2006, 47). A dicső múlt hasonló, ámde sokkal konkrétabb alkalmazását láthatjuk Thomas E. Franklin egyik fotóján, mely ikonikussá vált nem sokkal a tragédia után (2. kép). A képen három tűzoltó látható, amint a romok közepette amerikai zászlót húznak fel egy kiálló acélgerendára. A kép sikerének hátterében az áll, hogy a zászlófelvonás ikonográfiája félreérthetetlenül idézi a Joe Rosenthal által megörökített Iwo Jima-i zászlófelvonást 1945-ből, mely az arlingtoni tengerészgyalogos-emlékmű főmotívumaként szobor formájában is elkészült. Hasonlóan az urnák mellett megjelenő zászlóhoz és a *USS New York* által generált retorikához, a Rosenthal-fotó intertextként történő behívásával a tűzoltók katonákká lépnek elő, míg a mögöttük tornyosuló WTC romjai Iwo Jima lencséjén keresztül mint egy győzedelmes hadjárat végső állomásaként jelennek meg. Iwo Jima és a Ground Zero palimpszesztjében tehát 9/11 nem kizárólag egy Pearl Harbort idéző veszteség színtere, hanem a múlt tükrében előrevetített jövőbeli győzelem záloga. A *USS New York* e provizórikus győzelem kivívása jegyében ad jelentést a romnak.

A Ground Zero archeológiája

A *USS New York* már javában szolgálatot teljesített a nyílt tengeren, az egykori tornyok helyét jelölő emlékmű építése is gőzerővel folyt, amikor 2010 júliusában egy váratlan régészeti felfedezés szakította félbe a Ground Zerón zajló munkálatokat. Egy közel tíz méter hosszú fahajó gerince és bordázata bontakozott ki a feketés árnyalatú sárban, nem messze a támadásokat sérülés nélkül átvészelt beton részaltól, mely a World Trade Center alapozási szerkezetének részeként a Hudson folyó felől védte az épületet. A hajó korát a régészek a XVIII. századra datálták, felbukkanásának helyére pedig azt a magyarázatot adták, hogy a manhattani kikötő déli részének korabeli bővítésekor az akkor már valószínűleg kiöregedett vagy használaton kívüli hajótestet a feltöltés részeként használták. A felfedezés azért is egyedülálló, mert a bordák között számos korabeli gabonafélét és használati tárgyat, többek között pénzérmét és bőrcipőket is találtak (Dunlap 2010) (3. kép).

A lelettel foglalkozó újságcikkek és tudósítások kivétel nélkül a hajó régészeti jelentőségét méltatták, melyre mintegy a sors iróniájaként épp a tornyok helyén tátongó lyukban találtak rá. A többnyire lelkes olvasói kommentek is csak elvéve hozták összefüggésbe a hajót az egykor felette magasodó épülettel, akkor is leginkább a beígért új torony és múzeum építésének késlekedésén méltatlankodva. Érzésem szerint azonban a hely és lelet kapcsolata ennél sokkal komplexebb összefüggéseket villant fel, még akkor is, sőt talán pontosan azért, mert ez nem került szóba a hajót övező diskurzus során. Pedig a Ground Zero esetében egy ilyen régészeti leletet nehéz vagy talán nem is lehet elvonatkoztatni a hely XXI. századi „szellemétől”. Bármennyire is a XVIII. századi feltöltés tér-idő kontextusában értelmezzük a hajót, a felfedezés több (hiányzó) réteget is kijelöl a Ground Zero „tanúfalán”, már csak azért is, mert a felfedezés egy kifejezetten nem régészeti célzatú munka részeként történt. A hajótest olyan tükör, melyben az eltávolított rétegek a jelen perspektívájából szemlélve „szellemkép” formájában újra láthatóvá válnak. A múlt és jelen között ily módon létesült kapcsolatot talán Walter Benjamin *dialektikus kép* fogalmának segítségével lehet a legjobban érzékeltetni. Benjamin felfogásában a múlt minden esetben töredékesen, romként, eredeti kontextusából kiszakítva jelenik meg a jelenben. A dialektikus képben, ahogy azt a befejezetlenül maradt *Das Passagen-Werk* című munkájának egyik töredékében kifejti, az egymásra (és egymásba) villanó dekontextualizált múlt (rom) és jelen (a múlt olvasásának aktusa) egy olyan konstellációt alkot, mely Kulcsár-Szabó Zoltán fordításában egy „leállított, szüneteltetett dialektikaként” (Benjamin 2002, 463; Kulcsár-Szabó 2003, 77) válik olvashatóvá.

A Ground Zero mélyéből előkerült hajó esetében a hajótest szerkezete és a körülötte talált tárgyak az „olvasás” 9/11 utáni perspektívájában olyan konstellációt hívnak életre, amelyben a World Trade Center hiányzó romjai a XVIII. század és a jelen egymásba villanásában megmutatkozó virtuális rétegben jelennek meg.

Hogyan testesül meg ez a virtuális réteg? Amikor a hajó egyes részeire hivatkozunk, óhatatlanul testrészek nevét használjuk: hajótest, hajóorr, hajógerinc, bordák. Kognitív nyelvészeti megközelítésben az élő test forrástartomány, míg az élettelen tárgy céltartomány (Kövecses 2005). Az így létrejött metaforikus viszonyban az emberi test modellként, azaz forrástartományként szolgál a hajó nyelvi feltérképezésére. Ugyanez érvényes természetesen az épületekre is, amikor például homlokzatról vagy vázszerkezetről beszélünk. Testünket tudattalanul rávetítjük a minket körülvevő tárgyakra, miközben ezeket saját testünkre is ráolvassuk (Leach 2002, 132). A szeptember 11-éről írott esszéjében George Lakoff – ahogy más megközelítésben Neil Leach (2003, 85) is – említ olyan eseteket, amikor az épületek összeomlásának szemtanúi sajgó fájdalmat éreztek gerincükben, mintegy fizikailag performálva épület és test metaforikus viszonyát (Lakoff 2001). Hasonlóan testi alapú asszociációkat váltanak ki a lelet megóvásáról és régészeti dokumentálásáról készült felvételek, melyekben a hajótest mintegy ősi élőlény csontvázként „ölt testet”. Bár a hajótest élőlényként való olvasata a Ground Zero kontextusában kétségtelenül *unheimlich*, e metaforikus megfeleltetés mégis biztosítja a jelentés „áramlását” a forrástartományból a céltartományba.

A hajó mellett talált többi leletről készült felvételek azonban megzavarják ezt az áramlást. Az egyik ilyen kép különösen fontos ebből a szempontból (4. kép). Egy régész kezét látjuk, amint egy sárral fedett bőrcipőt tart a kezében. A fotó síkját szinte teljes egészében a cipő foglalja el, a háttér és a régész karja elmosódottan látszik. Pontosan kivehető a cipő formája, mérete és a két, oldalt lelógó bőrszík, melyeket valamikor csat köthetett össze. A nagy felbontás a cipőt borító sár textúráját is testközelségre hozza. Első megközelítésben természetesen semmi gond nincs a képpel, sőt, szemléletes dokumentumként szolgál a XVIII. századi Amerika egyik mindennapi tárgyáról. Roland Barthes terminológiáját alkalmazva a képnek ezt az informatív komponensét nevezhetjük *stúdium*nak. De míg a *stúdium* nem más, mint a kép kulturálisan kontextualizálható, értelmezhető dimenziója, a *punctum*, melyet Barthes a *stúdium* ellenpárjaként vezet be, a kontextualizálhatóság és az értelmezhetőség síkját zavarja meg. A *punctum* egy bizonyos formai részlet, mely éppen megmagyarázhatatlansága révén ragadja meg a nézőt és ássa alá a *stúdium* által rögzített jelentéseket (Barthes 1985, 108).

A cipőről készült fotó esetében a hajótest elemei által előidézett antropomorfizáló jelölési folyamatot megzavarja egy olyan tárgy, mely hiányként jeleníti meg az őt viselő embert. Ez megzavarja élő és élettelen metaforikus egymásra vetítésének lehetőségét, és a metafora hasonlóságon és behelyettesítésen alapuló vertikális sémáját a metonímia érintkezésen és egymásmellettségen alapuló horizontális síkjára kényszeríti. Mindez önmagában véve még nem zavarja meg a *stúdiumot*, sőt inkább izgalmassá teszi a kétszáz évvel ezelőtti mindennapi életről tanúskodó leletet. Azonban a Ground Zero tér- és időbeli kontextusában a cipő nem pusztán a XVIII. századi életnek, hanem szeptember 11. virtuális rétegén „átvillanva” a XXI. századi halálnak is nyomává válik. Ebben az értelemben tehát a kép *punctuma* a régészeti lelet mögött megnyíló negatív tér, melyben a rom mint dolog hangsúlyos hiány formájában nyomul előtérbe. E negatív tér nem más, mint a benjamini konstelláció, mely a jelen és a régmúlt között hiányként villantja fel azt a bennetti értelemben vett dolgot, amit Meyerowitz és Franklin képei rögzítenek ugyan, mégsem engednek látni. A cipő olyan mnemonikus katalizátor, amely – azáltal, hogy ember és épület kapcsolatát nem metaforikus, hanem metonimikus viszonyként tárja elénk – a XVIII. századi *tárgyat* a XXI. századi *dolgok* erejével itatja át. A kép *punctuma* tehát nem pusztán szeptember 11. virtuális rétegének felvillanása, hanem test és épület metonimikus kapcsolatának, azaz a XXI. századi romok heterotóp textúrájának „kiolvasása” a XVIII. századi hajó és a jelen között létesült erőtérben. A kimerevített konstelláció fókuszában maga a hely áll: a Ground Zero „időkapu” múlt és jelen között. Ebben az olvasatban tehát a XVIII. századi hajó a *USS New York*kal pontosan ellentétes irányba „vitorlázik”. Míg az utóbbi a dolgok szférájából a tárgyak felé, az előbbi – legalábbis a fenti olvasat szellemében – a tárgyak felől a dolgok irányába halad.

Azonban a Ground Zero mélyén talált hajó a kontextusából kiszakított múlt nyomaként nemcsak a World Trade Center romjainak heterotóp textúrájára, hanem a romok elszállításának egy nem kevésbé problematikus aspektusára is segít rávilágítani. Amint azt korábban láttuk, a Hudson folyótól elhódított terület részeként a hajó a város térbeli növekedését szolgálta, hogy aztán végül a WTC alatt „kössön ki”. A roncs koordinátáit a XVIII. századi horizontális és az ikertornyok által fémmjelzett modernista, vertikális terjeszkedés metszéspontjában is értelmezhetjük. E metszéspontban egymásba villanó múlt és jelen palimpszesztiként vetíti egymásra a romok ócskavasként való beolvasztását és a XVIII. századi hajó szintén hulladékként történő újrahasznosítását. Ezzel kapcsolatban a probléma már nem pusztán az áldozatok testének helytelensége, hanem az *érték* és a *hulladék* performatív jelen-

tésű kategóriáinak a romokra vonatkoztatása. Az urnás szertartás esetében láttuk, hogy az urna által szolgáltatott értelmezési keret miként húz szimbolikus határt a heterogén anyag alkotórészei között és jelöli meg az áldozatok maradványait értékként. A *USS New York* szimbolikusan a World Trade Center és az áldozatok maradványait jelöli meg értékként a terror ellen folytatott háború értelmezési tartományában. Az ócskavasként történő értékesítés viszont a romok acéltartalmát jelöli meg értékként, tekintet nélkül a benne rejlő lehetséges emberi maradványokra. Az urnás szertartás rítusában meghatározott érték és hulladék jelentése az eladás aktusával tehát éppen az ellenkezőjére változik. Amennyiben ezeket a felhasználási módokat egymással egyenrangú folyamatokként szemléljük, az érték és hulladék összeolvadása révén kialakult szemantikai zavarban a romok utóélete heterotópiaként tárul elénk.

Érték és hulladék

A romok nyersanyagként való újrahasznosítását talán semmi sem szemléltetheti jobban, mint az a hajó, amely az acélszerkezet maradványait a Távols-Keletre szállította. A *USS New York* és az emlékműépítés közben talált régi hajó által keltett szenzáció árnyékában a török *Osman Mete* szerepe szinte semmilyen visszhangot nem kapott a médiában – talán nem véletlenül.

William Langewiesche amerikai újságíró azon kevesek közé tartozik, akik különleges engedéllyel testközelből figyelhették a Ground Zerón zajló munkálatokat az első naptól kezdve egészen a romok elszállításáig. Az eseményeket dokumentáló *American Ground: Unbuilding the World Trade Center* című, nagy port kavart könyve kíméletlen részletekkel mutatja be a mentési és felszámolási munkák során történt ellentmondásos eseményeket: a tűzoltók és a rendőrök között kialakult viszályokat, a tűzoltók saját halottaik maradványaival szemben tanúsított különleges bánásmódját, illetve a terület környékén betört kirakatú vagy részben megsemmisült üzletek kirablását. Ide sorolható az is, hogy Langewiesche az egyetlen újságíró, aki az *Osman Mete* berakodási munkálatait is figyelemmel kísérte és dokumentálta. Méltán mondhatjuk, hogy e korántsem dicsőséges vagy hősie események bemutatásával a könyv komoly tabukat döntöget. Az utolsó bekezdésben Langewiesche a következőképpen mutatja be a romok berakodását a hajó gyomrába:

„Az *Osman Metét* Isztambulból, török legénységgel szerződtették a munkára – nem véletlenül. Úgy tartják, a török tengerészek másoknál sokkal kevésbé veszik zokon, ha az efféle nehéz áru kárt okoz a hajójukon. Annyi legalábbis biztos, hogy hozzá vannak szokva az ilyen szállítmányokhoz, ugyanis a török vasolvasztó kemencék elsőként álltak rendelkezésre a World Trade Center maradványainak beolvasztására. Ezzel a szállítmánnyal azonban az *Osman Mete* most az ellenkező irányba indult: negyven napon át a Panama-csatornán keresztül egészen Kínáig, mely Indiával egyetemben a tornyok végső úti célja lett. A kötélletrán felmásztam a fedélzetre, és órákon át csak álltam és figyeltem a berakodást. A hajó rossz karban volt, mindenhol rozsdá borította. A fedélzeti gépek mintha már évek óta nem működtek volna. A legénység hasonlóképpen szedett-vedett volt, és egyértelműen közönyös a szállítmány jelentésével szemben. A rakodónyílások tárva-nyitva álltak. Felülről nézve a hatalmas rakodótér minden oldala ütött-kopottnak látszott. A daru szinte minden percben újabb adag vastörmelékkal érkezett a fedélzet fölé, hogy aztán nagy robajjal a hajó gyomrába ejtse. A felszálló porban még mindig érezhető volt az egykori romokból áradó édeskes szag. A por leülepedésével a vastörmelék újra láthatóvá vált, amint a hajó mélyére hányva, rendezetlenül halmozódott immár külföldi kezekben, útban az olvasztók felé a világ túlsó felén. Furcsa módon mégis illő végzet ez a tornyok számára. Háztartási gép, autó vagy egyszerű vasbeton háló formájában így vagy úgy a világ minden sarkába eljutnak majd.” (Langewiesche 2011, 204–205.³)

Bár a részletek szemléletes bemutatásában ez a bekezdés sem szűkülöködik, mégis mintha a tabukat döntögető Langewiesche a könyv végére kicsit elérékenyülne – még akkor is, ha az utolsó mondatban érezhetünk némi csendes iróniát a romok auráját felülíró újrahaznosítás leletlenségével szemben. E keserűen szentimentális hangvétel azonban kettős célt szolgál a fenti bekezdésben. Egyfelől a „furcsa módon mégis illő” végzetet burkoltan illetlennek minősíti, másfelől pedig az értékesítésből származó üzleti hasznot a berakodás folyamatának részletezésével fedi el.

A Langewiesche által alkalmazott elfedés – vagy inkább elhallgatás – technikája a hajó és a legénység fitymáló jellemzésében érhető tetten leginkább. Ez a leírás ugyanis – igen látványosan – a „mi” és az „ők” bináris oppozíciójára épít, melyben „ők”, azaz a szedett-vedett, ütött-

³ Saját fordítás – M. L.

kopott, külföldi tengerészek válnak felelőssé a World Trade Center maradványainak méltatlan kezeléséért. Bár az ezt megelőző bekezdésben Langewiesche az újrafelhasználás magas árát említi mint az eladás indokát (i. m., 204), az értékesítés belföldi körülményeinek további tárgyalása helyett inkább a külföldi szállítókat minősíti közönyösnek a „szállítmány jelentésével” szemben. Azonban magát a jelentést nem firtatja.

Ez a nyitva hagyott ajtó átvezet egy másik, a Ground Zeróban talált régészeti lelet kapcsán már említett hulladék-érték kettősségének kérdéséhez. A Langewiesche által elvarratlanul hagyott szál ugyanis pontosan az érték és a hulladék jelentését hagyja nyitva egy olyan bekezdésben, amely az eladott vashulladékot nem anyagi, hanem eszmei értékkel ruházza fel, mely érték az idegen szállítók kezében (és hajójában) tisztátalanná válik. Míg „ők” csak hulladékot látnak a romban, „mi” értéket. Langewiesche szentimentalizmusa tehát olyan álca, melynek leple alatt áthelyezi a felelősséget az eladást legitimizáló és ezáltal a romokat mint anyagi értéket konstruáló politikai és gazdasági erőkről a végrehajtást lebonyolító török munkásokra. Amit pedig elfedni kíván, az nem a hulladékként való értékesítés és a rakomány „jelentésének” összeegyeztethetlensége, hanem éppen ellenkezőleg, a hulladék és a „jelentés” *unheimlich* összeegyeztethetőségéhez társuló kényelmetlenség érzése. Ez utóbbi értelemben a romokkal szemben tanúsított közönyösség nem „őket”, hanem „minket” jellemez.

Helyek és hajók

Más terekről című esszéjének végén Foucault a hajót nevezi meg mint a heterotópia legszemléletesebb példáját:

„...ha végül arra gondolunk, hogy a hajó egy úszó térdarab, egy hely nélküli hely, mely önmaga által létezik, mely önmagára zárt, és ugyanakkor átadatik a tenger végtelenségének, és amely kikötőről kikötőre, szélről szélre, bordélyról bordélyra, egészen a gyarmatokig megy, hogy elhozza a legértékesebb kincseket, amit csak a távoli kertek rejtenek, megértjük, miért lehetett a hajó a civilizációnk számára, a tizenhatodik századtól egészen napjainkig, nem pusztán a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb eszköze (ez ma nem volt témám), de a képzelet legfontosabb forrása is.” (Foucault 2004.)

Számára a hajó „hely nélküli hely”, mely a különféle áruk és utasok átmeneti tartózkodásának, illetve továbbhaladásának színtere. A hajó a szárazföld statikus világához mérten „más tér”, heterotópia. Csábító lenne e tanulmány zárásaként a fenti idézet sorainak tükrében láttatni a három hajót, melynek segítségével a romok utóéletének heterotopográfiáját próbáltam felvázolni. A helyzet azonban épp ellenkező. Tanulmányomban a foucault-i értelemben vett hajó nem más, mint a World Trade Center romja, egy „önmagára zárt” és mégis kimondhatatlanul nyílt, heterogén dolog, mely a belőle készült tárgyakból „visszaharap”. Céлом e visszaharapás különböző módjainak szemléltetése volt a romok textúrájának és utóéletének vizsgálatával. A hajók pedig olyan nagyítólencséként szolgáltak, melyeken keresztül e heterotóp textúra rétegei láthatóvá válnak.

Irodalom

- Barthes, Roland 1985: *Világoskamra* (ford. Ferch Magda). Budapest, Európa.
- Benjamin, Walter 2002: *The Arcades Project*. Cambridge (MA), Belknap Press of Harvard University Press.
- Bennett, Jane 2012: *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Durham (NC), Duke University Press.
- Brown, Bill 2001: Thing Theory. *Critical Inquiry*, 28., 2001/1., 1–22.
- DePalma, Anthony 2011: *City of Dust: Illness, Arrogance, and 9/11*. Upper Saddle River (NJ), Pearson Education.
- Dunlap, David W. 2010: *18th-Century Ship Found at Trade Center Site*. <http://cityroom.blogs.nytimes.com/2010/07/14/18th-century-ship-found-at-trade-center-site/>, utolsó letöltés: 2013. június 4.
- Foucault, Michel 2000: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája* (ford. Romhányi Török Gábor). Budapest, Osiris.
- Foucault, Michel 2004: Más terekről (ford. Erhardt Miklós). <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>, utolsó letöltés: 2013. június 4.
- Freud, Sigmund 1998: A kísérteties (ford. Bókay Antal és Erős Ferenc). In Bókay Antal – Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Budapest, Filum.
- Goldstein, Joseph 2013: *11 Years Later, Debris From Plane Is Found Near Ground Zero*. http://www.nytimes.com/2013/04/27/nyregion/airplane-debris-found-near-world-trade-center-site.html?_r=0, utolsó letöltés: 2013. június 4.
- Greenberg, Judith 2003: Wounded New York. In uő (szerk.): *Trauma at Home: After 9/11*. Lincoln, University of Nebraska Press. 21–35.
- Kennedy, Liam 2003: Remembering September 11. Photography as Cultural Diplomacy. *International Affairs*, 79., 2003/2., 315–326.
- Kövecses Zoltán 2005: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest, Typotex.

- Kristeva, Julia 1980: *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York, Columbia UP.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 2003: Kiüresítés és (negatív) dialektika. A chiazmus példája. *Tiszatáj*, 2003. július, 57–79.
- Lakoff, George 2001: *Metaphors of Terror*. <http://www.cse.buffalo.edu/~rapaport/575/F01/lakoff.on.terrorism.html>, utolsó letöltés: 2013. június 4.
- Langewiesche, William 2011: *American Ground. Unbuilding the World Trade Center*. London, Simon & Schuster.
- Leach, Neil 2002: Belonging. Towards a Theory of Identification with Place. *Perspecta*, 33., 126–133.
- Leach, Neil 2003: 9/11. *Diacritics*, 33., 2003/3–4., 75–92.
- Macaulay, Rose 1953: *Pleasure of Ruins*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- Mitchell, William J. Thomas 2005: *What Do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*. Chicago (IL), University of Chicago Press.
- Simmel, Georg 2009: A rom (ford. Teller Katalin). *Árgus*, 2009/1–2., 155–161.
- Simpson, David 2006: *9/11: The Culture of Commemoration*. Chicago (IL), University of Chicago Press.
- Trigg, Dylan 2006: *The Aesthetics of Decay: Nothingness, Nostalgia, and the Absence of Reason*. New York, Peter Lang.
- USS New York LPD 21. <http://www.ussny.org/index.php>, utolsó letöltés: 2013. június 4.
- The Week 2005: The Becoming of the World Trade Center. <http://www.theweek.co.uk/politics/28195/becoming-world-trade-center>, utolsó letöltés: 2013. június 4.
- Weschler, Lawrence 2003: *Echoes at Ground Zero. Interview with Joel Meyerowitz*. http://www.joelmeyerowitz.com/photography/images/Meyerowitz_Weschler.pdf, utolsó letöltés: 2013. június 4.
- Woodward, Christopher 2001: *In Ruins*. New York, Pantheon.
- Yaeger, Patricia 2003: Rubble as Archive, or 9/11 as Dust, Debris, and Bodily Vanishing. In Greenberg, Judith (szerk.): *Trauma at Home: After 9/11*. Lincoln, University of Nebraska Press. 187–194.
- Yakas, Ben 2013: *9/11 Memorial And Museum Will Charge \$20-25 Admission Fee*. http://gothamist.com/2013/05/04/the_911_memorial_and_museum_will_ch.php, utolsó letöltés: 2013. június 4.

1. kép. Az északi homlokzat maradványai

<http://rcodaphotography.blogspot.nl/2009/09/inspirations-15-joel-meyerowitz.html>

2. kép. Zászlófelvonás a romok között. Fotó: Thomas E. Franklin

<http://brain-terminal.com/posts/2001/09/13/the-flag-raising-at-ground-zero>

3. kép. Régész vizsgálja az emlékmű alapozásakor felszínre került XVIII. századi hajó maradványait.

Fotó: Fred F. Conrad

http://www.nbcnews.com/id/39500174/ns/technology_and_science-science/t/details-th-century-ground-zero-ship-revealed/

4. kép. A hajóroncsból előkerült számos korabeli cipő egyike. Fotó: Fred F. Conrad

<http://cityroom.blogs.nytimes.com/2010/07/14/18th-century-ship-found-at-trade-center-site/>

Amish fiú a Wisconsin állambeli Kingstonban 2012-ben. © MTI/EPA/Jeffrey Phelps

Pintér Károly

A vallás szerepe az Egyesült Államok múltjában és jelenében*

m

Magyarországon is közismert tény, hogy az Amerikai Egyesült Államok a nyugati kultúrkörön belül az egyik, ha nem a legvallásosabb országnak számít. Számos közvélemény-kutatás egybehangzón igazolta és igazolja vissza napjainkig, hogy az amerikaiak túlnyomó többsége hisz Istenben,¹ és nagy részük (több mint 80 százalék) kötődik valamely valláshoz, egyházhoz vagy felekezethez. Az összlakosság több mint fele azt vallja, hogy a vallás nagyon fontos szerepet játszik az életében,² és a rendszeresen templomba járók (körültekintőbben fogalmazva istentiszteleten részt vevők) aránya 35–40 százalékra tehető,³ ami egy több mint 300 milliós ország esetében létszámában is hatalmas hívő közösségeket jelent. Az ország túlnyomórészt (mintegy 78 százalék) keresztény vallású, ezen belül még mindig enyhe többségben vannak (a legfrissebb adatok szerint éppen az összlakosság felét alkotják) a különféle protestáns felekeze-

* A cikk megjelenése az Európai Unió támogatásával, a TÁMOP 4.2.1. B-11/2/KMR-2011-0002 számú, A tudományos kutatások kibontakoztatása a PPKE-n című projekt keretében valósult meg.

¹ A vallás társadalmi és közéleti szerepének kutatására szakosodott Pew Research Center egyik 2007-es felmérése (U.S. Religious Landscape Survey) szerint mindössze a felnőtt amerikai lakosság 5 százaléka vallja magáról, hogy nem hisz Istenben vagy valamely univerzális szellemben, és közülük is csupán minden negyedik tartja magát kifejezetten ateistának: <http://www.pewforum.org/Not-All-Nonbelievers-Call-Themselves-Atheists.aspx>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.

² A korábban idézett felmérés szerint ez az arány országosan 56 százalék: <http://www.pewforum.org/How-Religious-Is-Your-State.aspx>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.

³ <http://www.pewforum.org/Religious-Attendance/Is-a-Bad-Economy-Good-for-Church-Attendance.aspx>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.

tek, ám a legnagyobb egyház immár hosszú ideje a katolikus, amelynek számaránya a XIX. század közepe (a tömeges ír bevándorlás kezdete) óta folyamatosan nő, a II. világháború óta főként a mexikói és egyéb latin-amerikai bevándorlók jóvoltából.⁴ Milliós számra élnek azonban az USA-ban más vallásúak is: mindenekelőtt a vallásos zsidóság számaránya jelentős, de a XX. század második felében növekedésnek indult az iszlám vallásúak részaránya is, részben az afroamerikaiak körében kibontakozott sajátos „iszlamizáció” eredményeként, részben pedig az iszlám többségű afrikai és ázsiai országokból érkezett bevándorlók révén. De valószínűleg nincs olyan világvallás vagy akár regionálisan jelentős egyház, amelynek ne létezne közössége az Egyesült Államokban, hiszen az ország már jó ideje egyfajta mikrokozmosza a világ faji, etnikai és kulturális sokszínűségének.⁵

Történelmi gyökerek: a protestáns örökség

Nem volt ez mindig így: Samuel Huntington az amerikai identitás történelmi gyökereit és fejlődését vizsgálva kiemelte, hogy annak magva és egyben máig meghatározó eleme az angolszász protestáns hagyomány (Huntington 2005, 73–86). 1790-ben, az első hivatalos népszámlálás idején a függetlenné vált Egyesült Államok lakosságának mintegy 18 százaléka volt fekete rabszolga, akik politikai és jogi szempontból is ki voltak rekesztve a nemzeti közösségből; a fehér többség mintegy 80 százalék a Brit-szigetekre vezette vissza a származását (a maradék is javarészt holland vagy német eredetű volt), és 98 százaléuk különféle protestáns felekezetekhez tartozott (i. m., 83). Elmondható tehát, hogy az Egyesült Államok magkultúrájának meghatározó vonásai az angol-brit eredet (beleértve az angol nyelvet, a politikai és joghagyományt) és a protestáns vallás túlsúlya. Az USA azonban már ekkor is a legsokszínűbb protestáns országnak számított a világon: ellentétben az európai országok többségével, ahol egyik vagy másik egyház államegy-

⁴ <http://religions.pewforum.org/affiliations>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14. Az adatok szerint a három nagy protestáns csoport (az evangéliumiak, a „fővonalba” tartozók és a fekete egyházak) követőinek száma együtt 51 százalékra tehető, a katolikusok pedig 24 százalékra. A fenti kategóriákba be nem sorolható kisebb keresztény egyházak (ortodoxok, mormonok, Jehova tanúi stb.) együtt további 3 százalékot alkotnak.

⁵ <http://religions.pewforum.org/affiliations>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14. Az adatok szerint a zsidók aránya 1,7, a muszlimoké 0,6 százalék, és hasonló arányban képviselik magukat a buddhisták és a hinduk is (0,7, illetve 0,4 százalék).

házként funkcionált, avagy legalábbis társadalmilag domináns helyzetben volt (mint például a lutheránus egyház a skandináv országokban, a kálvinizmus Hollandiában és Skóciában, vagy éppen a katolicizmus Franciaországban, Spanyolországban és a Habsburg Birodalomban), az USA-ban államonként, illetve régióként más-más protestáns egyház játszott helyi értelemben meghatározó szerepet. Az északi Új-Angliában kezdettől fogva a puritánok, vagyis az anglikán államegyházzal szembe helyezkedő, kálvinista gyökerű angol vallási csoportok vitték a prímet, akik éppen azért telepedtek le 1620-tól kezdve a mai Bostonban és környékén, hogy az anglikán egyháztól és az angol kormánytól távol, autonóm módon élhessék életüket és gyakorolhassák vallásukat. A puritán tradíciót az amerikai történészek hagyományosan az amerikai társadalom és kultúra egyik meghatározó elemének tekintik,⁶ és előszeretettel citálják annak példajaként, hogy a vallásszabadság iránti vágy Észak-Amerika angol gyarmatosításának egyik fő indítékát képezte. Ehhez a tényhez azonban a tisztánlátás végett érdemes azt is hozzáfűzni, hogy az új-angliai puritánok csak saját vallásszabadságukat védték elszántan, másokéval vajmi keveset törődtek: az itteni gyarmatokon a más felekezetekhez tartozó személyeket nemkívánatos elemeknek tekintették, valamint a puritán ortodoxiával szembeszálló lelkészek és prédikátorok sorsa is nemegyszer a száműzetés lett (így jött létre például az aprócska Rhode Island gyarmat Roger Williams vezetésével, amely hamarosan a baptisták legelső amerikai központja és a vallási türelem egyik legkorábbi szigete lett az Újvilágban [Gaustad 2001, valamint Queen et al. 2009, 179]).

Több száz mérfölddel délebbre, a Chesapeake-öböl környékén ezzel szemben jellemzően anglikán többségű angol gyarmatok jöttek létre (Virginia, Maryland, majd később a még délebben fekvő Karolinák), habár nem elhanyagolható számban vándoroltak be ide más felekezetek is, főleg skót és skót eredetű ír (Scotch-Irish) presbiteriánusok, akik a kálvinista hagyomány egy másik ágát képviselték (Marylandben némi katolikus lakosság is akadt, mivel alapítói eredetileg az angol katolikusok menedékének szánták). A két korai gyarmati régió között elterülő, úgynevezett közép-atlanti vidék valamivel később, a XVII. század második felében került angol fennhatóság alá, és kezdettől fogva etnikai és vallási szempontból vegyes képet mutatott: New York államban a kálvinista holland telepések, míg Pennsylvániában a nagyszámú, különféle protestáns kisegyházakhoz tartozó német bevándorlók, valamint

⁶ A klasszikus összefoglalás Perry Miller nevéhez fűződik (1953). Némileg újabb keletű áttekintő jellegű összefoglalás például: Bremer 1976.

baptisták, presbiteriánusok, lutheránusok tarkították a vallási térképet. Pennsylvániában kezdettől a vallási türelem alapelve érvényesült, mivel alapító birtokosa, William Penn az Angliában viszonylag kis létszámú, de gazdaságilag befolyásos és más felekezetekkel szemben türelmet hirdető kvéker egyházhoz tartozott.⁷ A XVIII. század közepén, az úgynevezett első nagy vallási ébredés (*First Great Awakening*) időszakában erőteljes térhódításba kezdett a baptista felekezet, amely aztán a következő évszázad során az Egyesült Államok egyik legnagyobb létszámú protestáns egyházává nőtte ki magát. Vallástörténések kiemelik ennek az időszaknak a szerepét az amerikai vallásosság megerősödésében, valamint a protestáns felekezetek közötti különbségek elmosódásában is.⁸

Az alkotmányos keretek: a kormányzat és az egyházak viszonya

A fentiekben vázolt vallási sokszínűség magyarázza azt a tényt, hogy az amerikai alkotmány megalkotói, az 1787-ben Philadelphiában tanácskozó „alapító atyák” fontos elvnek tekintették a szövetségi kormány felekezeti semlegességét. Az alkotmány alapszövegében erre még csak egy konkrét hely utal: A VI. cikk utolsó mondatában megtiltották azt, hogy bármely szövetségi hivatal betöltésének előfeltételeként a vallási hovatartozást vizsgálják vagy feltételül szabják.⁹ Ezt a semlegességi elvet bővítette ki és fogalmazta meg általános formában a két évvel később, immár az új alkotmány égisze alatt megválasztott első kongresszus, amely tíz alkotmánykiegészítést fogadott el a tagállamok és polgáraik alapvető jogainak biztosítása céljából. Az I. alkotmánykiegészítés értelmében „A kongresszus nem alkot törvényt vallás hivatalossá tétele vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában.”¹⁰ Ez a maga idejében

⁷ Penn szerepéről: Noll 1992, 65–68. Az egyes államok felekezeti viszonyairól a grammati időszak végén lásd: Stark–Finke 1988, 39–51.

⁸ A Great Awakening összefoglalása: Noll 1992, 91–113.

⁹ Az amerikai alkotmány szövege magyarul a legkönnyebben az USA nagykövetségének honlapján érhető el (bár a fordítás számos helyen kifogásolható színvonalú): http://hungarian.hungary.usembassy.gov/constitution_in_hungarian.html, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.

¹⁰ Az idézet saját fordításom, ugyanis mind a nagykövetség honlapján szereplő szöveg, mind a Bódy Pál és Urbán Aladár által szerkesztett, széles körben hozzáférhető történeti szöveggyűjtemény (2001, 488) a mondat helyes értelmezése szempontjából

korszakalkotó előírás – amelyet nyilvánvalóan a hagyományos brit gyakorlattal való szembehelyezkedés, valamint az új szövetségi köztársaság vallási sokszínűségének belátása ihletett¹¹ – a szövetségi kormányt hivatalosan is felekezetiileg semlegessé nyilvánította. A történeti hűség kedvéért azonban fontos megjegyezni, hogy az I. alkotmánykiegészítés csak a szövetségi kormányt korlátozta, az egyes államok kormányzatait nem, tehát azoknak a ratifikálást követően is jogukban állt pozitívan vagy negatívan megkülönböztetni bizonyos egyházakat vagy vallásokat.¹² Másfelől pedig a felekezeti semlegesség nem jelentett valami-

kulcsfontosságú „*establishment of religion*” kifejezést tévesen mint „vallás alapítása” fordította magyarra, holott az „*establishment*” szó vallási kontextusban hivatalossá tételt, államegyházi rangra emelést vagy legalábbis kiváltságos státuszt jelent, mint ahogy az anglikán egyházat Angliában hagyományosan „*established church*”, vagyis „hivatalos egyház” néven emlegetik. A fogalom részletes magyarázatát amerikai történelmi összefüggésben lásd: Queen et al. 2009, 375–378.

¹¹ Az alkotmány ratifikációjáról Észak-Karolinában folytatott vita során 1788-ban az állam akkori kormányzója az ország rendkívüli vallási tarkaságával indokolta, miért alaptalan az a félelem, hogy az újonnan létrehozandó szövetségi kormány valamiféle nemzeti vallást iktatna törvénybe: „Csak két vagy három olyan államot ismerek, ahol bármi esély van egy bizonyos vallás hivatalossá tételére. Massachusetts és Connecticut lakói többnyire presbiteriánusok [ez alatt a puritán eredetű kálvinista kongregacionistákat értette – P. K.]. Az összes többi államban az emberek nagyszámú különböző szektára oszlanak. Rhode Islandben, ha jól tudom, a baptisták hitelvei dominálnak. New Yorkban nagyon megosztottak: az episzkopálisok [az amerikai anglikán egyház – P. K.] és a baptisták a legszámosabbak. New Jersey-ben ugyanolyan megosztottak, mint mi. Pennsylvániában ha akad egyetlen szekta, amelyik dominál a többi felett, akkor az a kvékereké. Marylandben az episzkopálisok vannak többségben, noha akadnak más szekták is. Virginiában sok különféle szekta van; Önök mindannyian tudják, mik az ő vallási érzelmeik. Tehát az összes déli állam különbözik egymástól, akárcsak New Hampshire. Remélem tehát, hogy az urak elhiszik: nincs ok a félelemre, hogy egyetlen vallás kizárólagosan hivatalos rangra emelkedjen.” (Idézi Cogan 1997, 67–68; saját fordítás – P. K.) Végül is több állam a ratifikáció feltételül szabta azt, hogy az alkotmányt egy „jognyilatkozattal” (Bill of Rights) egészítse ki a majdan megválasztandó első kongresszus, és abban *expressis verbis* garantálja bizonyos jogok védelmét, köztük a vallásszabadságot és a szövetségi szintű államegyház létrehozásának tilalmát.

¹² Az I. alkotmánykiegészítés vallással kapcsolatos előírásainak eredetéről, értelmezéséről és az „alapító atyák” eredeti szándékairól immár bő fél évszázada intenzív tudományos vita folyik történészek és alkotmányjogászok részvételével. A vita erősen politikai színezetű, mivel a különböző nézetek képviselői egyaránt azt szeretnék igazolni, hogy az alkotmány szerzői az ő nézeteikhez hasonlóan kívánták szabályozni a kormányzat és az egyházak viszonyát, vagyis az „alapító atyák eredeti szándéka” az ő értelmezésükkel esik egybe (az „eredeti szándék” alkotmányjogi doktrínájáról lásd alább). Az értelmezési viták legkiegyensúlyozottabb összefoglalása: Drakeman 2010, 229–262. Ő arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy sem az alkotmánykiegészítés elfogadását megelőző kongresszusi vitákból, sem pedig a korabeli politikusok és egyházi vezetők fennmaradt nyilatkozataiból vagy állásfoglalásaiból nem vezethető le valamiféle

féle felvilágosult agnoszticizmust vagy modern értelemben vett vallási türelmet: számos szerző hangsúlyozza, hogy az egymást követő elnökök évtizedeken át hirdettek nemzeti ima- és hálaadási napokat (az utóbbiból aztán az egyik jellegzetes amerikai nemzeti ünnep fejlődött ki), továbbá a szövetségi Kongresszus mindkét háza – az egyes államok törvényhozásainak gyakorlatát követve – kezdettől fogva hivatalos képlánt tartott fenn, valamint falai között rendszeres vasárnapi istentiszteleteket tartottak (Drakeman 2010, 264–283). Az uralkodó felfogás talán úgy foglalható össze, hogy a keresztény hitet és főként a keresztény erkölcsiséget a jó kormányzás elengedhetetlen előfeltételének tekintették, és a többségi nézet a „keresztény” szó alatt jellemzően valamilyen bevett protestáns felekezetet értett.

Mindazonáltal az amerikai alkotmány I. kiegészítése mégis különleges helyzetet hozott létre a kormányzat(ok) és az egyházak amerikai kapcsolatában: a vallásszabadság garantálása és a kormányzati semlegesség az USA-ban megteremtette az alkotmányjogi alapjait annak, hogy a következő két évszázadban a legkülönbélebb vallások követői telepedjenek le az országban, valamint több, amerikai eredetű új egyház és vallási mozgalom induljon útjára. Voltaképpen egyfajta „szabad piac” jött létre a különféle egyházak számára, ahol az állam anyagi és intézményes támogatása híján minden felekezet alapvetően azonos feltételek mellett, örökölt kiváltságok és politikai korlátozások nélkül, az igehirdetés és a népszerűsítés egyéb békés eszközeit igénybe véve növelhette saját hívei taborát.

Többségi és kisebbségi vallások viszonya a XIX. században

A felekezeti türelem szép elve persze nem feltétlenül akadályozta meg a vallási intolerancia időnkénti és helyenkénti fellángolását: a Joseph Smith „próféta” által 1830-ban alapított sajátos keresztény szekta, a

egységes, konszenzusos álláspont egyház és állam kívánatos viszonyáról, leszámítva azt, hogy szinte senki sem akart egy szövetségi szintű nemzeti egyházat. Tény viszont, hogy az államok többségében ezt követően is még évtizedekig fennmaradtak olyan jogszabályok, amelyek közvetve a protestáns egyházakat preferálták a katolikusokkal és a zsidókkal szemben (helyi egyházi adók kivetése, állami hivatalviselési korlátozások). A legtovább a puritán hagyományokat őrző két új-angliai állam, Connecticut és Massachusetts tartották fenn kongregacionista államegyházukat, végül az utóbbi állam 1830-ban szüntette meg a kiváltságos egyház állami támogatását (Queen et al. 2009, 30).

mormon egyház hívei például folyamatos üldöztetés és az alapító 1844-ben történt meggyilkolása után jutottak arra a kényszerű döntésre, hogy Illinois államból, a fehér telepesek által addig belakott területek nyugati peremétől a Sziklás-hegységen átkelve jóval nyugatabbra, a sivatagos Utah területére vonulnak, hogy ott teremtsék meg az általuk elképzelt ígért földjét.¹³ De az 1830-as években megélénkülő katolikus ír bevándorlás is felélesztette a függetlenség óta a protestánsok többsége körében nagyobbrészt szunnyadó katolikusellenes nézeteket, amik nemcsak heves antikatólikus agitációban, hanem helyenként erőszakos zavargásokban is testet öltöttek.¹⁴ Mivel az 1840-es évek írországi burgonyavészétől kezdve egészen az I. világháború utáni, a tömeges európai bevándorlásnak gátat vető törvényekig az európai országokból érkezők többsége (az írek, az olaszok, a lengyelek, a csehek, a litvánok szinte mindegyike, valamint a németek, a szlovákok és a magyarok nagy része) katolikus vallású volt,¹⁵ letelepedésük a keleti parti nagyvárosokban és a Nagy-tavak környéki iparvárosokban radikálisan átrendezte az ottani vallási viszonyokat. A hagyományos protestáns egyházak többsége sommásan az Antikrisztus (vagyis a római pápa) követőinek tekintette, ezáltal idegen érdekek képviselőinek tartotta és minden lehetséges módon diszkriminálta őket. A katolikus írek iránti ellenszenvnek megvoltak a maga mély társadalmi gyökerei a protestáns angol, skót és ír származású amerikaiak körében, de a nyelvükben, kultúrájukban, szokásaikban, sőt még külsejükben is eltérő többi csoport sem részesült melegebb fogadtatásban, mint ahogy a XIX–XX. század fordulóján nagy számban bevándorló kelet-európai zsidók sem.

A tömeges katolikus bevándorlás a XIX. század második felére meglehetősen kielezte vallás és kormányzat viszonyának kérdését. Az ország hagyományos politikai, gazdasági és társadalmi elitjét adó, származásukat többnyire a gyarmati időkig visszavezető angolszász protestánsok (amerikai mozaikszóval WASP¹⁶) rossz szemmel nézték a szaporodó

¹³ A mormon egyház alapításáról és Smith haláláról: Bushman–Bushman 1998, 22–23 és 46–51. A Utahba költözésről lásd: i. m., 57–67.

¹⁴ Az 1830–1850-es évek atrocitásairól: Hennesey 1981, 118–127.

¹⁵ A népszámlálási adatok nem tartalmazzák az egyének vallási hovatartozását, ezért a hívők pontos száma nem áll rendelkezésre, de azért akad számos árulkodó adat: az amerikai katolikus püspökségek száma például 1840-ben 17, 1880-ban viszont már 60 volt, miközben a felszentelt papok száma az 1850-es 500 körüli létszámról 1890-re közel 9000-re nőtt (O'Toole 2008, 101).

¹⁶ A *White Anglo-Saxon Protestant*, azaz „fehér angolszász protestáns” rövidítése, melybe némi nagyvonalúsággal a gyarmati időkben letelepedett hollandok, skandinávok és németek is beleférnek, vagyis az „őshonosság” (XVIII. századi vagy korábbi eredet) és a vallási hovatartozás fontosabb feltétel, mint az etnikai.

katolikus bevándorló népességet, mert saját társadalmi és politikai vezető pozícióikat féltették tőlük. Philip Hamburger kiváló monográfiájában meggyőzően érvelt amellett, hogy egyház és állam szétválasztásának politikai szlogenjét, ami szélesebb körben a XIX. század második felében vált népszerűvé, legalább részben a katolikusellenes félelmek ihlették, ugyanis a protestánsok meg voltak győződve arról, hogy a katolikusok veszélyeztetik a protestáns lelkiismereti és vallásszabadságot, és meg akarják kaparintani az államgépezetet. A protestáns istentiszteleteken és a sajtóban zajló agitáció politikai színezetet főként választások idején, valamint egyes államokban, így New Yorkban az államilag finanszírozott közoktatás elterjedése kapcsán kapott. A protestánsok hevesen ellenezték, hogy katolikus iskolák is részesüljenek állami támogatásban, és ehhez állam és egyház szétválasztásának elvét hívták segítségül, míg a katolikusok azzal vágtak vissza, hogy az állami iskolákban protestáns szellemű vallás- és erkölcsoktatás zajlik, vagyis ezek az iskolák felekezetiileg egyáltalán nem semlegesek (Hamburger 2002, 201–240). A polgárháborút követően, az 1870-es évektől ismét megélénkülő bevándorlás újból felszínre hozta a katolikusokkal szembeni gyanakvást, amelynek egyik konkrét politikai megnyilvánulása volt az úgynevezett Blaine-módosítás, vagyis a James G. Blaine kongresszusi képviselő által 1875-ben előterjesztett alkotmánymódosítási javaslat, amely az alkotmányban tiltotta volna meg egyházi fenntartású iskolák állami támogatását, és amelynek szenátusi elfogadása csupán néhány szavazaton múltott.¹⁷ A bigott katolikusellenesség szellemi központja a XX. század elejére fokozatosan áttevődött a polgárháborúban vesztes déli államokba, melynek okairól alább részletesebben is szó lesz.

A katolicizmus kisebbségi mivolta és a vele szemben lépten-nyomon megnyilvánuló protestáns ellenérzések sajátos módon formálták az amerikai katolikus egyház karakterét. Az egyház – ellentétben az európai államok többségével – az USA-ban nem rendelkezett számottevő földtulajdonnal, nem számíthatott sem állami vagy kormányzati támogatásra, sem pedig a többségi társadalom rokonszenvére, miközben híveinek többsége a szegény és iskolázatlan, többnyire fizikai munkásként dolgozó és városokban tömörülő bevándorlók közül került ki, tehát egyszerre szembesült politikai és gazdasági jellegű hátrányokkal. Ehhez a helyzethez az egyház többféleképpen is igyekezett alkalmazkodni. Az anyagi függetlenséget a hívők szerény, de rendszeres adományai-

¹⁷ I. m., 297–298. Az alkotmánymódosítás sikertelensége dacára jó néhány állam saját hatáskörben törvénybe iktatott hasonló korlátozást, miközben szemet hunyt afelett, hogy az állami iskolákban a protestáns bibliafordításból olvasnak fel részleteket és a közösen elmondott imák is a protestáns hagyományhoz igazodnak.

ból biztosították (O'Toole 2008, 108–111). Mivel az állami közoktatást protestáns túlsúlyú intézményrendszernek tartották, a XIX. század második felében a katolikus magániskolák országos rendszerének kiépítésébe fogtak, melynek következtében napjaink Amerikájában a magániskolákba járó 18 év alatti diákok csaknem fele katolikus intézményekbe jár.¹⁸ Ugyanakkor az amerikai társadalom demokratikus és individualista szellemisége erősen hatott az amerikai katolikusokra, akiknek jelentős része társadalmi és politikai kérdésekben sokkal liberálisabb nézeteket képviselt a korabeli európai egyháznál, és inkább a XIX. század utolsó évtizedében népszerűvé váló progresszív mozgalom elképzeléseit támogatta.¹⁹

Az amerikai protestantizmus fejlődése a XIX. században

Az amerikai protestantizmus a XIX. század során szintén jelentősen átalakult: ennek első lépcsője az úgynevezett második nagy vallási ébredés (*Second Great Awakening*) volt, amely nagyjából a függetlenség megszerzése után, az 1790-es években kezdődött, és az 1830-as évek elejéig tartott. Legfontosabb teológiai hozadéka az arminianizmus elterjedése a különféle kálvinista eredetű amerikai egyházak körében, amely szakított a predestináció hagyományos kálvini tanával, és helyette a megváltás lehetőségét helyezte kilátásba bárki számára, aki hajlandó elfogadni Isten kegyelmét és, szakítva addigi bűnös tévelygésével, Krisztus felé fordul, erkölcsös, hívő életet él. Ez az alapvetően optimista és individualista teológia nagy lökést adott a metodista, a baptista és a

¹⁸ A katolikus iskolaépítési mozgalom az 1850-es években indult (Hennesey 1981, 109–110), és a katolikusok számának dinamikus növekedése az 1880-as években újabb lökést adott neki, melynek következtében 1880–1910 között az iskolák száma több mint kétszeresére (4800 fölé), az ott tanuló diákoké a háromszorosára (több mint 1,2 millió) nőtt (i. m., 186–187). 2011–2012-ben a katolikus iskolák az összes magániskola 22 százalékát tették ki, ám az összes magániskolai diák 43 százaléka járt ide, ami messze meghaladja a katolikusok országos arányát, így mindez elsősorban az iskolák jó hírűvének és magas színvonalának tulajdonítható (Broughman–Swaim 2013, 6).

¹⁹ Hennesey 1981, 196–203. Egyes amerikai püspökök heterodoxnak tartott írásai és nyilatkozatai 1899-ben kiprovokálták a „*Testem Benevolentiae*” kezdetű pápai enciklikát, amely az egyik kommentátor szerint azért vádolta eretnekséggel az amerikai egyházon belüli úgynevezett amerikanista mozgalmat, mert tagjai „magukévá tették az amerikai civilizáció aktivista individualizmusát, önbizalomdús misztikumát és optimista idealizmusát” (William Halsey, idézi: i. m., 203).

kevésbé hagyományörző presbiteriánus egyházak népszerűsödésének, mert a hangsúlyt az egyén választására és döntésére tette. Társadalmi szinten a vallási ébredés szintén mély és sokrétű hatást gyakorolt: rengeteg vallási ihletésű, önkéntességen alapuló szervezetet hívott életre különféle missziós társaságoktól egészen a rabszolgaság eltörlését vagy az alkohol betiltását követelő mozgalmakig (Queen et al. 2009, 158 és 899–902). Ezek az önszerveződő, a tagok és a támogatók adományaiból és önkéntes munkája révén fenntartott szervezetek napjainkig az amerikai társadalmi élet fontos, esetenként meghatározó szereplői, számos komoly reformmozgalom elindítói és mozgatórugói, és gyakran erőteljes befolyást képesek gyakorolni a politikai döntéshozókra helyi, állami vagy akár országos szinten. De a második ébredésre vezethetők vissza olyan új egyházak, mint a korábban már említett mormonok, a Krisztus Tanítványai (Disciples of Christ) felekezet vagy a század közepén elterjedt hetednap Adventisták mozgalmi.

A polgárháború időszaka nemcsak az amerikai politika-, hanem a vallástörténet szempontjából is meghatározó fordulópont, hiszen a XIX. század közepén kiéleződő észak–déli konfliktus a különféle protestáns egyházakon belül is kenyértöréshez vezetett. Az 1840-es években a rabszolgaság eltérő teológiai és politikai megítélése következtében a három legnagyobb protestáns egyház, vagyis a presbiteriánusok, a metodisták és a baptisták is önálló északi és déli szervezetekre szakadtak ketté, és a megosztottság a háború után is fennmaradt (i. m., 277–278). Az északon tért hódító radikális abolicionista (a rabszolgaság azonnali eltörlését követelő) mozgalom is részben vallási ihletésű volt, és a kor szellemének megfelelően a *Bibliára* hivatkozva igyekezett bebizonyítani a rabszolgaság keresztényellenes mivoltát, ugyanakkor a déliek is bibliai hivatkozásokkal érveltek amellett, hogy sem az Ószövetség, sem az Újszövetség nem ítélte el a rabszolgaság intézményét. A háború mindkét oldalon jócskán felerősítette a vallási fanatizmust: tábori lelkészek és prédikátorok tömegei agitálták a katonákat, hogy Istennek tetsző ügyért harcolnak, és ez is kedvezett a meglehetősen egyszerű tanokkal fellépő, de az egyéni vallásos lelkesedésre és odaadásra építő felekezetek további népszerűsödésének (Moore 1979, 54–55; Noll 2008, 32–34 és 43–46). Az északiak győzelme azt eredményezte, hogy az egykori rabszolgatartó Dél²⁰ további fejlődése társadalmi és kulturális szempontból is elágazott az USA többi részétől. Míg korábban ez

²⁰ A „Dél” megnevezés földrajzilag pontatlan, valójában a mai USA délkeleti részén, nagyjából az Atlanti-óceán és a Mexikói-öböl Virginiától Texasig tartó partvidéke, valamint északon az Ohio folyó által határolt területen fekvő államok összefoglaló neve. Mivel a rabszolgatartó múlt és a polgárháborúban elszenvedett vereség nagyon mar-

a terület vallásosságában nem különbözött az északi államoktól (sőt, a XIX. század közepéig a legmélyebben vallásos területnek inkább Új-Anglia számított), a polgárháború utáni több évtizedes gazdasági válság, a befelé fordulás és a győztes északi „jenkikkel” szemben táplált ellenszenv megerősítette a konzervatív protestáns irányzatokat. Ehhez hozzájárult az is, hogy az ipari forradalom által kevésbé érintett, gazdaságilag elmaradott, mezőgazdasági jellegű államokat az északi nagyvárosokba özönlő (javarészt katolikus, kisebb részben keleti ortodox vagy zsidó) bevándorlók többnyire elkerülték, így a helyi fehér társadalmakban továbbra is meghatározó többséget élveztek az angol, skót vagy ír származású, markánsan konzervatív protestánsok. Mindezek a társadalmi tényezők, valamint a vesztes polgárháború traumája felerősítette az idegengyűlöletet, amely kézenfekvően találta meg célpontjaként a javarészt bevándorló eredetű katolikusokat és a zsidókat. Ennek legismertebb példája a Ku-Klux-Klan elnevezésű titkos szervezet, amely a polgárháborút követően elsősorban a frissen felszabadított fekete rabszolgák és az őket támogató fehérek (főként északiak) terrorizálására jött létre, ám a húszas években egyfajta szélsőjobboldali nacionalista-rasszista szervezetként éledt újjá, és nyíltan agitált a katolikusok, a zsidók, a bevándorlók és a szocialisták mint a valódi amerikai hagyományok és értékek ellenségei ellen (McVeigh 2009, 100–106).

A polgárháború utáni időszak másik jelentős vallástörténeti fejleménye a rabszolgaság alól felszabadított feketék vallási emancipációja, vagyis az önálló fekete egyházak létrejötte és elterjedése előbb Délen, majd az 1890-es években meginduló belső migráció eredményeként az északi és nyugati nagyvárosokban is. A feketék döntő többségükben a második nagy vallásos ébredés során csatlakoztak fehér rabszolgatartóik protestáns felekezeteihez, főleg a baptistákhoz és a metodistákhoz (illetve később több kisebb saját egyházat is alapítottak), ám a Délen továbbélő faji ellenszenv és a feketék társadalmi és politikai szegregációja gyakorlatilag kizárta azt, hogy fehérek és feketék közös gyülekezetekben, közös istentiszteleteken gyakorolják hitüket. Így aztán a feketék saját közösségeikben kialakították jellegzetes hitéleti gyakorlatukat és hagyományukat, amire jellemző többek között a vidám, felszabadult, időnként eksztázisba hajló hangulat, a lelkész sok szónoki kérdéssel, ismétléssel és más ritmikus retorikai eszközzel megtűzdelt prédikációja és a gyülekezet erre adott rituális reakciói (igenlés, válasz, közbekiáltás), az éneklés és a zene fontossága (innen ered

a spirituálé mint énekelt zenei műfaj), teológiai szempontból pedig a hit felszabadító, egyenlősítő, a faji különbségeken átívelő szerepének hangsúlyozása, egyben a fehér többség álszent, képmutató magatartásának ostorozása (Noll 2008, 52–56). A fekete egyházak, melyek közül méretében kiemelkedik a baptista, a XX. század második feléig kulcszerepet töltöttek be az amerikai feketék identitásformálásában: egy többségében rendkívül szegény, alacsony iskolázottságú és politikailag is diszkriminált, hátrányos helyzetű közösségben nemcsak hitet adtak és lelki vigaszt nyújtottak, de tagjaik világméretű, mentalitását és politikai nézeteit is meghatározóan befolyásolták. Korántsem véletlen, hogy az ötvenes évek elején kibontakozó fekete polgárjogi mozgalom nem hivatalos vezéralakja éppen a baptista tiszteletes Martin Luther King lett, akinek teológiai iskolázottsága és mély keresztény hite ugyanúgy kiviláglik politikai nézeteiből (a békés, passzív ellenállás hirdetéséből), mint bibliai képektől és utalásoktól hemzsegő nagy hatású beszédeiből.

Meghatározó amerikai protestáns irányzatok

Az amerikai protestantizmus máig meghatározó két fő irányzatának különválása a XX. század első két évtizedének eredménye: ekkor zajlott le a mérsékeltebb vagy liberálisabb úgynevezett fővonalhoz (angolul *mainline* vagy *mainstream*) tartozó felekezetek és a konzervatívabb, jellemzően keresztény fundamentalista nézeteket valló úgynevezett evangéliumi keresztény (angolul *evangelical*²¹) egyházak végleges elszakadása. A szétválást bonyolult társadalmi, kulturális és teológiai változások összehatása okozta, melyek részletes kifejtésére e helyen nincs lehetőség. Mindenképpen említést érdemel azonban Charles Darwin evolúciós tanainak hatása, amely Európához hasonlóan Amerikában is kirobbantotta az új tudományos elméletek és a hagyományos keresz-

²¹ Az angol jelző nem tévesztendő össze a Magyarországon közsismert „evangélikus” jelzővel, ami a lutheránus egyház hagyományos elnevezése nálunk. Angol-amerikai értelemben a szó nem egy konkrét felekezetre, hanem a protestáns keresztény hit egy bizonyos markáns felfogására utal, amely számos különböző felekezetet is jellemezhet, akár egymástól eltérő mértékben is. Az „evangéliumi” egyházak közös vonásai közé tartozik az „újjászületésbe”, vagyis a felnőtt hívő Istenhez fordulásának és az üdvösség egyéni választásának fontosságába vetett hit, a *Biblia* tévedhetetlenségének és szó szerinti értelmezésének a dogmája, az erős térítési hajlandóság, továbbá a hagyományos konzervatív erkölcsi nézetek dogmatikusan szigorú számonkérése a közösségen belül és kívül egyaránt. Tömör meghatározása: Queen et al. 2009, 386–388. Bővebben és történeti kontextusban lásd: Hankins 2008.

tény világ- és emberkép híveinek nyilvános és heves vitáját. A keresztény fundamentalisták elutasították Darwin evolúciós elméletét, amely nyíltan megkérdőjelezte az emberiség isteni eredetét, és ragaszkodtak a Genézis könyvében leírt bibliai teremtéstörténethez (Moore 1979, 58–69; Queen et al. 2009, 388–390). Hasonló ellenállást váltott ki köreikben a bibliakritika újabb keletű irányzatának népszerűsödése, amely filológiai és történeti vizsgálat tárgyává tette a *Szentírás* szövegét, és ezáltal megkérdőjelezte annak vitán felül álló igazságát. A konzervatív felfogás hívei 1910–1915 között a *The Fundamentals* (Alapvetések) című röpiratsorozatban fejtették ki nézeteiket, amelyben a *Biblia* tévedhetetlenségét bizonygatták – innen kapta nevét a keresztény fundamentalizmus irányzata.²² A nagy protestáns felekezetek szinte mindegyikén belül parázs vitákat robbantott ki a *Biblia* igazságának eltérő értelmezése, ami végül a liberális és fundamentalista irányzatok szétválásához, külön egyházak és kongregációk létrehozásához vezetett. A konzervatív protestánsok többsége azt a stratégiát választotta, hogy visszavonult a közélettől: mivel megítélésük szerint a „világ” alapvetően romlottá vált, a legcélravezetőbbnek azt látták, hogy visszahúzódnak saját gyülekezeteik, szervezeteik, intézményeik körébe, és távolságot tartanak mindazoktól, akik erkölcsi értelemben korrumpálhatják őket (Hankins 2008, 30–35; bővebben: Marsden 2006). Markáns politikai és társadalmi szerepet egyedül Délen töltöttek be, ahol a legnagyobb arányban koncentráltak, és meghatározták a Demokrata Párt (a déli fehérek által a polgárháború óta hagyományosan preferált párt) ottani arculatát. Az ország többi részén és Washingtonban azonban a közéleti vezető szerepet jellemzően a „fővonalhoz” tartozó mérsékelt protestáns egyházak hívei vitték egészen a hatvanas évek elsöprő erejű társadalmi átrendeződésének időszakáig.

Az amerikai vallásosság 1945 után

A II. világháborútól napjainkig terjedő időszak vallástörténeti fejleményeiről a legalaposabb és legkiegyensúlyozottabb összefoglalást Robert Putnam és David Campbell kiváló vallásszociológiai monográfiája, az *American Grace* nyújtja. A két szerző az elmúlt mintegy 60 év vallásosságában bekövetkezett változásokat egy nagy sokk és két kisebb

²² Moore 1979, 70–76, illetve Queen et al. 2009, 196. A szó többértelműségével és az ebből fakadó fogalmi problémákkal kapcsolatban lásd még Green 2007, 30–31.

utóregés egymásra rétegződő hatásaiban összegzi.²³ Az ötvenes évek Amerikáját a vallás magas társadalmi presztízse és az aktív vallásosság fokozódása jellemezte, amely nem kis részben összefüggött a korai hidegháborús korszak szellemiségével is, hiszen az USA az államszocialista és ateista Szovjetunióval szemben az egyéni szabadság, a szabadpiaci kapitalizmus, valamint a szabad vallásgyakorlat és az egyistenhit országaként határozta meg saját magát. Ennek megfelelően az évtized elején az ország mintegy 95 százaléka sorolta magát egyházhoz vagy valláshoz tartozónak a korabeli közvélemény-kutatásokban, és mintegy 60 százalékuk volt egyháza aktív tagja, amit a vallásszociológus Will Herberg az USA történelme addigi legmagasabb arányának tartott.²⁴ A mindinkább a kertvárosokba költöző középosztály vallási igényeinek kiszolgálására sorra épültek az új templomok (Herberg 1955, 63). A vallás politikai jelentőségének fokozódását jelezték az olyan jelképes gesztusok, mint az „*In God We Trust*” (Istenben bízunk) nemzeti mottóvá emelése 1956-ban a korábbi, vallási szempontból semleges „*E pluribus Unum*” (sokból egy) kifejezés helyett, vagy éppen az 1890-es években komponált patrióta zászlóeskü (*Pledge of Allegiance*) megtoldása a „*one nation under God*” (egy nemzet Isten alatt) kifejezéssel 1954-ben, ami az addig szekuláris hangvételű szövegbe beemelte az Istenre való hivatkozást (Putnam–Campbell 2010, 88). Számos jel utal ugyanakkor arra, hogy a vallásosság vagy az istentiszteletre járás fokozódásában nem valamiféle „vallási ébredés”, hanem inkább a társadalmi konformizmus játszott a főszerepet: egy 1948-as közvélemény-kutatásban például arra kérdésre, hogy „Miért jár templomba?”, a válaszolók igen jelentős része olyan kevésbé spirituális indokokat emlegetett, mint a kötelességtudat, a megszokás, a példamutatás vagy éppen a prédikáció és a zene meghallgatása, illetve ismerősökkel való találkozás (i. m., 87).

Ez a vallási felívelés látványosan visszajára fordult a következő évtizedben, amely amúgy is társadalmi, politikai és kulturális válságok egymásba fonódó sorozatát hozta magával. E helyütt csak jelzésszerűen említünk néhány fontosabb tényezőt. A feketék polgárjogi mozgalma (amely az ötvenes évek elején indult) a hatvanas évekre rendkívül kiélezte a faji egyenjogúság és a szegregáció kérdéskörét az egykori rab-szolgatartó Délen éppúgy, mint az északi és nyugati nagyvárosok fekete gettóiban. Az évtized második felében az eszkalálódó vietnami háború megítélése minden korábbinál élesebben szembeállította egymással

²³ Az alábbi összefoglalás forrása: Putnam–Campbell 2010, 70–133.

²⁴ Herberg 1955, 59–60 és 78. A megkérdezettek mintegy kétharmada (68 százalék) vallotta magát protestánsnak, 23 százalék katolikusnak és 4 százalék zsidónak, csupán a maradék 5 százalék nem azonosította magát egyházhoz tartozóként.

a hidegháború és Amerika szuperhatalmi státuszának elszánt híveit, illetve a főleg fiatalokból álló ellentábort, akik a háborút hazugnak és feleslegesnek, a benne való részvételt értelmetlennek és kegyetlennek tartották. Vallási szempontból azonban talán ennél is fontosabb hatása volt a nők jogait zászlajára tűző feminista mozgalmaknak, valamint a szexuális erkölcsök radikális átalakulásának, amelyet összefoglalóan „szexuális forradalomnak” szokás nevezni. Az évtized végére kibontakozó „ellenkulturális” mozgalmak, a hippik, a kommunák, a különféle alternatív vallási divatok, a „rock and roll életforma” képviselői látványosan szembefordultak azzal a hagyományos társadalmi értékrenddel, amely az ötvenes években még rendíthetetlennek tűnt.²⁵

Ezek a fejlemények nyilvánvalóan a valláshoz való viszonyt is erősen befolyásolták: az 1945 utáni népességrobbanás nemzedéke, az úgynevezett *baby boomerek* ekkor érték el felnőttkorukat, és a felmérések alapján elsősorban az ő korosztályukban esett vissza az aktív vallásosság aránya.²⁶ A háttérben megbúvó értékrendbeli változások közül Putnam és Campbell kiemelik a házasság előtti szexről alkotott vélemény látványos átalakulását: míg a hatvanas évek második feléig mindössze a megkérdezettek negyede-ötöde tartotta a házasság előtti szexet erkölcsileg megengedhetőnek, ez az arány a nyolcvanas évek elejére 60 százalék fölé emelkedett, míg a *baby boomer* generáció tagjai között 80 százalék feletti értékeket mértek (Putnam–Campbell 2010, 92–93). Ez a földcsuszamlásszerű attitűdváltás, mint cseppben a tenger, jól tükrözi azt, mennyire másként gondolkodtak saját szüleikhez viszonyítva a hatvanas évek fiataljai a világról.

A különféle egyházak és felekezetek másként reagáltak az általuk is érzékelt társadalmi-kulturális válságra: míg a „fővonalbeli” protestáns egyházak megkíséreltek alkalmazkodni a változásokhoz és teológiai nézeteikben tovább liberalizálódtak, az evangéliumi irányzat éles kritikával illetve az egész jelenséghezalmazt, és a több évtizedes viszonylagos közéleti passzivitás után ellentámadást hirdetett. Befolyásos konzervatív keresztény személyiségek, mint például Jerry Falwell vagy Pat Robertson, amellet szálltak síkra milliók által figyelt rendszeres rádió- és televízió-műsoraikban, hogy az igazi keresztényeknek, az általuk „morális többségnek” nevezett tömegeknek fel kell lépniük az évszázados vallási és erkölcsi értékek lerombolása ellen. A kibon-

²⁵ Bővebb összefoglalása: Monteith 2008, 1–36 és 151–183.

²⁶ Putnam–Campbell 2010, 98. A Gallup-felmérésekből összeállított adatsor szerint a 18–29 évesek körében a hetente istentiszteletre járók aránya az ötvenes évek közepén még 50 százalék körül volt, ám ez az érték a hetvenes évek elejére, tehát mintegy 15 év alatt 30 százalék alá zuhant.

takozó „keresztény jobboldal” a hetvenes évektől kezdve markánsan jobbra tolódó Republikánus Pártban találta meg politikai szövetségét, nem függetlenül attól a ténytől, hogy a feketék szegregációjának jogi alapjait megszüntető szövetségi törvényeket demokrata párti elnökök és demokrata többségű kongresszusok vitték keresztül a hatvanas években, szembefordítva a vallásos és konzervatív déli fehéreket hagyományos pártjukkal. Ez az átalakulás eredményezte azt a polarizálódást, amely a nyolcvanas évektől napjainkig jellemzi az amerikai pártrendszert. Ennek lényege, hogy míg korábban a két párt híveinek vallási meggyőződésében nem mutatkozott lényegi különbség, az utóbbi 30 évben a demokraták balszárnyán tömörülnek a baloldali liberális nézetek többségében szekuláris képviselői (polgárjogi aktivisták, kisebbségvédők, feministák, melegjogi aktivisták, az abortusz liberalizálásának hívei stb.), míg a republikánusok jobbszárnyát szinte teljes egészében a konzervatív keresztények tábora alkotja, akiket elsősorban erkölcsi kérdésekkel (abortusz korlátozása, családi értékek képviselete, a homoszexuálisok elleni fellépés, az egyházak és a kormányzat viszonyának kérdései stb.) lehet mobilizálni (Domke–Coe 2008, 13–27).

Ezek a fejlemények összességében új helyzetet teremtettek a nyolcvanas években, amit Putnam és Campbell az első „utóregésként” jellemez: a hetvenes évek végére az istentiszteleteket rendszeresen látogatók arányszámának csökkenése megállt, majd némileg visszajára is fordult, és a fiatalok körében is jól érzékelhetően egyfajta konzervatív fordulat következett be. Érdekesség, hogy ez a kisebbfajta vallási reneszánsz elsősorban a felsőfokú végzettségű középosztálybeli fiatalok körében volt megfigyelhető: a középfokú végzettségűek körében az istentiszteletre járók arányának lassú hanyatlása a hetvenes évektől napjainkig folyamatos.²⁷ Ennél is látványosabb fordulat következett be azonban a protestáns egyházak népszerűségében: míg a „fővonalhoz” tartozó mérsékelt protestáns felekezetek híveinek aránya a hetvenes évektől napjainkig lassan, de folyamatosan csökken, az evangéliumi protestáns egyházak népszerűsége a hetvenes és nyolcvanas években növekedett. Ennek köszönhetően a „fővonal” elnevezés az ezredfordulóra voltaképpen teljesen anakronisztikussá vált, hiszen míg a mérsékelt protestánsok országos aránya 13 százalékra csökkent, az evangéli-

²⁷ Putnam–Campbell 2010, 100–102. Míg a főiskolára vagy egyetemre járó fiatalok körében a rendszeresen istentiszteletre járók aránya a nyolcvanas évek közepére 30 százalék fölé emelkedett a tíz évvel korábbi húsz-egynéhány százalékos arányszámáról, a középfokú végzettségűek esetében épp fordított volt a trend: a hetvenes évek elején még közel 30 százalékuk, míg 1990 körül már csak alig több mint 20 százalékuk járt heti rendszerességgel templomba.

umi protestánsoké 24 százalékra nőtt (sőt, 1990 körül 30 százalékhoz közelített!). Ez a protestáns amerikaiak körén belül megfigyelt arányeltolódás is hozzájárult ahhoz, hogy egyrészt a Republikánus Párt egyre markánsabban kezdte képviselni a konzervatív keresztény szavazók politikai preferenciáit, másrészt az amerikai közéletben kiéleződtek az olyan kulturális értékrendbeli viták, amiket James Davison Hunter nyomán „kulturális háborúnak” szokás nevezni.²⁸ A szövetségi politika szintjére Ronald Reagan elnöksége alatt ért el a konfliktus, mivel ő volt az első amerikai elnök, aki nyíltan és tudatosan felvállalta a konzervatív vallásos nézetek képviselőt, kiváltva a liberális ellentábor éles kritikáját (Williams 2008, 135–149).

Az amerikai katolikusok helyzete sajátosan alakult ugyanebben az időszakban: egyfelől a katolikus közösség társadalmi és kulturális emancipációjának jelképes végpontját jelezte, hogy 1960-ban az USA történelme során először John F. Kennedy személyében egy bostoni ír-amerikai katolikus választottak elnökké. Bár a hagyományos déli protestánsok egy része erősen berzenkedett Kennedy személye ellen, hároméves elnöksége alatt fiatalos, dinamikus egyénisége széles körben rokonszenvenssé tette, de ennél is nagyobb jelentőségű volt a dallasi merényletben elszenvedett tragikus halála, ami az egész nemzet mártírjává emelte (Dolan 2002, 191–192). Az elnökségét követő években rövid időn belül szinte teljesen eltűntek az évszázados markáns katolikusellenes elfogultságok az amerikai protestáns többség körében.²⁹ Másfelől azonban a hatvanas évek társadalmi-kulturális lökéshullámai, valamint a II. vatikáni zsinat által elindított egyházi reformok együttes hatására³⁰ drámaian visszaesett a misére járó katolikusok aránya a hatvanas és hetvenes években, és az egyházuktól eltávolodott katolikusok

²⁸ Hunter 1991. Természetesen ő nem tett mást, mint felújította és átértelmezte a XIX. századi német „*Kulturkampf*” kifejezést. Az átértelmezés főként abban nyilvánult meg, hogy míg a német eredeti az egyházi iskolák állami felügyelet alá vonására, tehát egy egyház és állam közötti konfliktusra utalt, addig Hunter elsősorban az amerikai közéletben és politikában folytatott különféle vitákra és küzdelmekre alkalmazta az elnevezést, melyek közös vonása a vallási és erkölcsi nézetek éles különbségén alapuló ideológiai szembenállás.

²⁹ Lydia Saad a Gallup közvélemény-kutatási adatai alapján azt írta, hogy míg 1959-ben a megkérdezettek 25 százaléka úgy nyilatkozott, hogy semmiképpen sem szavazna egy katolikus elnökjelöltre, ugyanez az arány 1967-re 8 százalékra csökkent, és azóta is az egy számjegyű tartományban maradt (Saad: In U.S., 22% Are Hesitant to Support a Mormon in 2012. *Gallup*, 2011. június 20., <http://www.gallup.com/poll/148100/Hesitant-Support-Mormon-2012.aspx>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.

³⁰ A II. vatikáni zsinat hatását az amerikai katolikusok mindennapi liturgikus gyakorlatára lásd: O’Toole 2008, 201–221.

aránya más felekezetekhez viszonyítva kiemelkedően magas.³¹ Egyes megfigyelők szerint az egyház népszerűségének visszaesésében különösen fontos szerepet játszott a fogamzásgátlást teljességgel elutasító hivatalos vatikáni álláspont, amivel az amerikai katolikusok többsége nem értett egyet, és ami főként a fiatalok szemében csökkentette az egyház vonzerejét (Dolan 2002, 249–250; Putnam–Campbell 2010, 96 és 583). Viszont ugyanebben az időszakban, vagyis a hetvenes évektől kezdve indult meg a latin-amerikai bevándorlók (főként mexikóiak) arányának dinamikus növekedése, ami nemcsak az ország lakosságának faji-etnikai arányait alakította át radikálisan, hanem az amerikai katolikus egyház jellegét is, olyannyira, hogy egyesek már ismét „bevándorlók egyházaként” hivatkoznak az amerikai katolikusokra, akárcsak egy évszázaddal korábban.

A jelen és a jövő körvonalai

A XX. század utolsó évtizedeiben és az új évszázad elején néhány markáns trend figyelhető meg az amerikai vallásosság terén. Egyfelől a felekezeteket elválasztó dogmatikai és társadalmi-kulturális határvonalak mindinkább elmosódnak látszanak, és egyre gyakoribb jelenség a felekezetváltás, akár az egyén élete során többször is. Putnam és Campbell szerint az amerikaiak mintegy 30–35 százaléka és kiváltképpen a fehérek 40–45 százaléka más vallást követ, mint amelyben szülei nevelték. Különösen a „fővonal”-hoz tartozó protestáns egyházak és a katolikusok körében gyakori (akár 60 százalékos feletti) azok aránya, akik gyermekkori egyházukat elhagyták egy másik kedvéért vagy egyszerűen csak eltávolodtak tőle (Putnam–Campbell 2010, 137–138). Ezzel párhuzamosan és feltehetően összefüggésben a kilencvenes évek óta megfigyelhető második „utóregés” a felekezethez nem tartozók gyorsan növekvő aránya az amerikai társadalomban. Míg az 50-es években közvélemény-kutatá-

³¹ O’Toole 2008, 222. Az általa idézett Gallup közvélemény-kutatási adatok szerint a misére járó katolikusok aránya az 1958-as 74 százalékról 1970-re 60 százalékra, a 80-as évek közepére 53, az évszázad végére pedig 40 százalék alá csökkent. Putnam és Campbell becslései szerint 1970 és a 2000-es évek között a rendszeresen misére járó, „angolul beszélő” katolikusok aránya egynegyeddel csökkent (az összes, heti rendszerességgel istentiszteletre járó amerikai népesség 14 százalékaról a 10 százalékára). Ezt a csökkenést azonban némileg ellensúlyozta a spanyol ajkú, latin-amerikai eredetű katolikusok arányának növekedése a hívők körében, akik sokkal lojálisabbak az egyház iránt (Putnam–Campbell 2010, 106–107).

sok szerint az amerikaiak mintegy 95 százaléka sorolta magát valamilyen valláshoz vagy egyházhoz, és ez az arány stabilan 90 százalék felett maradt még a hatvanas évek megrázkódtatásai nyomán is, a kilencvenes években a „egyik sem” (angolul „*none*”) besorolást választók száma gyors növekedésnek indult, és a 2010-es évekre elérte a 20 százalékot a teljes lakosság és – ennél még inkább mellbevágó – 32 százalékot a 30 év alatti fiatalok körében.³² A magukat felekezethez nem sorolók többsége nem ateista: kétharmaduk hisz Istenben és egynegyedük rendszeresen imádkozik is, ám nem járnak istentiszteletra és nem kötődnek semmilyen hivatalos vallási csoporthoz. Szociológusok szerint a jelenség egyik lehetséges magyarázata éppen a konzervatív kereszténység nyolcvanas évek során tapasztalt közéleti aktivizálódásában keresendő: a fiatalok jelentékeny része túlságosan átpolitizálnak tartja a hivatalos egyházakat, és úgy érzi, hogy azok nem adnak érvényes válaszokat az őket izgató spirituális és erkölcsi kérdésekre. Politikailag döntő többségük mérsékelt vagy baloldali nézeteket vall, és jellemzően türelmes azokkal a társadalmi jelenségekkel szemben (többek között a homoszexualitás vagy a könnyű drogok használata), melyeket a hagyományos keresztény egyházak döntő többsége, különösen az evangéliumi protestánsok és a katolikusok, kategorikusan elutasítanak (Putnam–Campbell 2010, 126–131).

Ez a jelenség – amennyiben hosszú távon változatlan marad – azt sugallja, hogy az egyházakhoz kevésbé kötődő fiatalabb generációk arányának növekedésével az amerikai társadalomban idővel csökkenhet a hagyományos értelemben vett vallásos polgárok aránya, ám ez önmagában még messze nem jelenti a hit és a vallásos hagyomány szerepének visszaszorulását az amerikai társadalomban és kultúrában. Ahogy Barry Hankins megjegyzi az amerikai evangéliumi keresztény hagyományról írott könyvének előszavában:

„Az amerikai kultúrát jelentős mértékben evangéliumi keresztények formálták, főleg a XIX. században. (...) Az amerikai kultúra ma is hordozza az evangéliumi protestantizmus keze nyomát, gyakran szekuláris formában. Ennek egyik legjobb példája a választás szabadságának hangsúlyozása. A legtöbb evangéliumi keresztény meggyőződése, hogy az ember életének legfontosabb aspektusa – az Istenhez való viszony – választás kérdése. Mindenki maga választja az újjászületést. Ettől a sorsfordító döntéstől kezdve az evangé-

³² Putnam–Campbell 2010, 120–125, illetve „Nones” on the Rise. *PewResearch*, 2012. október 9., <http://www.pewforum.org/2012/10/09/nones-on-the-rise/#growth>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.

liumi keresztények saját kezükbe veszik vallásukat és tetszésük szerint alakítják. (...) Röviden szólva, tipikus amerikaiak módjára maguk kívánják alakítani a sorsukat, a vallás terén éppúgy, mint egyebekben.” (Hankins 2008, IX–X; saját fordítás – P. K.)

Az európai szemlélőt gyakran meghökkenti az amerikai hívők individualizmusa, a teológiai és liturgiai hagyományok „rugalmas” és kreatív értelmezése, a felekezeti lojalitás viszonylag alacsony foka, a különféle egyházak, szekták, kongregációk és csoportosulások úgyszólván áttekinthetetlen tarkasága. Am ami az óceán túlsópartjáról gyakran a hagyománytisztelet hiányának, afféle vallási populizmusnak vagy „unortodox” vallásosságnak tűnik, amerikai szemmel nézve nem más, mint a vallásszabadság alkotmányos jogának gyakorlása, egyben a *Függetlenségi nyilatkozat* híres preambulumban megfogalmazott harmadik egyetemes emberi jog, a boldogság keresésének egyik legfontosabb útja és eszköze. Talán éppen ez a szabad szellem és kereső nyugtalanság az, ami az amerikai vallási élet sokszínűségét és vitalitását fenntartotta és megőrizte a legelső telepesektől egészen napjainkig.

Irodalom

- Bódy Pál – Urbán Aladár (szerk.) 2001: *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Bremer, Francis J. 1976: *The Puritan Experiment*. New York, St. Martin’s.
- Broughman, Stephen P. – Swaim, Nancy L. – Hryczaniuk, Cassie A. 2013: *Characteristics of Private Schools in the United States: Results from the 2011–12 Private School Universe Survey National Center for Education Statistics, July 2013*. <http://nces.ed.gov/pubs2013/2013316.pdf>, utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.
- Bushman, Claudia L. – Bushman, Richard L. 1998: *Mormons in America*. New York, Oxford University Press.
- Cogan, Neil H. 1997: *The Complete Bill of Rights*. New York, Oxford University Press.
- Dolan, Jay P. 2002: *In Search of an American Catholicism: A History of Religion and Culture in Tension*. New York, Oxford University Press.
- Domke, David – Coe, Kevin 2008: *The God Strategy: How Religion Became a Political Weapon in America*. New York, Oxford University Press.
- Drakeman, Donald L. 2010: *Church, State, and Original Intent*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gaustad, Edwin S. 2001: *Roger Williams: Prophet of Liberty*. New York, Oxford University Press.
- Green, John C. 2007: *The Faith Factor: How Religion Influences American Elections*. Westport (CT), Praeger.
- Hamburger, Philip 2002: *Separation of Church and State*. Cambridge, Harvard University Press.

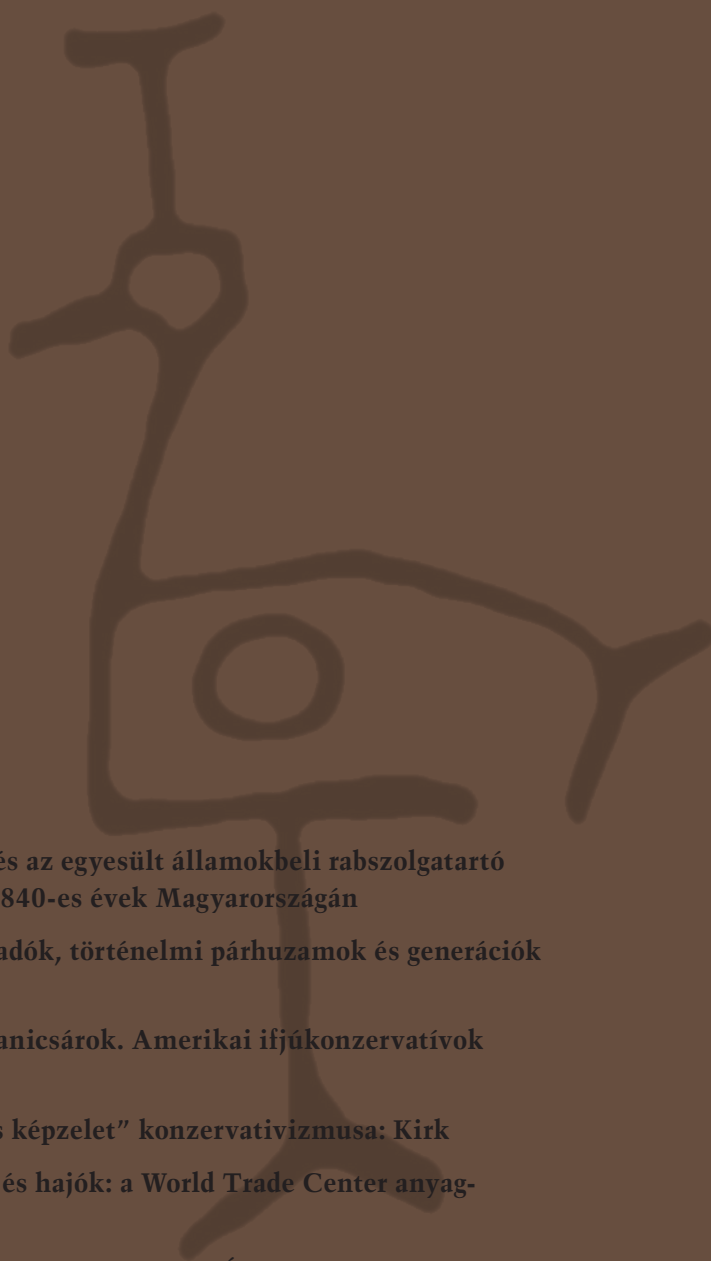
- Hankins, Barry 2008: *American Evangelicals*. Lanham (MD), Rowman & Littlefield.
- Hennesey, James 1981: *American Catholics: A History of the Roman Catholic Community in the United States*. Oxford (NY), Oxford University Press.
- Herberg, Will 1955: *Protestant–Catholic–Jew. An Essay in American Religious Sociology*. New York, Doubleday.
- Hunter, James Davison 1991: *The Culture Wars: The Struggle to Define America*. New York, Basic.
- Huntington, Samuel 2005: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái* (ford. Szabó László Zsolt). Budapest, Európa.
- Marsden, George M. 2006: *Fundamentalism and American Culture*. Oxford, Oxford University Press.
- McVeigh, Rory 2009: *The Rise of the Ku Klux Klan: Right-Wing Movements and National Politics*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Miller, Perry 1953: *The New England Mind: From Colony to Province*. Cambridge (MA), Belknap.
- Monteith, Sharon 2008: *American Culture in the 1960s*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Moore, James R. 1979: *The Post-Darwinian Controversies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Noll, Mark A. 1992: *A History of Christianity in the United States and Canada*. Grand Rapids (MI), Eerdmans.
- Noll, Mark A. 2008: *God and Race in American Politics: A Short History*. Princeton (NJ), Princeton University Press.
- O'Toole, James M. 2008: *The Faithful. A History of Catholics in America*. Cambridge, Belknap Press.
- Putnam, Robert D. – Campbell, David E. 2010: *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*. New York, Simon & Schuster.
- Queen, Edward L. et al. (szerk.) 2009: *Encyclopedia of American Religious History*. New York, Facts On File.
- Stark, Rodney – Finke, Roger 1988: American Religion in 1776: A Statistical Portrait. *Sociological Analysis*, 49., 1988/1., 39–51.
- Williams, Daniel K. 2008: Reagan's Religious Right: The Unlikely Alliance between Southern Evangelicals and a California Conservative. In Hudson, Cheryl – Davies, Gareth (szerk.): *Ronald Reagan and the 1980s: Perceptions, Policies, Legacies*. New York, Palgrave Macmillan.

MUNTEÁN László (1976, Budapest) a hollandiai Radboud Univerziteit Nijmegen amerikanisztika tanszékének adjunktusa. Kutatási területe: a kulturális emlékezet és az épített környezet kapcsolata; a modern romok esztétikája; 2001. szeptember 11. eseményeinek művészeti reprezentációi. Legutóbbi publikációi: *Enveloping absence: Susan Howe's That This*. In Benczik Vera – Frank Tibor – Geiger Ildikó (szerk.): *Tanulmányok Bollobás Enikő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Angol–Amerikai Intézet 2012. 157–166; *Naming the unnameable: (De)constructing 9/11's Falling Man*. In Plate, Liedeke – Smelik, Anneke (szerk.): *Performing Memory in Art and Popular Culture*. New York, Routledge, 2013. 105–119.

PINTÉR Károly (1970, Veszprém) történész, irodalomtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Angol–Amerikai Intézetének vezetője. Kutatási területe az amerikanisztikán belül az amerikai kormányzati és pártrendszer, valamint az egyházak és a kormányzat viszonya, különösen annak alkotmányjogi értelmezései. Kapcsolódó tanulmányai: *The Pledge of Allegiance as a Test Case of Civil Religion*. In Mania, Andrzej et al. (szerk.): *United States and Europe: Conflict versus Collaboration*. Krakko, Jagiellonian University Press, 2005. 71–87; *Livin' on a Prayer: The Supreme Court and the Constitutionality of Religious Activities in Public Schools*. In: *Trends in American Culture in the Post-1960s Period: Proceedings of the 9th Biennial Conference of the Hungarian Association of American Studies*. Eger, EKF Líceum, 2013. 27–52.

9 770237 520008

LÉVAI CSABA Fábián Gábor és az egyesült államokbeli rabszolgatartó rendszer megítélése az 1830–1840-es évek Magyarországon

MESZERICS TAMÁS Tanácsadók, történelmi párhuzamok és generációk az amerikai külpolitikában

BÉKÉS MÁRTON Amerikai janicsárok. Amerikai ifjúkonzervatívok 1950-től napjainkig

EGEDY GERGELY A „morális képzelet” konzervativizmusa: Kirk

MUNTEÁN LÁSZLÓ Helyek és hajók: a World Trade Center anyag-története a Ground Zero után

PINTÉR KÁROLY A vallás szerepe az Egyesült Államok múltjában és jelenében

1000 Ft